అంబోపాఖ్యానం

(సరళ వ్యాఖ్యాన సహితం)

వ్యాఖ్యాత

విద్వాన్ ముదివర్తి కొండమాచార్యులు

ప్రచురణ

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి.

2019

AMBOPAKHYANAM
with Commentary

Commentary by
Vidwan Mudivarti Kondamacharyulu

T.T.D. Religious Publications Series No. 1367
© All Rights Reserved

First Print : 2019

Copies : 2000

Published by :
Sri Anil Kumar Singhal, I.A.S.
Executive Officer
Tirumala Tirupati Devasthanams
Tirupati

D.T.P.
Publications Division
T.T.D., Tirupati.

Printed at
Tirumala Tirupati Devasthanams Press
Tirupati - 517 507

ముందుమాట

భారతీయ సనాతన సంస్కృతీ, సంప్రదాయాలకు వేదాలు, పురాణాలు, ఇతిహాసాలు మూలాధారాలుగా ఖ్యాతిగాంచాయి. వేదాలలోని సారాన్ని రంగరించి భగవాన్ వేదవ్యాసుల వారు మహాభారత ఇతిహాసాన్ని పంచమవేదంగా తీర్చిదిద్దారు. మహాభారతం మన జాతీయ కావ్యం. చతుర్విధ పురుషార్థాల సాధనకు కావలసిన విజ్ఞానమంతా ఇందులో చక్కగా వేదవ్యాసుల వారు ఇమిడ్చారు. మహాభారతం పంచమవేదంగానే కాక భారతీయ విజ్ఞాన శాస్త్ర సర్వస్వంగా ప్రశస్తికెక్కింది.

వేదవ్యాసుల వారు భారత కథను జయేతిహాసంగా తీర్చిదిద్ది తన శిష్యులద్వారా వివిధ లోకాలలో వ్యాపింపజేశారు. వైశంపాయనుడు జనమేజయ మహారాజుకు ఈ కథను వినిపించాడు. అలా వినిపించగా పెంపొందిన కథను భారతం అన్నారు. ఆ తరువాత రోమహర్షణుని కుమారుడైన ఉగ్రశ్రవసుడు నైమిశారణ్యంలో సత్రయాగం చేస్తున్న శౌనకాది మహామునులకు వివరించాడు. మునులడిగిన ప్రశ్నలకు ఉగ్రశ్రవసుడు చెప్పిన కథార్థాలతో కలిపి భారతం **"మహాభారతం"** అయ్యింది.

"యదిహాస్తి తదన్యత్ర యన్నేహాస్తి న తత్ క్వచిత్"

ఇందులోఉన్నది ఎక్కడైనా ఉంటుంది. ఇందులో లేనిది ఎక్కడా ఉండదు – అని సూత పౌరాణికులు శౌనకాది మహామునులకు మహాభారత ప్రాశస్త్యాన్ని వివరించాడు.

పంచమవేదంగా, భారతీయ విజ్ఞాన శాస్త్రంగా ఖ్యాతిగొన్న సంస్కృత వ్యాసభారతాన్ని ఆదికవి నన్నయ, కవిబ్రహ్మ తిక్కన, ప్రబంధ పరమేశ్వరుడు ఎఱ్ఱన ఆంధ్రీకరించారు.

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు ధర్మప్రచారంలో భాగంగా కవిత్రయ విరచిత శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతానికి తెలుగులో సుప్రసిద్ధ పండితులచే చక్కటి వ్యాఖ్యానాన్ని వ్రాయించి 15 సంపుటాలుగా ముద్రించి తెలుగు ప్రజలకు అందించింది. తి.తి.దే. ముద్రించిన కవిత్రయ విరచిత శ్రీమహాభారతం విశేష ప్రజాదరణను పొంది ఇప్పటికే దాదాపు 25,000లకు పైగా ప్రతులు అమ్ముడుపోయాయి.

ఇదివరకు తి.తి.దే. ముద్రించిన కవిత్రయ విరచిత శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతంలోని ప్రశస్తమైన నలోపాఖ్యానం, సావిత్రి ఉపాఖ్యానం వంటి ఉపాఖ్యానాలను, సుప్రసిద్ధ ఘట్టాలను, కథలను వ్యాఖ్యానంతోపాటు ప్రత్యేకించి చిన్న చిన్న పుస్తకాలుగా ముద్రిస్తే నేటి తరం సమాజానికి చాలా ఉపయోగకారి అవుతుందని తి.తి.దేవస్థానములు సంకల్పించింది. ఆ సంకల్పానికి ప్రతిరూపమే ఈ భారతోపాఖ్యానాలు గ్రంథమాల. ఈ గ్రంథమాలలో భాగంగా ఉదంకోపాఖ్యానం, గరుడోపాఖ్యానం, యయాతి చరిత్ర, దుష్యంతోపాఖ్యానం, శిశుపాలుని కథ, నలోపాఖ్యానం, ధర్మవ్యాధోపాఖ్యానం, రామోపాఖ్యానం, సావిత్ర్యుపాఖ్యానం, కీచకుని కథ, శ్రీకృష్ణరాయబారం, అంబోపాఖ్యానం, హంసకాకీయోపాఖ్యానం, నాడీజంఘుని కథ, బ్రాహ్మణగీతలు అనే 15 శీర్షికలను ఎంపిక చేసి తెలుగు రాష్ట్రాలలో సుప్రసిద్ధులైన పండితులచే చక్కటి పీఠికలవ్రాయించి, ముద్రించి ప్రజలకు అందుబాటులోనికి తీసుకువస్తున్నది. ఇందులో భాగమే ప్రస్తుతం మీకందిస్తున్న **అంబోపాఖ్యానం.**

భక్తమహాశయులు, సాహితీ ప్రియులు ఈ గ్రంథమును ఆదరిస్తారని మనసార కోరుకుంటూ...

సదా శ్రీవారిసేవలో...

కార్యనిర్వహణాధికారి
తి.తి.దేవస్థానములు, తిరుపతి

పీఠిక

ప్రపంచ వాఙ్మయంలో రామాయణ, మహాభారత, భాగవతాల స్థానం మహోన్నతం. అందులో మహాభారతమంత విస్తృతి గలది వేరొకటి లేదు. మహాభారతం గొప్ప కావ్యం మాత్రమే కాదు. ఇందులో సర్వస్వం డా॥ వింటర్ నిడ్జ్ తన "History is only in a restricted sense that we may speak of the Poetic epic production at all, but rather than a whole literature" అనడం విశేషం. (పుట్టపర్తివారి మహాబారత విమర్శనం 3వ పేజీ).

నారాయణం సమస్కృతనరంచైవ నరోత్తమమ్ ।
దేవీం సరస్వతీం వ్యాసం తతో జయముదీరయేత్ ॥

నమోస్తుతే వ్యాస విశాల బుద్ధే!
పుల్లారవిందాయతపత్రనేత్ర!
యేనత్వయా భారతతైలపూర్ణః!
ప్రజ్వాలితో జ్ఞానమయ ప్రదీపః!

'వ్యాసోచ్ఛిష్టం జగత్త్రయమ్' అన్నారు జ్ఞానేశ్వర మహారాజు. నిజమే అంటోంది భారతం "యదిహాస్తి తదస్యత్ర యన్నేహాస్తి నతత్ క్వచిత్" అందుకే యన్నభారతే (యత్ న భారతే) తన భారతే (తత్ న భారతే). వేదవ్యాసులు సాక్షాత్తూ శ్రీమన్నారాయణ స్వరూపులు. భగవంతుని ఏకవింశతి అవతారాలలో దక్షిణామూర్తిగా, దత్తాత్రేయులుగా, భగవాన్ మహేతిహాసం మోక్షశాస్త్రరూపమే! వ్యాసుడిదేమాటన్నాడు –

ధర్మశాస్త్రమిదం పుణ్యం అర్థశాస్త్రమిదం పరమ్ ।
మోక్షశాస్త్రమిదం ప్రోక్తం వ్యాసేనామిత బుద్ధినా ॥ (ఆది)

ఇతిహాస పురాణాభ్యాం, వేదార్థ స్సముపబృంహయేత్ –అన్న ప్రకారం శ్రీమద్రామాయణం పంచమవేదమే!

వేదవేద్యేపరేపుంసి జాతే దశరథాత్మజే।
వేదః ప్రాచేతసాదాసీత్ సాక్షాత్ రామాయణాత్మనా ॥

భారతమూ అంతే!

ధర్మమూలం జగత్సర్వం ధర్మశ్చ శ్రుతిమూలకః
భారతం పంచమోవేదః శ్రుతిసర్వస్వవిస్తరః ॥

రాజకులైక భూషణుడు రాజరాజనరేంద్రుడు – అవిరళజపహోమ తత్పరుడు బ్రహ్మాండాది నానాపురాణవిజ్ఞాన నిరతుడు, సంహితాభ్యాసుడు నిత్య సత్యవచనుడు, మత్యమరాధిపాచార్యుడు అయిన నన్నయభట్టుతో –

"జననుత కృష్ణద్వైపా
యనముని వృషభాభిహిత మహాభారత బ
ద్ధ నిరూపితార్థమేర్పడ
తెనుగున రచియింపు మధిక ధీయుక్తిమెయిన్" (ఆది.16)

అని కోరడంతో మహాభారతం ఆంధ్రులపుణ్యఫలంగా ఆంధ్రమహాభారతంగా అవతరించింది. వ్యాసుని ధ్యానించి తనకిప్పుడు సహాధ్యాయుడు అయిన నారాయణభట్టు తోడ్పైరాగా, మహాభారత సంహితారచన బంధురుడైనాడు జగద్ధితాన్నికోరి నన్నయ.

వ్యాసుని సంక్షిప్త అభిప్రాయాన్నే 'ధర్మతత్త్వజ్ఞులు ధర్మశాస్త్రంబని' ఇత్యాదిగా స్తుతించబడేది మహాభారతమనే పేర్కొంటూ ఆంధ్రీకరణకు పూనిన నన్నయగంటం – ఆది, సభాపర్వాలు పూర్తికాగా అరణ్యపర్వం 43వది. ఆశ్వాసంలో 142వ పద్యం ధర్మం ఆగింది.

అనంతరం కాలానుగుణంగా వాఙ్మయంలో కూడా మార్పులు శైవ, వీరశైవ యుగంగా దగ్గర దగ్గరగా 200 ఏళ్లు సాగింది.

కవిబ్రహ్మగా తిక్కన సోమయాజి అవతరించేడు. మొదట నెల్లూరి కధిపతియైన మనుమసిద్ధి ఆస్థానకవియై ఆతనిచే 'మామ' అనిపించుకొని–

"అమలోదాత్తమనీషనేనుభయకావ్యప్రౌఢిపాటించు శి
ల్పమునంబారగుడ కళావిదుడ నాపస్తంబసూత్రుండ గౌ
తమ గోత్రుండ మహేశ్వరాంఘ్రి కమలధ్యానైక శీలుండ స
న్నమకుం గొమ్మన మంత్రికిన్ సుతుడ తిక్కాఖ్యుండ సమ్మాన్యుడన్"

ఆ తరువాత సోమయాజియై మహాభారతాంధ్రీకరణకు నడుం బిగించేడ (నిర్వ 13 ప.1అ) గ్రంథరచనలో 'స్వప్నవృత్తాంతం' తిక్కనతో ఆరంభమయింది. తన కాలంలో శైవవైష్ణవాలు సంఘర్షణపడి సమాజంలో వైదికమైన జీవనతత్త్వాన్ని స్వీచుమతానుగుణంగా వ్యాఖ్యానించి పరస్పర ద్వేషభావంతో మతకలహాలను కల్పించే స్థితి ఏర్పడింది. ఈ విపరీత పరిస్థితికి కలత చెందిన తిక్కనలో హరిహరాత్మకమైన తత్త్వదర్శనం గోచరించింది. అదే శ్లోకరూపంగా అవతరించింది.

కిమస్థిమాలాం కిముకౌస్తుభంవా। పరిష్క్రియాయామ్బహుమన్యసేత్వమ్।
కింకాలకూటః కిమువా యశోదాస్తన్యం తవస్వాదు వద ప్రభోమే॥
(విరా 1.11)

హరిహరమూర్తి పరమానందభరితుడై తిక్కన తాతను ముందుంచి తాను తిక్కనకు కలలో సాక్షాత్కరించేడు. తండ్రి తిక్కనతో నీవన్న భావానికి ముగ్ధుడై ఆస్వామి వేంచేస్తున్నాడు చూడ అనడం – వెంటనే

కరుణారసమువొంగి తొంగెడుబాద్పున శశిరేఖ నమృతంబు జాలువాఱ
హరనీలపాత్రిక సురభి చందనమున్నగతి నాభి ధవళపంకజము మెఱయ
గుతియైన చెలువున నెఱసిన లోకరక్షణమనంగ గళంబు చాయదోప
ప్రథమాద్రితోతెంచు భానుబింబము నా నురమ్మున గౌస్తుభరత్నమొప్ప
సురనదియును గాళిందియు బెరసినట్టి కాంతిపూరంబు శోభిల్లుశాంతమూర్తి
నా మనంబు నానందమగ్నముగ జేయ నె లమి సన్నిధిసేసి సర్వేశ్వరుండు
(విరాట. 1-12)

ఎదురుగా నిలిచి "వైదిక మార్గంలో వర్తిస్తున్నావు. శివకేశ భేదరహితంగా నన్ను స్మరిస్తున్నావు, కావున వేదవ్యాసుడు రచించిన పంచమవేదమైన భారతాన్ని నిరంతర భక్తితో నీవు తెలుగులో నిర్మించపూనుకోవడం పురుషార్థమనే చెట్టుకు పండిన పండు వంటిది. నీ ప్రయత్నం నాకు నచ్చింది. నేనెంతో కుతూహలపడి కృతి పతిత్వమర్థించి వచ్చితి". తిక్కశర్మ అంటాడు, తండ్రి అనుమతితో తిక్కన పరమానందభరితుడై స్వామినిస్తుతిస్తూ "నీ కరుణ వలన మహాభారతాన్ని తెలుగులో నిర్మించే ఉన్నతపదవి లభించింది. నాకు పునర్జన్మ వలన దుఃఖం లేకుండా సుఖాత్ముడిని చేయమని ప్రార్థింప స్వామి అనుగ్రహించడంతో కలపూర్తయింది" భారతాన్ని హరిహరనాథునికంకిత మివ్వడం బంగారానికి రతజినం కూర్చినట్లే అంటూ "నా నేర్చిన భంగి జెప్పి వరణీయుడనయ్యెద భక్తికోటికిన్" అనడం వినయ శోభితం. "విద్వత్సంస్తవనీయభవ్య కవితావేశుండు... కృష్ణద్వైపాయనుడు లోకహిత నిష్ఠంబుని కావించెభారతాఖ్యమగు లేఖ్యంబైన ఆమ్నాయమున్" అని వ్యాసుని స్తుతించి, భారత స్వరూపాన్ని శంకర భగవత్పాదులు కమండలంలో నదీజలాన్ని పట్టినట్లు –

"వేదములకు నఖిల స్మృతివాదములకు బహు పురాణ వర్గంబులకున్
వాదైన చోటులను దామూదల ధర్మర్థకామమోక్షస్థితికిన్" (1-4)

అని కొనియాడేడు.

హృదయాహ్లాది చతుర్థమూర్జిత కథోపేతంబు నానారసా
భ్యుదయోల్లాపి విరాటపర్వమట యుద్యోగాదులంగూడగా
పదియేనింటి దెనుంగు బాస జనసంప్రార్థంబువై పెంపునం
దుది ముట్టన్ రచియించు టొప్పు బుధ సంతోషంబు నిండారగన్
(విరా.1-7)

ఈ ప్రబంధ మండలికి కృతిపతిగా ఎవరిని స్వీకరించాలో అనుకుంటున్న సమయంలోనే స్వప్నవృత్తాంతంలో హరిహరనాథుడు కృతిపతి అయ్యాడు.

నియమానుసారంగా పాండవులు ద్రౌపదీ సహితంగా విరటుని కొలువులో అజ్ఞాతవాసం పూర్తిచేసారు. వారికి రాజ్యభాగం రావలిందేకదా! ఆ విషయంలో ప్రయత్నాల కథాభాగమే ఉద్యోగపర్వం. ద్రుపద పరోహిత – సంజయ – శ్రీకృష్ణ ఉలూకుల రాయబారాలు ముగిసేవి. యుద్ధం అనివార్యమయింది. ఆ సమయంలో కౌరవ పాండవ పక్షాల వీరులను భీష్ముడు వివరిస్తున్నాడు. దుర్యోధనునికి చివరిగా నాకు గుర్తుకు వచ్చిన వారిని గూర్చి చెప్పేను. ఇంక ఉభయపక్షాలలో ఎంతోమంది వున్నారంటూ –

"పాండవులదిక్కు వీరుల
ఖండిత బలులైన నా మొగంబునబడి యు
ద్దండత చూపగలేరు శి
ఖండిని నొక్కరుని జంపగాని కుమారా" (ఉద్యోగ.4-370)

అనేసరికి సుయోధనుడు "మీ రా శిఖండిని చంపకుండడానికి కారణమేమిటో। నేను వినదగ్గ విషయమైతే చెప్పండి. అనడంతో భీష్ముడు నేనా శిఖండిని చంపమికి మూలం ఎంతో వుంది. చెప్తాను విను. అంటూ "భీష్ముడు దుర్యోధనునికి 'అంబోపాఖ్యానం' చెప్పడం ప్రారంభిస్తాడు."

మహాభారతంలో ప్రధాన కథతో పాటు ఎన్నో ఉపాఖ్యానాలు కథాగమనానికి తోడ్పడ్డాయి. మహాభారతసంహితను నన్నయ ఇలా ప్రస్తుతించాడు.

అమితాఖ్యానక శాఖాలంబొలిచి వేదార్థామలచ్ఛాయమై
సుమహద్వర్గ చతుష్యపుష్పవితతిన్ శోభిల్లి కృష్ణార్జునో
త్తమ నానాగుణ కీర్తనార్థఫలమై ద్వైపాయనోద్యాన జా
త మహాభారత పారిజాత మ మరున్ ధాత్రీసుర ప్రార్థ్యమై

అనేక ఉపాఖ్యానాలనే కొమ్మలతో ఒప్పి, వేదార్థాల నిర్మలమైన నీడకలదై నాలుగు పురుషార్థాల పూలతో ప్రకాశించి, కృష్ణార్జునుల గుణకీర్తనల ఫలభరితమై వ్యాసమహర్షి రూప ఉద్యానవనంలో పుట్టిన మహాభారత కల్పవృక్షం భూసుర ప్రార్థనలతో ఒప్పుతోంది.

వ్యాసభారతంలో కూడ,

ఇదం శతసహస్రాఖ్యం శ్లోకానాం పుణ్యకర్మణామ్ ।
ఉపాఖ్యానై స్సహజ్ఞేయం శ్రావ్యం భారతముత్తమమ్ ॥ (1-108)

అని లక్ష శ్లోక పరిమితమై ఉపాఖ్యానాలతో కూడినది. అని వుంది. ప్రధానంగా మూలకథకు సహకరించే ఉపాఖ్యానాలే. కానీ ఉపాఖ్యానాలను వేరుగా పెడితే

చతుర్వింశతి సాహస్రీం చక్రేభారతసంహితమ్ ।
ఉపాఖ్యానైః వినా తావత్ భారతం ప్రోచ్యతే బుధైః (1-109)

దీన్నిబట్టి మూలభారత కథ 24,000కు పరిమితమైంది. అంటే రామాయణం, భారతం కూడా 24,000 శ్లోక పరిమితాలు కావడం ఆశ్చర్యజనకం కదా!

ప్రధాన కథ అఖ్యానం అయితే దానికి ఉపబలకంగా, ఆఖ్యానకం నిలుస్తుంది.

స్వయం దృష్టార్థ కథనం ప్రాహురాఖ్యానకం బుధాః
కవి తాను చూసినదానిని చెప్పడం ఆఖ్యానకం
శ్రుతస్యార్థస్య కథనం ఉపాఖ్యానం ప్రచక్షతే

ఇతరుల వలన విన్నదాన్ని చెప్పడం ఉపాఖ్యానం అన్నారు. (శిరోమణి సన్నిధానం సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి కావ్యాలంకార సంగ్రహ వివరణం).

ఉపాఖ్యానాలు ఉదారణగాగాని, ఉపరంజనంగా కాని ఉపశమనంగా కాని, ప్రధాన కథకు బలాన్నిస్తాయి. "ఉపాఖ్యానాలు ఎన్ని విధాలుగా సాహిత్య లోకంలో ప్రవర్తిల్లడానికి వీలుందో, వాటినన్నిటినీ ఆవిష్కరించడానికే అరణ్యపర్వం ఆవిర్భవించిందా అన్నట్లు కనబడుతుంది. నన్నయ, ఎఱ్ఱనలు కలిసి ఉపాఖ్యాన శిల్ప సర్వస్వాన్ని నిర్మించి తరువాతి కవులకు సమర్పించిన ఉజ్జ్వల ఘట్టం అరణ్యపర్వం" అన్న ఆచార్య జి.వి.సుబ్రహ్మణ్యంగారి వివరణం ఉపాఖ్యాన స్వరూపానికి నిలువెత్తు దర్పణం. భారతంలో ప్రతిర్వంలోనూ కథాగమనానికి తోడ్పడే ఉపాఖ్యానాలున్నాయి).

అంబోపాఖ్యానము

అంబకు సంబంధించిన విషయం మొదట ఆదిపర్వం నాల్గవ ఆశ్వాసంలో కనబడుతుంది. శంతనుడు సత్యవతిని వివాహం చేసుకున్నాక ఆమె యందు చిత్రాంగదుడు, విచిత్రవీర్యుడు అనే ఇద్దరు కుమారుల్ని పొందేక తనువు చాలిస్తాడు. భీష్ముడు చిత్రాంగదుణ్ణి రాజ్యాభిషిక్తుణ్ణి చేస్తాడు. అతడు అహంకారంతో ఎవ్వరినీ లక్ష్యం చేయకుండా ప్రవర్తిస్తూవుంటే చిత్రాంగదుడనే గంధర్వరాజు ద్వంద్వయుద్ధానికి పిలుస్తాడు. ఇరువురూ ఘోరంగా పోరాడేక చివరికి గంధర్వుడు చిత్రాంగదుణ్ణి సంహరిస్తాడు. తరువాత భీష్ముడు విచిత్రవీర్యుణ్ణి పట్టాభిషిక్తుణ్ణి చేస్తాడు. అతనికి వివాహం చేయదలచి, కాశీరాజు తన కుమార్తెలు ముగ్గురికీ స్వయంవరం ఏర్పాటుచేసినట్లు తెలిసికొని భీష్ముడు అచటికి వెళ్లి, సాళ్వునితోపాటు స్వయంవరానికి వచ్చిన రాజులందర్నీ ఎదిరించి ఆ ముగ్గురు కన్యలనూ తనతో తీసుకు వస్తాడు, తీరా వచ్చేక అందులో పెద్దదైన అంబ తానూ సాళ్వరాజూ మనసు పడామని చెప్తే భీష్ముడు సగౌరవంగా పురోహితులతో పుణ్యస్త్రీలతో అంబను సాళ్వుని వద్దకు పంపుతాడు. మిగిలిన ఇద్దరినీ

(అంబిక, అంబాలికల్ని) తన సోదరుడు విచిత్రవీర్యునికిచ్చి వివాహం జరిపిస్తాడు. ఆదిపర్వంలో తరువాత 'అంబ' వృత్తాంతం కనబడదు.

ఇక అసలు కథంతా ఉద్యోగపర్వంలో నాల్గవ ఆశ్వాసంలో భీష్ముడు దుర్యోధనునికి చెప్పడంతో ప్రారంభమవుతుంది.

ఆదిపర్వంలో చెప్పినట్లుగా అంబను సాళ్వరాజు వద్దకు భీష్ముడు పంపడం వరకు గల కథను చెప్పి – తరువాత జరిగిన వృత్తాంతాన్ని వివరిస్తున్నాడు భీష్ముడు. వృద్ధాంగనలను, పురోహితులను తోడిస్తూ అంబను సాళ్వుని వద్దకు పంపగా, సాళ్వుడు అంబతో "నీవు భీష్మునిచే అపహరింపబడిన దానవు, కులటవు. నిన్ను పత్నిగా స్వీకరించలేను. నీకు కన్యాత్వం పోయింది" అంటే – అంబ ఎన్నో విధాల నచ్చచెప్పినా అతడు వినడు సరికదా – ఆమెను తన భవనం నుండి తరిమివేస్తాడు. అంబకు ఏమి చేయాలో తెలియక, విచారించి చివరికి దీనికంతటికీ మూలకారణం భీష్ముడే కాబట్టి అతణ్ణి సాధించి తీరుతానని నిశ్చయించుకుంటుంది. భీష్ముణ్ణి గెలవడం ఎవరికీ సాధ్యం కాదు కాబట్టి తపస్సుచేత అతణ్ణి గెలుస్తాననే నిర్ణయంతో మునీశ్వరులుండే ఒక పావన ప్రదేశానికి వెళ్లి వాళ్లతో తన అభిప్రాయాన్ని చెబుతుంది. నీవు సుకుమారివి, నీకు తపస్సు శక్యం కాదు. నీ తండ్రి వద్దకే వెళ్లమంటారు మునులు. అంతలో అక్కడికి హోత్రవాహనుడనే రాజర్షి వస్తాడు. విషయం తెలుసుకుంటాడు. అంబ తన దౌహిత్రిగా గుర్తిస్తాడు. ఆమెను తన దగ్గరకు తీసుకుని, "నీకు తపస్సు ఎందుకు? పరశురాముణ్ణి ఆశ్రయించు, నీవు నా కుమార్తె బిడ్డవని అతడు సహాయపడతాడు" అంటాడు. పరశురాముణ్ణి ఎక్కడ ఎలా కలవడం అన్న అంబతో అప్పుడే అక్కడికి వచ్చిన పరశురాముని శిష్యుడు అకృతవ్రణుడు, హోత్రివాహనునితో "నిన్ను చూడడానికి పరశురాముడు రేపు ఇక్కడకు

శిష్యసమేతుడై వస్తున్నాడు" అని చెప్పగా, పరశురాముడురావడం, హోత్రవాహనుడు ఆమెను చూపించి "ఈమె నా దౌహిత్రి అని ఆమె విషయం తెలియజేస్తాడు. కన్నీటిధారతో నిండిన అంబను చూచి పరశురాముడు "నీ దుఃఖాన్ని తొలగిస్తాను. పూర్తిగా నీ అభిప్రాయం చెప్పమంటాడు. అది విన్నాక "రెండు మార్గాలున్నాయి (1). సాళ్వున్ని శిక్షించమంటావా? (2) భీష్ముణ్ణి దండించమంటావా?" ఏది నీ కిష్టం చెప్పమంటే రెండవదే ఇష్టమంటుంది అంబ.

పరశురాముడు అంబను తోడ్కొని కురుక్షేత్రానికి వచ్చి భీష్మునితో – బలత్కారంగా ఎందకీమెను తెచ్చావు? నీ తమ్మునితో ఈమె వివాహం జరిపించు అంటాడు. భీష్ముడు "అంబ సాళ్వరాజుని వరించిందని తెలిసి అతని వద్దకు పంపేను. అట్టి ఈమెను నా తమ్మునికిచ్చి ఎలా పెళ్లిచేయగలను మహాత్మా?" అనగానే పరశురాముడు కోపంతో "నా మాట వినకుంటే నిన్నూ నీ పరివారాన్ని సంహరిస్తానంటాడు". నాకు గురువులైన మీరు నాపై కోపించడం తగదు అన్న భీష్మునితో 'గురువు మాట అలక్ష్యం చేసావు. నా మాట విని, నీ తమ్మునితో ఈమె వివాహం జరిపించమని మళ్లీ మళ్లీ చెపుతాడు' "అధర్మాచరణ మిత్తంగా మీరు ఇలా అనడం ఏమిన్యాయం? పరపురుషునియందు మనసున్న యువతిని మరో పురుషుడికి కట్టబెట్టడం – అలా చెప్పడం న్యాయం కాదు కదా?" – ఇలా భీష్మ, పరశురాములకు వాదోపవాదాలు జరిగేక, యుద్ధం వరకు వస్తుంది. గంగ వచ్చి నీ శిష్యునిపై ఇలా ప్రవర్తించడం తగదని చెప్పినా పరశురాముడు వినడు.

ఘోర యుద్ధంలో ఓ సమయంలో పరశురాముడు మూర్ఛపోతాడు. అనంతరం తేరుకొని మళ్లీ బలమైన బాణాలు ప్రయోగిస్తాడు. ఈ సారి భీష్ముడు బాధతో రథంలో కూలిపోతే సూతుడు అతడి రథాన్ని యుద్ధభూమి

నుండి పక్కకు తొలగిస్తాడు. మూర్ఛనుండి తేరుకున్న భీష్ముడు సూతుడు చేసిన పనికి కోపించి మళ్లీ రథాన్ని యుద్ధభూమికి తరలించమంటాడు. ఇలా యుద్ధం పరస్పరం ఘోరంగా జరుగుతుంది.

ఇంతలో ఓ రాత్రి వసువులు భీష్మునికి కనబడి 'ఓ మోహనాస్త్రం ప్రసాదిస్తారు'. మర్నాడు ఇరువురూ బ్రహ్మాస్త్రం ప్రయోగిస్తారు. భీష్ముడు సమ్మోహనాస్త్రం ప్రయోగిద్దామనుకునే సమయంలో నారదమహర్షి వచ్చి, భీష్మునితో ఆ అస్త్రం ప్రయోగించవద్దని నివారించి, పరశురామునితో రామా! యుద్ధం విరమించు "నారాయణుని చెలికాడైన నరుడు అర్జునుని రూపంలో భీష్ముని సంహరింపగలడు తప్ప వేరెవరూ ఇతని జయించలేరు" అని యుద్ధాన్ని ఆపుతాడు.

మహర్షుల అనుమతితో భీష్ముడు పరశురాముణ్ణి సమీపించి సాగిలపడి నమస్కరిస్తాడు. పరశురాముడతణ్ణి ప్రేమగా దగ్గరకు తీసుకుని ఆశీర్వదించి, అంబతో "అమ్మా! భీష్ముడు నన్ను జయించాడు. నేనింక నీ విషయంలో ఏమీ చేయలేను. నీ దారి నీవు చూసుకో" అని పలికి వెళ్లిపోతాడు. అంబ కూడా చేసేదేమిలేక మరో జన్మలోనైనా నా పగ తీర్చుకుంటానంటూ ముందుకు సాగిపోతుంది.

అనంతరం భీష్ముడు నారదునితో, అంబ విషయం తెలియలేదు ఆమె ఏ విధంగా ప్రతీకారచర్య గురించి ఆలోచిస్తోందో అని విచారిస్తుంటే, నారదుడు ఆ విషయమై విచారించవద్దంటూ తరువాత అంబ వృత్తాంతాన్ని తనకు తెలియజేసినట్లు భీష్ముడు దుర్యోధనునితో ఇలా వివరిస్తాడు.

అంబ యమునా నదీతీరానికి వెళ్లి ఘోర తపస్సు ఆచరిస్తుంది. సిద్ధాశ్రమాలన్నిటికి వెళ్లి కఠిన నియమాలతో వ్రతాలు చేయసాగింది. గంగ అంబతో దేనికీ వ్రతాలు, తపస్సూ అని అడిగితే 'భీష్మునిచే పరాభావింప

బడ్డాను. మళ్లీ జన్మలోనైనా అతడిపై నా పగ తీర్చుకుంటాను' అంటుంది. గంగ అంబతో నీవు కుటిల తపోబలంతో సగందేహం నదిగా మారి మిగిలిన సగం దేహంతో తపస్సు చేస్తుంది. ఆమెకు శంకరుడు ప్రత్యక్షమై వరం కోరుకొమ్మంటే, 'భీష్ముణ్ణి చంపేలా నాకవకాశం ఇవ్వమంటుంది' 'అట్లే' అన్న శివునితో 'ఎలా' అని ప్రశ్నిస్తుంది. "నీవీ శరీరం విడిచి ద్రుపదభూపతికి మొదట కూతురుగా పుడతావు. తరువాత పురుష రూపం పొంది 'శిఖండి' పేరుతో భీష్ముణ్ణి యుద్ధంలో సంహరిస్తావు" అంటాడు శివుడు. అంబ అగ్నిహోత్రంలో పడి తన శరీరాన్ని విడిచిపెడుతుంది.

అదే సమయంలో ద్రుపదుడు సంతానంలేని తన రాణి కోవిలాదేవి దుఃఖాన్ని పోగొట్టడానికి శివునికై తపస్సు చేస్తాడు. ప్రత్యక్షమైన శివునితో 'భీష్ముని చంపగల కుమారుణ్ణి ప్రసాదించమంటాడు. 'మొదట నీకు పుత్రికగా పుట్టి అనంతరం పురుషునిగా (కుమారునిగా) మారి నీమాట నెరవేర్చగలడు' అని చెప్పి అదృశ్యమౌతాడు శివుడు.

అంబ ద్రుపదునికి కుమార్తెగా పుడుతుంది. ద్రుపదుడు తనకు జన్మించింది కుమారుడే అని అందరినీ నమ్మించి 'శిఖండి' పేరుతో పెంచుతాడు. శివుని మాట తప్పక నెరవేరుతుందన్న నమ్మకంతో తన కుమార్తెకు దశార్ణ దేశాధిపతి హేమవర్మ కుమార్తెతో వివాహం జరిపిస్తాడు. దశార్ణభూపతి కుమార్తె తనను పెళ్లిచేసుకున్నది పురుషుడు కాదని గ్రహించి పరిచారికద్వారా తండ్రికి తెలియజేస్తుంది. అతడు దూతలను పంపి విషయం అడగ్గా ద్రుపదుడు తెలివిగా తప్పించుకుంటాడు. అయినా హేమవర్మ కోపించి ద్రుపదునితో యుద్ధానికి వస్తాడు. యుద్ధం జరిగినా ద్రుపదుడు సిగ్గుతో మౌనం వహిస్తాడు. తన వల్లనే కదా తండ్రికి కష్టం వచ్చిందని భావించిన శిఖండి ఇక తనకు మరణం తప్పదని రహస్యంగా ఓ అరణ్యానికి వెళ్తే

అక్కడ స్థూలకర్ణుడనే యక్షుడు, అక్కడ ప్రాణం తీసుకునే శిఖండిని చూచి విషయం తెలుసుకుని, జాలిపడి “నీవు నా పురుషరూపాన్ని గ్రహించి వెళ్లి నీవు మగావాడివనే నిరూపించుకో, నేను ఈ రోజు నుండి పదిరోజులు వరకు స్త్రీ రూపంలో వుంటాను. నీవు పదిరోజుల తరువాత వచ్చి నా పురుషు రూపాన్ని నాకిచ్చి, నీ స్త్రీ రూపాన్ని తీసుకో” అని ఒప్పించి శిఖండిని ఇంటికి పంపుతాడు. శిఖండి పురుషరూపంతో నగరానికి వచ్చి తల్లిదండ్రులకీ విషయాన్ని చెపుతాడు.

ఇదే సమయంలో కుబేరుడు స్థూలకర్ణుడుండే వనానికి వస్తాడు. స్థూలకర్ణుడు సిగ్గుతో బయటకు వచ్చి అతనికి స్వాగతం చెప్పడు. విషయం తెలుసుకుని కోపంతో జీవితాంతం స్త్రీగానే వుండుమని శపిస్తాడు. స్థూలకర్ణుని ప్రార్థన విని “శిఖండి బ్రతికినంత కాలం నీకు స్త్రీత్వం వుంటుంది. అతడు చనిపోయాక నీ పురుషత్వం నీకు వస్తుంది” అని కరుణిస్తాడు. ఇంతలో పది రోజులు పూర్తికాగానే శిఖండి అన్నమాట ప్రకారం స్థూలకర్ణుడి వద్దకు వచ్చి, జరిగినదంతా తెలుసుకుని, తల్లిదండ్రులకు చెప్పగా ద్రుపదుడు సంతోషించి శిఖండిని ద్రోణాచార్యుని శిష్యునిగా పంపుతాడు.

నారదుడు శిఖండి (అంబ) వృత్తాంతాన్ని భీష్మునికి వివరిస్తాడు. అంబ తపశ్శక్తిచేత నన్ను సాధించడానికి ఇంత చేసింది. నేను ఆడువారిని, మొదట ఆడువారిగా ఉన్నవారిని, ఆడువారి పేర్లు పెట్టుకున్న వారిని, ఆడువారివంటి ఆకారం కలిగినవారిని చంపనని నియమం పెట్టుకున్నాను. శిఖండి మొదట ఆడుగా పుట్టి పురుషుడైనాడు కనుక అతడు యుద్ధంలో నామీద తన కోదండ పాండిత్యం ప్రకటించినా నేను వధించను, బాధించను, నా వ్రతభంగం చేసుకోలేను. ఇది నా నిశ్చయం. ఇలా దుర్యోధనునికి అంబోపాఖ్యానాన్ని సమగ్రంగా తెలియజేస్తాడు భీష్ముడు.

ఇక ఇతర అంశాల్లోకి వెళ్తే

వ్యాసభారతంలో – ఉద్యోగపర్వంలో 22 అధ్యాయాల్లో (172–193) 707 అనుష్టుప్ శ్లోకాల్లో చోటుచేసుకుంది ఈ అంబోపాఖ్యానం.

తిక్కన ఉద్యోగపర్వం 4వ ఆశ్వాసంలో 273 నుండి 400 వరకు 128 గద్యపద్యాలతో అందించారు. కవిత్రయం వారి భారతానువాదం యథామూలానువాదం కాదన్న విషయం లోకవిదితమే కదా! “మహాభారత బద్ధ నిరూపితార్థమేర్పడ తెనుగున రచియింపుమని” కదా రాజరాజనరేంద్రుని కంఠోక్తి. అందుకే ఈ ఉపాఖ్యానంలో కూడా తిక్కన యుద్ధాది ఘట్టాల్లో ‘అల్పాక్షరముల, అనల్పార్థ రచన’ గావించాడు.

కిమర్థం భరతశ్రేష్ఠ! నైవ హన్యాశ్శిఖండినమ్ ।
ఉద్యతేషు మథోదృష్ట్వా సమరేష్వాతతాయినమ్ ॥
పూర్వముక్త్వా మహాబాహో! పాంచాలాన్ సహ సోమకైః ।
హనిష్యామీతి గాంగేయ । తన్మేబ్రూహి పితామహ (172 అధ్యా 1,2 శ్లో)

అని దుర్యోధనుడడిగిన దానికి సమాధానంగా –

శృణు దుర్యోధన! కథాం సహైభిర్వసుధాధిపైః
యదర్థం యుధి సంప్రేక్ష్య నాహం హన్యాం శిఖండినమ్ ॥ (3శ్లో)

అంటూ అంబోపాఖ్యానాన్ని చెప్పడం ప్రారంభిస్తాడు.

తిక్కన–

“పాండవుల దిక్కు రథికు ల
ఖండిత బలులైన నా మొగంబునబడి యు
ద్దండత చూపగలేరు శి
ఖండిని నొక్కరుని జంపగాని కుమారా” (ఉద్యోగ 4ఆ.270)

అన్న భీష్మునితో–

అనపుడు దుర్యోధను డా
తని మీరు వధింపమికి గతంబేమినొకో!
వినదగునేనిం జెవుడా
యనుటయు నిట్లనియె భీష్ముడతనికి నెమ్మిన్ (271)

దుర్యోధనుడు అడగడంలో 'వినదగునేని' చెప్పమనడంలో తెలుగువారి మాటతీరు కనబడుతోంది.

సాళ్వుని వద్దకేగిన అంబ అతనితో తన గురించి వివరించి, అతడు కాదనడంతో పరిపరివిధాల ప్రాధేయపడుతుంది. సాళ్వుడు పరుష పదజాలంతో తిరస్కరించడంతో – ఆమె "నిశ్చక్రామ పురాద్దీనా రుదతీ కురరీ యథా" అంటాడు వ్యాసుడు. ఈ ఘట్టం సుమారు 25 శ్లోకాలకు పైగా వుంటే తిక్కన 5 గద్యపద్యాలతో కుదించాడు. తెలుగులో 'కురరి' ఉపమానం లేదు.

అంబకు మాటిచ్చిన పరశురాముడు భీష్మునితో "నేను నీ గురువునని తెలిసి కూడా నా మాట అలక్ష్యం చేసావు. ఇవన్నీ కట్టిపెట్టి ఈమెను నీ తమ్మునికిచ్చి వివాహం చేయి, కాకుంటే నా క్రోధాగ్ని చల్లారదు" అంటాడు. భీష్ముడు – పరశురామునితో అలా చేయలేనంటూ –

గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యకార్య మజానతః ।
ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య పరిత్యాగో విధీయతే ॥

గురువులైన మీరు ఇలా అనడం ఉచితం కాదంటూ యుద్ధానికి సిద్ధపడతాడు. ఇక్కడ తిక్కన భీష్ముడు – "అధర్మాచరణంబున కింత పట్టి పెనంగ నగునె? పరాసురక్త చిత్తయగు మగువ నిల్లాలింజేయు వారు గలరే?

యిట్టి యకృత్యంబాచరించు కంటె నీ చేత నెట్లయినను లెస్స తొల్లిపెద్దలు సెప్పిన చొప్పు నవధరింపుమని"

"గర్వియై కార్యమిట్టిద కార్యమిట్టిదని యెఱెంగక లోకంబు చను పథమున

తిరుగకున్మదవృత్తి వర్తించునట్టి వాని గురువైన దండింప వలయునండ్రు"

యుద్ధానికి రమ్మన్న పరశురామునితో –

చులకదనమున విప్రున, కలుగంగాదగదు గురుడునైయున్నాడం
చలయక తలచితిగాకిటు నిలుమీ నీరణము సీత నిజమగునేనిన్

అంటూ – ఆ మూలకంగా మరో మంచిమాట అంటాడు.

క్షత్రియుల దొల్లి యలుకకు
పాత్రముసేసితటె నాడు బలియుడు గంగా
పుత్రుడు పుట్టమి గాకిది
యాత్రయి నింకేల చెల్లునెఱుగవె నన్నున్ (313)

నాడు పరశురాముడు దేశాన్ని అక్షత్రియం చేయడాన్ని చెప్తూ – అప్పుడే నేనుంటే నాడు నీకిది అయేదికాదనడంలో భీష్మ పరాక్రమం వ్యక్తమవుతోంది.

భీష్ముడొక బాణంతో పరశురాముడి భయంకరమైన విల్లు విరిగేటట్లు చేస్తాడు. అప్పటి పరశురాముని క్రోధాన్ని తిక్కన అద్భుతంగా వర్ణించేడు.

"ఒండొక విల్లు పుచ్చుకొని యజ్వుల దోష మహానలార్చు లొం
డొండ మొగంబుపై నెగయ నుర్వి చలింప గుణ ధ్వనిన్ సము
ద్దండత దీవ్ర మార్గణ శతంబున నాయరదంబు ముంచె రా
ముందు వియచ్చర ప్రకరముల్ వెఱగందుచుం్రబస్తుతింపగన్" (47/319)

భీష్ముని బాణాలు పరశురాముడి అవయవాల్లోకి చొచ్చుకుపోయి ఆ గాయాలనుండి రక్తంతో అతడి అంగాలు ముద్దయాయి. దట్టమైన చిగుళ్లవలన అరుణకాంతులు విరజిమ్ముతూ సౌందర్యమెగబోసే క్రొత్తమామిడి చెట్టువలె పరశురాముడు ప్రకాశించేదనడం తిక్కన అలంకార వైచిత్రి.

"చిగురుఁదఱచునఁగెంజాయ మిగిలి చెలువు
వడయు క్రొమ్మాని చాడ్పున భార్గవుండు" (49/321)

నారదాదుల మాట ప్రకారం భీష్ముడు సమ్మోహనాస్త్ర ప్రయోగాన్ని విరమిస్తాడు. అప్పుడు జమదగ్ని మహర్షి అతని పితరులు పరశురాముడికి ప్రత్యక్షమై అతడిని చల్లని మాటలతో ప్రసన్నుణ్ణి చేస్తారిలా అంటూ –

క్షత్రియస్యతు ధర్మోయం యద్యుద్ధం భృగునందన!,
స్వాధ్యాయోవ్రత చర్యాచ బ్రాహ్మణానాం పరంధనమ్ ॥
(186 అధ్యా. 11వ శ్లో)

ఈ ఘట్టములో తిక్కన –

"వినుము వసుమూర్తి యీతం డనన్యసామాన్యతేజుఁడావహ భూమిన్
మనకు జయింప వశమె భీష్ముని! విప్రునకగునె దోషమును మత్సరమున్"
(84/156)

క్రోధిగా తపస్వికి జన్నే! అన్న నన్నయ కనబడుతున్నాడు.

అనంతరం అంబ ఎందరో మహర్షుల ఆశ్రమాలను దర్శిస్తూ – "ద్వాదశ వర్షాణి తావయా మాస" అని మూలంలో వివరంగా వుంటే – తిక్కన ఆ విషయాన్నంతటిని ఓ సీసపద్యంలో క్లుప్తీకరించాడు. శివ వరంచేత అంబ ద్రుపదునికి కుమార్తెగా జన్మించడం, ద్రుపదుడు తనకు కుమారుడే పుట్టేడని అందరికీ తెలియజేసి చివరికి దశార్ణరాజు హేమవర్మ కుమార్తెతో వివాహం జరిపిస్తాడు కూడా.

కుమార్తె ద్వారా విషయం తెలుసుకున్న హేమవర్మ ద్రుపదునిపై యుద్ధానికి వచ్చేముందు తన దూతల్ని పంపిస్తాడు వారి ద్రుపదునితో

"కొడుకని చెప్పి యిట్లగునె కూతు వివాహము చేయ దీన నీ
పడసిన లాభమేమి! నగుబాటగు నింతియ కాక యెల్లనే
ర్పడ నెఱుగంగ వచ్చితి నరాతిభయంకరు హేమవర్మ నా
గడమున గాసిచేసితి మగంటిమి నీ దెసనైన జూపుమా! (104/376)

ద్రుపదుడు చేసిన అకృత్యాన్ని ఎత్తి పొడుస్తూ చివర – సరే నీవైనా మగతనం ప్రదర్శించు రణరంగంలో అనడంలో నన్నయ 'వీరెవరయ్య ద్రుపదమహారాజులె' అన్నట్లే ఓ వ్యంగ్య చమత్కారం తొంగిచూస్తోంది.

శిఖండి – తనవల్లే కదా తండ్రికి కష్టం వచ్చిందని అరణ్యానికి పోవడం అక్కడ స్థూలకర్ణుడనే యక్షుని ద్వారా మగతనం పొందడం. కుబేరని శాపం ద్వారా యక్షునికి 'శిఖండి' మరణానంతరం స్త్రీత్వం శిఖండికి జీవితాంతం పురషత్వం ప్రాప్తించడం. ద్రుపదుడు శిఖండిని ద్రోణాచార్యుని శిష్యుణ్ణి కావించేడు. అని భీష్ముడు దుర్యోధనునికి అంబ వృత్తాంతమంతటినీ వివరించి – "నేను ఆడువారిని, మొదట ఆడువారిగా ఉన్నవారిని, ఆడువారి పేర్లు పెట్టుకున్నవారిని, ఆడువారి ఆకారంలో వున్నవారిని" చంపనని నియమం పెట్టుకున్నాను. శిఖండి మొదట ఆడదైవుండి పురుషరూపం పొందింది కనుక అతడు యుద్ధంలో నా మీద తన కోదండ పాండిత్యం ఎంత చూపినా అణ్ణి నేను చంపను, బాధించను. అలాకాకుంటే నాకు అపకీర్తి దక్కుతుంది. నా వ్రతభంగం చేసుకోలేను. ఇదే నా నిశ్చయం అని పూర్తిచేస్తాడు.

సరే! కురుక్షేత్రం యుద్ధం ప్రారంభమైంది. భీష్ముడు పదిరోజులు వీరోచితంగా పోరాడుతున్నాడు. పదవరోజు అర్జునుడు శిఖండిని ముందుంచుకొని భీష్మునితో తలపడ్డాడు. శిఖండి ఎన్ని బాణాలు వేసినా

భీష్ముడు లెక్కచేయలేదు. ఘోరంగా ఇరుపక్షాలవారు పోరాడుతున్నారు. చివరకు అర్జునుడు శిఖండిని చాటు చేసుకుని బాణం ప్రయోగిస్తాడు. భీష్ముడు ఇది అర్జునుని బాణం శిఖండిది కాదు అని నేలకొరుగుతాడు.

భీష్ముడు చెప్పిన అంబోపాఖ్యానం ఆఖ్యానకం వంటిది. ఈ కథలో భీష్ముడు కన్నది, విన్నది, మునులు వివరించింది అయిన 3 రకాల కథ ముడివడి వుంది. భీష్ముడి ఆత్మకథలోని అంతర్భాగంగానే, భీష్ముడి విషాదాంతానికి సూచికగాను, కౌరవ మహాసేనాధ్యక్షుడు చనిపోక తప్పదనే కథార్థ సూచనానికి సంకేతంగాను ఈ ఉపాఖ్యానం చెప్పబడింది. ఇదే కథ కథకుడు చెబితే ఆఖ్యానమై వుండేది. భీష్ముడు చెప్పడం మూలాన ఆఖ్యానకమయింది. అందులోనూ నారదుడు చెప్పిన అంబ వృత్తాంతం ఉపాఖ్యానంగా భాసిస్తోంది. అందువలన ఈ కథ ఆఖ్యానక, ఉపాఖ్యాన, కథాశిల్పాల త్రివేణీ సంగమం అన్న ఆచార్య జి.వి.సుబ్రహ్మణ్యంగారి అభిప్రాయమే ఈ పీఠికకు నాందీ – భరతవాక్యాలు.

ఆంధ్రమహాభారతాన్ని 15 సంపుటాల్లో ప్రతిపదార్థ విశేషాంశాలతో తిరుమల తిరుపతి దేవస్థాన ప్రచురణల ద్వారా అందించడం గొప్ప అదృష్ట విశేషం. ఇప్పుడా మహాభారతంలోని ఉపాఖ్యానాలను విడిగా పీఠికలతో ప్రచురించి పాఠకులకు ప్రధానంగా విద్యార్థులకు అందించే సదుద్దేశంతో నిర్వహించే తిరుమల తిరుపతి దేవస్థాన కార్యనిర్వహణాధికారి యొక్క ప్రచురణల ప్రధాన సంపాదకులకు ధన్యవాదాలు సమర్పిస్తూ ఆ మార్గంలో అంబోపాఖ్యానానికి పీఠికవ్రాసే అదృష్టం కలిగించినందులకు శ్రీవేంకటేశ్వర స్వామికి, సంపాదక వర్గానికి నా కృతజ్ఞతాభి వందనాలు.

సహృదయ విధేయుడు,

– డా॥ అయసోమయాజుల గోపాలరావు

అంబోపాఖ్యానం

భీష్ముఁడు దుర్యోధనున కంబోపాఖ్యానంబు సెప్పుట (సం. 5-170-1)

సీ. శంతను పిమ్మట సత్యవతీ దేవి ।
యనుమతితోడఁ జిత్రాంగదునకు
సామ్రాజ్యపట్టంబు సమ్మతిఁ గట్టితి; ।
నల్పకాలంబున నతఁడు దీఱె;
దత్పరోక్షావస్థఁ దదనుసంభవుని వి ।
చిత్రవీర్యుని రాజుఁ జేసి, పెండ్లి
సేయంగఁ దివిరి, కాశీపతి కూఁతులు ।
కన్యలు ముప్వురు గలుగుటయును

తే. నాత దర్థిఁ దదీయ స్వయంవరమున ।
కఖిల నృపతులఁ బిలిపించె ననియు నెఱిఁగి
తల్లి కెఱిఁగించి యొంటిమైఁ దత్పురమున ।
కాయితం బయిపోయితి నరద మెక్కి. 1

ప్రతిపదార్థం: శంతనుపిమ్మటన్= శంతనుమహారాజు తరువాత; సత్యవతీ దేవి+అనుమతితోడన్= సత్యవతీ దేవియొక్క అంగీకారంతో; చిత్రాంగదు నకున్= ఆమె పుత్రుడైన చిత్రాంగదుడికి; సమ్మతిన్= ఇచ్ఛతో; సామ్రాజ్య పట్టంబు+కట్టితిన్= హస్తినా పుర సామ్రాజ్యానికి అభిషిక్తుడిని చేశాను; అల్పకాలంబునన్= పట్టాభిషిక్తుడైన కొద్ది కాలానికే; అతఁడు+తీఱెన్= అతడు మరణించాడు; తద్+పరోక్ష+అవస్థన్= చిత్రాంగదుడి పరోక్షంలో; తద్+ అనుసంభవునిన్= ఆతడి తమ్ముడైన; విచిత్రవీర్యునిన్= విచిత్రవీర్యుడిని; రాజున్+చేసి= ప్రభువుగాచేసి; పెండ్లి+చేయంగన్= పెండ్లిచేయటానికి; తివిరి= పూనుకొని; కాశీపతికూఁతులు= కాశీరాజుయొక్క పుత్రికలు; ముప్వురు

కలుగుటయును= ముగ్గురుండుటయు; ఆతఁడు= ఆ+కాశీరాజు; అర్థిన్= ప్రీతితో; తదీయస్వయం వరమునకున్= తన కొమార్తెల స్వయంవరానికి; అఖిల నృపతులన్= రాజులందరినీ; పిలిపించెన్= ఆహ్వానించాడు; అనియున్+ఎఱిఁగి= అనికూడా తెలిసికొని; తల్లికిన్+ఎఱిఁగించి= నా జననికి తెల్పి; ఒంటిమైన్= ఒంటరిగా; అరదము+ఎక్కి= రథ మారోహించి; ఆయితంబు+అయి+పోయితిన్= సన్నాహంతో వెళ్ళాను.

తాత్పర్యం: శంతను మహారాజు తరువాత సత్యవతీ దేవి అంగీకారంతో ఆమె పుత్రుడైన చిత్రాంగదుడికి సామ్రాజ్యపట్టం కట్టబెట్టాను. రాజయిన కొద్దికాలానికే అతడు అంతరించాడు. ఆతడి పరోక్షంలో అతడి తమ్ముడైన విచిత్రవీర్యుడిని రాజును చేసి, వివాహం జరిపించటానికి పూనుకొన్నాను. కాశీరాజుకు ముగ్గురు కొమార్తెలు కలరనీ, అతడు తన పుత్రికల స్వయంవరానికి రాజులందరినీ ఆహ్వానించాడనీ తెలిసి, ఆ విషయం మా తల్లికి తెలిపి నేనొక్కడనే రథమెక్కి కాశీనగరానికి సన్నాహంతో వెళ్ళాను.

విశేషం: హస్తినాపురాధీశ్వరుడైన శంతను మహారాజు పరమానురాగంతో దాశరాజుకూతురు సత్యవతిని వివాహమై, ఆమెయందు చిత్రాంగదుడు, విచిత్రవీర్యుడు అనే ఇద్దరు కుమారులను కన్నాడు. వాళ్ళు సంప్రాప్త యౌవనులు కాకమునుపే శంతనుడు పరలోక గతుడైనాడు. భీష్ముడు తండ్రికి పరలోక క్రియలు నిర్వర్తించి చిత్రాంగదుణ్ణి రాజ్యాభిషిక్తుడిని కావించాడు. అతడు గర్వంతో ఊరక సుర దనుజ మనుజ గంధర్వులను ఆక్షేపిస్తూ వచ్చాడు. అందుకు కోపించి చిత్రాంగదుడు అనే గంధర్వుడు అతడిపై యుద్ధానికి వచ్చాడు. కురుక్షేత్రంలో నరాధిపతి చిత్రాంగదుడు గంధర్వపతి చిత్రాంగదుడితో తలపడ్డాడు. హోరాహోరీగా పోరాటం సాగింది. మాయాయుద్ధంలో అతిదక్షుడైన గంధర్వుడు రవితేజుడైన చిత్రాంగదుడిని సంహరించాడు. ఇలా చిత్రాంగదుడు గంధర్వ నిహతుడు కాగా, అతడి పరోక్షంలో భీష్ముడు విచిత్రవీర్యుడిని కౌరవరాజ్యానికి అభిషిక్తుడిని చేశాడు.

విచిత్రవీర్యుడి వృత్తాంతం:

విచిత్రవీర్యుడు ఆరూఢయౌవనుడు కాగానే భీష్ముడు అతడికి వివాహం చేయసంకల్పించాడు. కాశీరాజు తన పుత్రికలకు స్వయంవరం చాటించడం విని గాంగేయుడు అక్కడికి వెళ్ళి స్వయంవరానికి మూగిన రాజులంతా వెరచి వెరగుపడి చూస్తుండగా కాశీరాజు దుహితలను ముగ్గురినీ రథమెక్కించుకొని, 'నా తమ్మునికి వివాహం చేయటానికి వీరిని గొంపోతున్నాను. బ్రాహ్మము మొదలైన అష్ట వివాహాలలో క్షత్రియులకు గాంధర్వ, రాక్షసాలు ఉత్తమాలు. స్వయంవరంలో జయించి వివాహం కావటం అంతకంటే ఉత్తమం. ఇక్కడ చేరిన రాజలోకాన్ని జయించి ఈ కన్యలను తోడ్కొని చనడం ధర్మం. అడ్డుపడేవారుంటే అడ్డగించండి చూస్తాను' అని కాశీరాజుతో పలికి, వస్తూ ఉండగా అతడిని రాజులెదిరించి పరాజితులయ్యారు. భీష్ముఁడు ఏకవీరుడై కన్యలతో ఏగుతుంటే సాళ్వుడు వెంటనంటాడు. భీష్ముడు మార్కొని అతడి రథాన్ని రథ్యాలను సారథిని కూల్చివేశాడు. భగ్నరథుడు, భగ్నమనోరథుడు అయి సాళ్వుడు తన పట్టణానికి వెళ్ళిపోయాడు.

అంబ, అంబిక, అంబాలిక అనే ఆ మువ్వురు కన్యలతో భీష్ముడు పురం చేరగానే, వారిలో అంబ తనను సాల్వపతి ప్రేమించగా తండ్రిచే అతడికి పూర్వదత్తనైనాను అన్నది. భీష్ము డామెను విడిచి, మిగిలిన ఇద్దరినీ తమ్ముడికిచ్చి పెళ్ళిచేశాడు. విచిత్రవీర్యుడు సకలవ్యాపారాలు వదలి కాశీరాజు యొక్క దుహితలతో విహరిస్తూ అధిక కామాసక్తివలన శోషించి మరణించాడు. అతడికి పరలోక విధులు జరిపి గాంగేయుడు తల్లిని, మరదళ్ళను ఓదార్చి అరాజకమయిన రాజ్యాన్ని అకలంకంగా ప్రతిపాలిస్తూ వచ్చాడు. ఆ తర్వాత శంతనువంశం నిల్పటానికి సత్యవతీదేవి నియోగం వలన అంబిక, అంబాలికలు వ్యాస ప్రసాదం వలన ధృతరాష్ట్రునీ పాండురాజునూ కన్నారు. వీరిద్దరూ విచిత్రవీర్యుడికి క్షేత్రజులైన కొడుకులు.

వ. ఇవ్విధమునం జని యమ్మహోత్సవంబున నలంకృతలై యున్న యంబయు నంబికయు నంబాలికయు ననుముద్దియల మువ్వురంబట్టి

రథంబుపయిఁబెట్టి కొనిరా నచ్చటి రాజులెల్లను జతురంగ బలంబులతో వచ్చి నన్నుం బొదివినఁ, బటువిశిఖానల శిఖా కలాపంబున వేఁడిమి చూపి వారి నిలువరించి, యరుగు దెంచి సత్యవతికి నప్పాలంతుల నొప్పించిన నద్దేవి విచిత్రవీర్యునకు వారల వివాహంబు సేయ నుద్యోగించె; నట్టియెడ నమ్మువ్వుర యందుం బెద్దయదియైన యంబయను కన్యక నాతో నిట్లనియె: **2**

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్; చని; ఆ+మహా+ఉత్సవంబునన్; అలంకృతలు+ఐ= అలంకరించబడినవారై; ఉన్న; అంబయున్; అంబికయున్; అంబాలికయున్ అను; ముద్దియలన్= కాంతలను; ముప్పురన్; పట్టి; రథంబుపయిన్+పెట్టికొని; రాన్= రాగా; అచ్చటి రాజులు+ఎల్లను; చతురంగ బలంబులతోన్; వచ్చి; నన్నున్; పొదివినన్= క్రమ్ముకొనగా, ఆవరించగా; పటువిశిఖ+అనలశిఖా కలాపంబునన్= తీవ్రములైన బాణాలనెడి అగ్నిజ్వాలల యొక్క సముదాయంతో; వేఁడిమి చూపి= ప్రతాపం నెరపి; వారిన్; నిలువరించి= అడ్డగించి; అరుగుదెంచి= వచ్చి; సత్యవతికిన్; ఆ+ పొలంతులన్= ఆపడతులను; ఒప్పించినన్= అప్పగించగా; ఆ+దేవి= ఆ సత్యవతి; విచిత్రవీర్యునకున్; వారలన్, వివాహంబు చేయన్; ఉద్యోగించెన్= యత్నించింది; అట్టి+ఎడన్= ఆ సమయంలో; ఆ+ముప్పుర అందున్; పెద్ద+ అది= పెద్దది; ఐన; అంబ; అను కన్యక; నాతోన్; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లుఅన్నది.

తాత్పర్యం: నేను కాశీనగరానికి వెళ్ళి స్వయంవరోత్సవంలో అలంకరించబడి ఉన్న అంబ, అంబిక, అంబాలిక అనే ముగ్గురు కన్యలను పట్టుకొని రథంలో పెట్టుకొని వస్తుండగా అక్కడ జేరిన రాజులంతా చతురంగ బలాలతో వచ్చి నన్ను చుట్టుముట్టారు. నేను తీవ్ర శరాలనెడి అగ్నిజ్వాలల తాపం చూపి వారిని ముందడుగు వేయకుండా నిలిపివేసి హస్తినకు వచ్చి ఆ అతివలను మా అమ్మకు అప్పగించాను. ఆమె వారి నిచ్చి విచిత్రవీర్యుడికి పెళ్ళి చేయాలని యత్నిస్తుండగా ఆ ముగ్గురిలో పెద్దది అయిన అంబ అనే కన్య నాతో ఇట్లా అన్నది:

తే. 'సౌంభపురవల్లభుండైన సాళ్వుమీఁదఁ ।
దలఁపు గలదు నా; కతఁడును
దగులు గలిగి యుండు నాదెస; నీవు ధర్మోత్తరుండ; ।
వతని పాలికిఁ దగ నన్ను ననుపవయ్య!' **3**

ప్రతిపదార్థం: సౌంభపురవల్లభుండు+ఐన= సౌంభపట్టణప్రభువైన; సాళ్వుమీఁదన్= సాళ్వుడిపై; నాకున్= నాకు; తలఁపు కలదు= ఉద్దేశమున్నది; అతఁడును= సాళ్వుడుకూడ; నాదెసన్= నాపట్ల; తగులు కలిగి+ఉండున్= మమకారం కలిగి ఉన్నాడు; నీవు= నీవు; ధర్మ+ఉత్తరుండవు= ధర్మమెఱింగినవారిలో శ్రేష్ఠుడవు; అతనిపాలికిన్= ఆతడి చెంతకు; తగన్= ఒప్పుగా; నన్నున్= నన్ను; అనుపవు+అయ్య!= పంపుమయ్యా!

తాత్పర్యం: 'సౌంభపట్టణాధీశ్వరుడైన సాళ్వుడిమీద నాకు అనురాగమున్నది. అతడుకూడ నాయెడ మమత కలవాడు. నీవు ధార్మికులలో అగ్రగణ్యుడవు కనుక, అతడి చెంతకు నన్ను సాదరంగా పంప వేడుకొంటున్నాను.'

క. అనవిని సత్యవతికిఁ జె ।
ప్పిన నాయమ వనుప నంబఁ బెంపుగ వృద్ధాం
గనలం దోడుగ నప్పుడ ।
పనిచి యనిచితిని జనంబు ప్రస్తుతిసేయన్. **4**

ప్రతిపదార్థం: అనన్+విని= అని అంబ చెప్పగా ఆలకించి; సత్యవతికిన్+ చెప్పినన్= నేను ఆ విషయాన్ని సత్యవతీదేవి కెరిగించగా; ఆయమ= ఆమె; పనుపన్= పంపగా; అంబన్= అంబను; పెంపుగన్= వైభవంగా; వృద్ధ+ అంగనలన్= ముదుసలి స్త్రీలను; తోడుగన్= తోడిచ్చి; అప్పుడ= వెంటనే; పనిచి= నియమించి; జనంబు ప్రస్తుతి చేయన్= జనులు మిక్కిలికొని యాడుతుండగా; అనిచితిని= పంపాను.

తాత్పర్యం: అంబ పలుకులు విని నేను ఆ విషయం సత్యవతికి తెలిపాను. ఆమె అంబను సాళ్వుడిపాలికి పంపటానికి సమ్మతించింది. ప్రజలు నన్ను ప్రస్తుతిస్తూ ఉండగా, వెంటనే నేను వృద్ధాంగనలను తోడిచ్చి ఆమెను వైభవంగా సాళ్వుని కడకు పంపాను.

వ. ఇట్లు పనిచి తక్కిన కన్నెల నిరువురం బాణిగ్రహణంబు చేయించితి. 5

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు; పనిచి= పంపి; తక్కిన కన్నెలన్= మిగిలిన కన్యలైన అంబికను, అంబాలికను; ఇరువురన్= ఇద్దరినీ; పాణిగ్రహణంబు చేయించితిన్= నా తమ్ముడి కిచ్చి వివాహం చేయించాను.

తాత్పర్యం: ఇట్లా అంబను సాళ్వుడికడకు పంపివేసి, అంబిక అంబాలిక అనే ఇరువురు కన్యలను విచిత్రవీర్యుడికిచ్చి పరిణయం జరిపించాను.

క. అంబయు నట సాళ్వుని కడ ।
కుం బోయిన నతఁడు 'భీష్మ కొనిపోయిన దా
నిం బరచుం గైకొన ధ ।
ర్మంబే? కన్యాత్వ మెడలె మగువా నీకున్. 6

ప్రతిపదార్థం: అంబయున్= అంబయూ; అట= అక్కడ; సాళ్వని కడకున్= సాళ్వుడి దగ్గరకు; పోయినన్= వెళ్ళగా; అతఁడు= ఆ సాళ్వుడు; భీష్మకొనిపోయినదానిన్= భీష్ముడు బలాత్కారంగా తీసికొని వెళ్ళినట్టి; పరచున్= దుష్టురాలిని; కైకొనన్= పత్నిగా గ్రహించటం; ధర్మంబే?= న్యాయమా?; మగువా!= ఓ కాంతా!; నీకున్= నీకు; కన్యాత్వము+ఎడలెన్= కన్యాత్వం తొలగిపోయింది.

తాత్పర్యం: అంబ సాళ్వుడి దగ్గరకు పోగా అతడు 'నీవు భీష్ముడిచేత అపహరించబడిన కులటవు. నిన్ను పత్నిగా స్వీకరించటం న్యాయంకాదు. నీకు కన్యాత్వం పోయింది.

వ. ఇంక నిన్ను భార్యగా వరియింపం దగునే?' యనినఁ గామశరపీడిత యగుచు నక్కామిని యతని కిట్లనియె: 7

ప్రతిపదార్థం: ఇంకన్; నిన్నున్; భార్యగాన్; వరియింపన్; తగునే?= యుక్తమా?; అనినన్; కామశరపీడిత+అగుచున్= మన్మథబాణాలతో బాధింప బడినదై; ఆ+కామిని= ఆకాంత; ఆతనికిన్; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నది.

తాత్పర్యం: ఇక నిన్ను భార్యగా వరించటం తగదు' అని సాళ్వుడు పలుకగా మన్మథబాణ బాధితఅయి అంబ అతడితో ఇట్లా అన్నది:

తే. 'తమ్మునికిఁ గాఁగ భీష్ముఁ డుదగ్రవృత్తిఁ ।
గన్నియలఁ గొని పోయెడుఁ గాన
బలిమినన్నుఁ గొనిపోయె; నాచేత నిన్ను వినిన ।
యపుడె పుత్తెంచె దూషింప ననఘ! తగునె? 8

ప్రతిపదార్థం: అనఘ!= పాపరహితుడా!; తమ్మునికిన్+కాఁగన్= తన తమ్ముడైన విచిత్రవీర్యుడికొరకై; భీష్ముఁడు= గాంగేయుడు; ఉదగ్రవృత్తిన్= గర్వప్రవృత్తితో; కన్నియలన్= కన్యలను; బలిమిన్= బలాత్కారంగా; కొని పోయెడున్+కానన్= తీసికొనివెళుతున్నాడు గనుక; నన్నున్+కొనిపోయెన్= నా చెల్లెళ్ళతో నన్నుగూడ తోడ్కొని వెళ్ళాడు; నాచేతన్= నావలన; నిన్నున్+వినిన+అపుడె= నినుగూర్చి నేను చెప్పిన వెంటనే; పుత్తెంచెన్= నన్ను నీ చెంతకు పంపాడు; దూషింపన్+తగునె?= నిందించటం న్యాయమా?

తాత్పర్యం: 'పుణ్యాత్ముడా! భీష్ముడు తన తమ్ముడి కొరకై బలాత్కారంగా కన్యలను గొనిపోతుండటం వలన నన్నుగూడ వారితోపాటు తీసికొనివెళ్ళాడు. నావలన నిన్ను నే వలచిన సంగతి వినిన వెంటనే, నన్ను నీకడకు పంపి వేశాడు. మరి దూషింపదగిన విషయం ఇందులో ఏముంది?

వ. మా తండ్రి యెఱుంగక స్వయంవరాలంకారంబు నాకుం జేయించిన కతంబున నింత వుట్టె; భీష్ముండు నా చెలియండ్రం దన తమ్మున కిచ్చి నన్ను

నీకడకుం దగ ననిచె; దీన నేమి త?'ప్పని మఱియు ననేకప్రకారంబులం
బలికిన వినక తన్నుం జేకొనక సాళ్వుండు. 9

ప్రతిపదార్థం: మా తండ్రి; ఎఱుంగక; స్వయంవర+అలంకారంబు= స్వయంవరానికైన శృంగారం; నాకున్; చేయించిన; కతంబునన్= కారణంచేత; ఇంత పుట్టెన్= ఇంత జరిగింది; భీష్ముండు; నా చెలియండ్రన్= అంబికను, అంబాలికను; తన తమ్మునకున్; ఇచ్చి; నన్నున్; నీకడకున్; తగన్+అనిచెన్= మర్యాదగా పంపించాడు; దీనన్= ఇందులో; తప్పు+ఏమి?; అని; మఱియున్; అనేక ప్రకారంబులన్= పలువిధాల; పలికినన్; వినక; సాళ్వుండు; తన్నున్= తనను; చేకొనక= గ్రహించక.

తాత్పర్యం: నేను నిన్ను వలచుట మా తండ్రి ఎరుగడు. అందుచేత నాకు స్వయంవరాలంకారం చేయించాడు. ఆ కారణంచేత ఇంతపని జరిగింది. భీష్ముడు నా చెల్లెళ్ళిద్దరినీ తన తమ్మున కిచ్చి, నన్ను నీ దగ్గరకు మర్యాదగా పంపాడు. ఇందులో తప్పేముంది?' అని బహువిధాల అంబ చెప్పినప్పటికీ సాళ్వుడు ఆమెను స్వీకరించలేదు.

క. కరుణంబుగ నేడ్చు తలోదరిఁ।
'బోపొ మ్మిచట నింకఁదడయకు' మని మం
దిరము వెడలంగ నడిచిన।
నరిగె నదియు నార్తచిత్తయై వికలగతిన్. 10

ప్రతిపదార్థం: కరుణంబుగన్= జాలికలిగేటట్లు; ఏడ్చు= విలపించు; తలోదరిన్= అంబను; పోపొమ్ము= వెంటనే వెళ్ళిపొమ్ము; ఇచటన్= ఇక్కడ; ఇంకన్= మరి; తడయకుము+అని= ఆలసించవద్దని; మందిరమున్ వెడలంగన్+అడిచినన్= తన భవనం విడిచిపోయేటట్లు తరుమగా; అదియున్= అంబయు; ఆర్తచిత్త+ఐ= దుఃఖిత మనస్కురాలై; వికలగతిన్= తడబడే నడకతో; అరిగెన్= వెళ్ళింది.

తాత్పర్యం: అంబ జాలి కలిగేటట్లు విలపించింది. 'ఇక నిక్కడ నిలువ వద్దు పోపో'మ్మని ఆమెను సాళ్వుడు గద్దించి తన భవనంనుంచి తరిమివేశాడు. ఆమె తడబాటుతో దుఃఖపూరిత హృదయంతో వెళ్ళిపోయింది.

వ. చనిచని యవ్వేలంది యిట్లని వితర్కించు. 11

ప్రతిపదార్థం: చని చని= వెళ్ళి వెళ్ళి; ఆ+వెలంది= ఆ మగువ; ఇట్లు+అని; వితర్కించున్= ఆలోచించింది.

తాత్పర్యం: అంబ సాళ్వపురినుండి కదలి వెళ్ళి వెళ్ళి తనలో తాను ఇట్లా వితర్కించుకొన్నది.

తే. 'సాళ్వునకుఁ గాని యపుడ సంసారమునకుఁ।
బాసితిన; యింక భీష్ముని పాలి కేల
యరుగ? నాతండు మూల మీ హానికెల్లఁ।
గాన నాతని సాధింతుఁ గాక యేను. 12

ప్రతిపదార్థం: సాళ్వునకున్= సాళ్వభూపతికి; కాని+అపుడు+అ= పనికి రానప్పుడే; సంసారమునకున్= సంసారసౌఖ్యాలకు; పాసితిన్+అ= దూర మయ్యాను; ఇంకన్= ఇక; భీష్ముడి పాలికిన్= భీష్ముని దగ్గరకు, అరుగన్+ఏల?= వెళ్ళటెందుకు?; ఈ హానికిన్+ఎల్లన్= ఈ కీడునకంతకు; మూలము= కారణం; ఆతండు+ ఆ భీష్ముడే; కానన్= కాబట్టి; ఏను= నేను; ఆతనిన్= గాంగేయుడిని; సాధింతున్+కాక= సాధించి తీరుతాను.

తాత్పర్యం: 'సాళ్వుడికి నేను ఇల్లాలుగా పనికిరానప్పుడు మరెవ్వరికినీ కొరగాను. నా బ్రదుకు చట్టు బండలయింది. ఇప్పుడు నేను భీష్ముడి దగ్గరకు వెళ్ళి మాత్రం ఏమి ప్రయోజనం? ఈ చేటున కంతకు మూలం భీష్ముడే కనుక, అతడిని సాధించి తీరుతాను.

క. గాంగేయు గెల్వ నెవ్వరి।
కిం గొలఁదియె? తపముపేర్మి గెలిచెదఁగా' కం

చుం గాంత చనియె సంయమి ।
పుంగవు లొక కొందఱున్న పుణ్యస్థలికిన్. **13**

ప్రతిపదార్థం: గాంగేయు గెల్వన్= భీష్ముడిని జయించటం; ఎవ్వరికిన్= ఎట్టివారికిన్నీ; కొలఁదియె?= శక్యమా; తపముపేర్మిన్= తపస్సుయొక్క ఆధిక్యంచేత; గెలిచెదన్+కాక= జయిస్తాను సుమా!; అంచున్= అని; కాంత= అంబ; సంయమి పుంగవులు= మునిశ్రేష్ఠులు; ఒక కొందఱు= కొంతమంది; ఉన్న పుణ్యస్థలికిన్= ఉన్నట్టి పవిత్ర ప్రదేశానికి; చనియెన్= వెళ్ళింది.

తాత్పర్యం: గంగాపుత్రుడిని గెలవటం ఎవరికినీ తరంకాదు; కనుక అతణ్ణి తపస్సుచేత గెలుస్తా'నని నిశ్చయించుకొని అంబ మునీశ్వరులు కొందరున్నట్టి ఒక పావన ప్రదేశానికి వెళ్ళిపోయింది.

వ. చని వారలకుం దనవృత్తాంతం బెఱింగించిన వా 'రిది రాజులు చేసిన పని సాధులచేతఁ జక్కంబడునే' యనిన నవ్వనిత 'తపశ్చరణంబునకు వచ్చితి' ననుటయు, 'నీవు సుకుమారవు; నీకిది సొప్పడునే? తండ్రి పాలికిం బొ; మ్మదియ పరమ ధర్మం'బని పలికిన వారి కన్నారీరత్నం బిట్లనియె; **14**

ప్రతిపదార్థం: చని; వారలకున్+తన వృత్తాంతంబు= తన సమాచారం; ఎఱింగించినన్; వారు; ఇది రాజులు చేసిన పని; సాధులచేతన్; చక్కన్+పడునే?= అనుకూలించ గలదా? అనినన్; ఆ+వనిత= ఆమె; తపస్+చరణంబునకున్= తపస్సు సలుపుటకు; వచ్చితిన్; అనుటయున్= అని పలుకగా; నీవు సుకుమారవు= మృదువైన దానవు; నీకున్ ఇది; చొప్పడునే?= సాధ్యమగునా?; తండ్రిపాలికిన్+పొమ్ము; ఇదియ పరమ ధర్మంబు= ఉత్తమ ధర్మం; అని పలికినన్; వారికిన్; ఆ+నారీరత్నంబు= ఆ తరుణీమణి; ఇట్లు+ అనియెన్= ఇట్లా అన్నది.

తాత్పర్యం: అంబ వెళ్ళి ఆ మునీశ్వరులకు తన కథ సమస్తం చెప్పింది. వారు విని, 'ఇది రాజులు చేసినపని; సాధువుల చేత చక్కబడగలదా?' అని సమాధాన మిచ్చారు. అప్పుడు అంబ తాను తపస్సు చేయటానికి ఇక్కడికి వచ్చానని చెప్పింది. 'నీవు పరమ సుకుమారవు. తపస్సు చేయటం నీకు శక్యం కాదు. నీ తండ్రి దగ్గరకు వెళ్ళుము. ఇదే పరమ ధర్మం' అని మునులు చెప్పారు. వారికి ఆ వనితామణి ఇట్లా అన్నది:

క. 'ఎవ్వరు నెఱుఁగక యుండఁగ ।
నివ్వనమునఁ దపముసేఁత యిది నిర్ణయ మే
నెవ్వారి కడకు నేమని ।
యెవ్విధిఁ బోనేర్చుదాన? నేటికి బంధుల్? **15**

ప్రతిపదార్థం: ఎవ్వరున్+ఎఱుఁగక+ఉండఁగన్= ఎవ్వరికీ తెలియకుండా; ఈ వనమునన్= ఈ అరణ్యంలో; తపముచేఁత= తపస్సు చేయటం; ఇది= ఇదే; నిర్ణయము= నా నిశ్చయం; ఏను= నేను; ఎవ్వారికడకున్= ఎవ్వరి దగ్గరకు; ఏమి+అని= ఏ మొగం పెట్టుకొని; ఏ+విధిన్= ఏ రీతిగా? పోన్+ నేర్చుదానన్?= పోగలను? బంధుల్+ఏటికిన్?= చుట్టాలతో నాకు ఇక పనేముంది?

తాత్పర్యం: 'ఎవ్వరికీ తెలియకుండ ఈ అరణ్యంలో తపస్సుచేయటమే నా నిశ్చయం. నేను ఎవ్వరిదగ్గరకు ఏ మొగం పెట్టుకొని ఎట్లా వెళ్ళగలను? ఇక చుట్టాలతో నా కేమిపని?

వ. అని చెప్పు నవసరంబున నయ్యాశ్రమంబునకు హోత్ర వాహనుండను రాజర్షి వచ్చిన నమ్మును లభ్యాగత పూజలు చేసిన యనంతరంబ యంబం గనుంగొని 'యిక్కన్నియ యెక్కడిది? దీని విషాదంబునకుం గారణం బే?'మని యడిగి, వారివలన దాని జన్మప్రకారంబును దద్వృత్తాంతంబును

విని, తన కూఁతుకూఁతు రగుట యెఱింగి యయ్యంగన వినం
దపస్విజనంబులకుఁ జెప్పి, యప్పొలంతిం దన యంకతలంబున
నునిచికొని వెండియు నడుగ సవిస్తరంబుగా నచ్చేడియ చెప్పిన విని,
శోకించి యవ్విషమ ప్రకారంబునకు నిస్తారంబుఁ జింతించి. 16

ప్రతిపదార్థం: అని చెప్పు+అవసరంబునన్= అని చెప్పే సమయంలో; ఆ+ ఆశ్రమంబునకున్= ఆ తపోవనమునకు; హోత్రవాహనుండు; అను; రాజ+ఋషి వచ్చినన్= రాజర్షి రాగా; ఆ+మునులు; అభ్యాగత పూజలు= అతిథి పూజలు; చేసిన; అనంతరంబ= పిమ్మట; అంబన్; కనుంగొని; ఈ+కన్నియ= ఈ బాల; ఎక్కడిది?= ఎక్కడనుంచి వచ్చింది?; దీని; విషాదంబునకున్= దుఃఖమునకు; కారణంబు; ఏమి+అని; అడిగి= హోత్రవాహనుడు ప్రశ్నించి; వారివలనన్= ఆ మునులవలన; దాని జన్మ ప్రకారంబును= ఆమె కాశీరాజ పుత్రిక అంబ అన్న విషయం; తద్+ వృత్తాంతంబునున్= ఆమె భీష్ముడిచేత హస్తినకు కొనిరాబడి; సాళ్వునిచేత తిరస్కృతఅయి తపస్సు చేసి కొనటానికి ఆ వనానికి వచ్చిన సంగతి; విని; తన కూఁతు కూఁతురు+అగుట= తన కొమార్తె బిడ్డ కావటం; ఎఱింగి; ఆ+అంగన వినన్= అంబవినేటట్లు; తపస్వి జనంబులకున్+చెప్పి= మునుల కెఱింగించి; ఆ+పొలంతిన్= ఆ పడతిని; తన+ అంకతలంబునన్+ ఉనిచి కొని= తన ఒడిలో కూర్చుండబెట్టుకొని; వెండియున్ అడుగన్= మరల ఆమెనే అడుగగా; ఆ+చేడియ= ఆ చెలువ; సవిస్తరంబుగాన్= విపులంగా; చెప్పినన్= తన వృత్తాంతము తెల్పగా; విని; శోకించి= దుఃఖించి; ఆ+విషమ ప్రకారంబునకున్= ఆ విపరీత విధానానికి; నిస్తారంబున్+చింతించి= తరణోపాయం ఆలోచించి.

తాత్పర్యం: అని అంబ చెపుతున్న సమయంలో ఆ మునుల ఆశ్రమానికి హోత్రవాహనుడనే రాజర్షి వచ్చాడు. వారు ఆ మహాభాగునకు అతిథిపూజలు చేశారు. పిమ్మట హోత్రవాహనుడు అంబను చూచి 'ఈ కన్య ఎవరు? ఈమె

దుఃఖానికి కారణమేమి?' అని మునులను ప్రశ్నించాడు. వారు ఆమె కాశీరాజ పుత్రికఅనీ, సాళ్వుడిని వరించినదనీ, భీష్ముడిచే బలాత్కారంగా హస్తినాపురికి కొనిరాబడిన కారణంవలన సాళ్వుడిచేత తిరస్కృతయై తపస్సు చేయటానికి ఇక్కడికి వచ్చినదనీ తెలిపారు. ఆ సంగతి విని అంబ తన దౌహిత్రి అని ఆమెతోపాటు మౌనులు ఆలకించగా హోత్రవాహనుడు చెప్పి, ఆ బాలామణిని తన ఒడిలో నిడుకొని మరల ఆమె వృత్తాంత మడిగాడు. ఆమె విపులంగా తన విషయం తెల్పగా విని అతడు దుఃఖించాడు. ఆమెను ఆ విషమ పరిస్థితినుండి తప్పించుటకు ఉపాయం ఆలోచించి.

ఉ. 'నీ కిది యేటికిం దప? మనింద్యచరిత్రవు నీవు; నిన్ను నేఁ
జేకొని కాతు; నొక్క గతిఁ జెప్పెద, భార్గవరాము నాశ్రిత
శ్రీకరుఁ గాన్చు; మాపదలు చెందఁగనీఁ డతఁ డాశ్రయించినన్;
శోకము దక్కు' మన్న విని సుందరి యల్లన యత్తపస్వితోన్. 17

ప్రతిపదార్థం: నీకున్= నీకు; తపము+ఇది+ఏటికిన్?= ఇట్లా తపం చేయటమెందుకు?; నీవు అనింద్య చరిత్రవు= నీవు దూషింపదగని నడవడి కలదానవు; నిన్నున్= నిన్ను; నేన్= నేను; చేకొని= స్వీకరించి; కాతున్= రక్షిస్తాను; ఒక్కగతిన్= ఒక మార్గమును; చెప్పెదన్= నీకు తెలుపుతాను; ఆశ్రిత శ్రీకరున్= ఆశ్రయించినవారికి శుభములు కలిగించునట్టి; భార్గవరామున్= భృగువంశాన జనించిన పరశురాముడిని; కాన్పుము= దర్శించుము; అతఁడు= ఆ మహాత్ముడు; ఆశ్రయించినన్= తనను శరణు జొచ్చినచో; ఆపదలు చెందఁగన్+ఈఁడు= కష్టాలు పొందనియ్యడు; శోకము+తక్కుము= దుఃఖం వదలుము; అన్నన్= అని హోత్రవాహనుడు చెప్పగా; విని= ఆలకించి; సుందరి= అందగత్తెయగు అంబ; అల్లన= తిన్నగా; ఆ+తపస్వితోన్= ఆ మునీంద్రుడితో

తాత్పర్యం: 'నీవు తపస్సు చేయటమెందుకు? దోషంలేని నడవడి గలదానవు. నిన్ను నేను రక్షిస్తా. ఇందు కొకమార్గం చెపుతా. ఆశ్రయించినవారికి శుభాలిచ్చే

భృగుకుల సంజాతుడైన పరశురాముడిని దర్శించు. తనను ఆశ్రయించిన వారికి కష్టాలు కలుగనివ్వక కాపాడుతాడు. అమ్మా! చింత మానుము' అని హోత్రవాహనుడు పలుకగా విని ఆ రాజర్షితో అంబ ఇట్లా అన్నది.

ఆ. 'పరశురాముఁ గానఁబడయుట యెక్కడఁ।
గలుగు? నాతఁ డెట్లు కరుణసేయు?'
ననఁ దపస్వి యిట్టు లను 'మహేంద్రంబను।
పర్వతమునఁ జేయు పరమతపము. 18

ప్రతిపదార్థం: పరశురామున్= పరశురాముడిని; కానన్+పడయుట= దర్శించ గలగటం; ఎక్కడన్= ఎచ్చోట; కలుగున్= సంప్రాప్తిస్తుంది? ఆతఁడు+ఎట్లు+కరుణ చేయున్?= భార్గవరాముడెట్లా కరుణిస్తాడు?; అనన్= అని అంబ అడుగగా; తపస్వి= ఆ మౌని; ఇట్టులు+అనున్= ఈ విధంగా చెప్పాడు; మహేంద్రంబు+అను పర్వతమునన్= మహేంద్రగిరిలో; పరమ తపమున్+చేయున్= ఆయన గొప్ప తపస్సు చేస్తుంటాడు.

తాత్పర్యం: 'పరశురాముడిని ఎక్కడ దర్శించటానికి వీలవుతుంది? అతడు న న్నెలా కరుణించగలడు?' అని హోత్రవాహనుడిని అంబ అడుగగా, 'అతడు మహేంద్రశైలంలో ఘనతపశ్చర్యలో ఉంటాడు' అని ఆ రాజర్షి సమాధాన మిచ్చాడు.

వ. నన్ను మన్నించుం గావున మదీయ దౌహిత్రి వగుట యెఱింగిన నిన్ను రక్షించు; నందుఁ బొమ్మను సమయంబునం బరశురామశిష్యుం డగు నకృతవ్రణుండను ముని వచ్చి, యతిథి సత్కారంబులం బూజితుండై యున్నఁ, బ్రియ పూర్వకంబుగా నా హోత్రవాహనుండు 'భార్గవుం డెయ్యెడ నున్నవాఁ?'డని యడిగిన. నతం డిట్లనియె: 19

ప్రతిపదార్థం: నన్నున్; మన్నించున్= ఆదరిస్తాడు; కావునన్= కనుక; మదీయ దౌహిత్రివి+ అగుటన్= నీవు నా కొమార్తె బిడ్డవని; ఎఱింగినన్= తెలిసికొంటే; నిన్నున్; రక్షించున్; అందున్+పొమ్ము= అక్కడికి వెళ్ళుము; అను సమయంబునన్= అని హోత్ర వాహనుడు చెప్పేవేళకు; పరశురామ శిష్యుండు+ అగు అకృతవ్రణుండు; అను ముని వచ్చి; అతిథి సత్కారంబులన్; పూజితుండు+ఐ= గౌరవింపబడి; ఉన్నన్; ప్రియపూర్వకంబుగాన్= ప్రేమ పురస్సరంగా; ఆ హోత్రవాహనుండు; భార్గవుండు= పరశురాముడు; ఏ+ఎడన్= ఎచ్చోట; ఉన్నవాఁడు?= ఉన్నాడు; అని; అడిగినన్; అతండు= అకృతవ్రణుడు; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: 'అమ్మా! పరశురాముడు నన్ను ఆదరిస్తాడు. నీవు నా కొమార్తె బిడ్డవు అని అతడు తెలిసికొంటేచాలు, తప్పక నిన్ను కాపాడుతాడు; కనుక అచటికి వెళ్ళుము' అని హోత్రవాహనుడు చెపుతున్న సమయంలో పరశు రాముడి శిష్యుడైన అకృతవ్రణుడు అనే ముని అక్కడికి వచ్చాడు. అతిథి సత్కారాలు అందుకొన్న తరువాత స్నేహపూర్వకంగా హోత్రవాహనుడు 'భార్గవ రాముడు ఇప్పు డెక్కడున్నాడు?' అని ప్రశ్నించగా అకృతవ్రణుడు ఇట్లా అన్నాడు:

క. 'తన ప్రియసఖుఁడవు నీవని।
మునిజనులకుఁ జెప్పుచుండు ముదమున నిన్నుం
గనుఁగొనఁగ నెల్లి యిచటికిఁ।
జనుదెంచు ననేక శిష్య సంఘము తోడన్.' 20

ప్రతిపదార్థం: నీవు; తన ప్రియసఖుఁడవు+అని= తనకు అనుంగు నెచ్చెలికాడవని; ముదమునన్= సంతోషంతో; మునిజనులకున్= మునీశ్వరులకు; చెప్పుచున్+ఉండున్= నిను గూర్చి చెపుతూ ఉంటాడు; నిన్నున్= నిన్ను; కనుఁగొనఁగన్= చూడటానికి; ఎల్లి= రేపు; అనేక శిష్య సంఘముతోడన్= పెక్కుమంది శిష్యులయొక్క సమూహంతో; ఇచటికిన్= ఇక్కడికి; చనుదెంచున్= వస్తాడు.

తాత్పర్యం: 'నీవు తనకు గారాబు మిత్రుడవని ఆయన మునీశ్వరులందరికీ సంతోషంతో చెపుతుంటాడు. నిన్ను చూడటానికి రేపు పలువురు శిష్యులతో బయలుదేరి వా రిక్కడికి వస్తారు.'

తే. అనిన విని యెల్లవారును నధిక హర్ష।
మెసఁగ నున్నంత మఱునా డ యేగుదెంచె
భార్గవుం; డమ్మునీంద్రులు పరమభక్తి।
నర్చ లిచ్చిరి హోత్ర వాహనుఁడు గనియె. 21

ప్రతిపదార్థం: అనినన్ విని= అకృతవ్రణుడు చెప్పగా ఆలకించి; ఎల్లవారును= అందరు; అధికహర్షము+ఎసఁగన్= మిక్కిలి సంతోషం అతిశయించగా; ఉన్న+అంతన్= ఉంటుండగా; మఱునాఁడు+అ= ఆ మరుసటిదినమే; భార్గవుండు= పరశురాముడు; ఏగుదెంచెన్= విచ్చేశాడు; ఆ ముని+ఇంద్రులు= అచ్చట ఉన్న మునీశ్వరులు; పరమభక్తిన్= మిక్కుటమైన భక్తితో; అర్చలు+ ఇచ్చిరి= పూజలు చేశారు; హోత్రవాహనుడు; కనియెన్= భృగురాముడిని చూచాడు.

తాత్పర్యం: అకృతవ్రణుడు పల్కినమాటలు విని అందరూ మిక్కిలి సంతోషించారు. వారట్లా ఆనందంతో ఉండగా మరునాడు పరశురాము డక్కడికి వచ్చాడు. వారు మిక్కిలి భక్తితో ఆయనకు అతిథి పూజలు సలిపారు. ఆ పిదప హోత్రవాహనుడు ఆయనను దర్శించాడు.

వ. కని పరశురాముని సంభావనంబును సంభాషణంబును బడసి కాశిరాజు కన్యకం జూపి, 'యిది నా దౌహిత్రి; దీని వృత్తాంతం బంతయు విను' మని య మ్మానినిం గానిపించిన నదియును. 22

ప్రతిపదార్థం: కని= చూచి; పరశురాముని సంభావనంబును= పరశురాముడి యొక్క ఆదరాన్ని; సంభాషణంబును= ప్రియపూర్వకమైన సల్లాపాన్ని; పడసి= పొంది; కాశిరాజు కన్యకన్+చూపి= భృగురాముడికి కాశీరాజుయొక్క పుత్రికను చూపి; ఇది= ఈమె; నా దౌహిత్రి= నా కొమార్తె బిడ్డ; దీని వృత్తాంతంబు= దీని సమాచారం; అంతయున్= సమస్తం; వినుము+అని= ఆలకించుమని; ఆ+మానినిన్= ఆ నారీమణిని; కానిపించినన్= చూపగా; అదియును= అంబయు.

తాత్పర్యం: హోత్రవాహనుడు పరశురాముడిని సందర్శించి ఆతడి మన్ననలు పొందాడు. ప్రియపూర్వక సంభాషణ అయిన తరువాత కాశీరాజపుత్రికను చూపి, 'ఇది నా మనుమరాలు; కొమార్తెబిడ్డ. ఈమె కథనంతా ఆలకించు' మని అంబను చూపగా.

చ. కనుఁగవ నశ్రుధార లొలుకం జరణానతయైన, రాముఁ డి
ట్లను 'విను హోత్రవాహనుని యట్టుల యేనును నీకు; నీ మనం
బునఁ గల చింతయంతయును బుచ్చెద; నాకడఁ జేరి తింక నీ
వనటఁ దొలంగఁబెట్టి గరువంబుగఁ జెప్పుము దీని మూలమున్. 23

ప్రతిపదార్థం: కనుఁగవన్= రెండు కనులనుండి; అశ్రుధారలు+ఒలుకన్= కన్నీటి ధారలు కారగా; చరణ+ఆనత+ఐనన్= తన పాదాలపై వ్రాలగా; రాముఁడు= పరశు రాముడు; ఇట్లు+అనున్= ఈ రీతిగా పలికాడు; విను(ము)= అమ్మా! ఆలకించు; నీకున్= నీకు; ఏనును= నేనుకూడ; హోత్రవాహనుని+అట్టుల= హోత్రవాహను డెట్లో అట్లే తాతనని తలంచుము; నీ మనంబునన్+కల= నీ హృదయంలో ఉన్న; చింత+ అంతయును= విచారాన్నంతా; పుచ్చెదన్= తొలగిస్తాను; నా కడన్+ చేరితి(వి)= నా దగ్గరకు వచ్చావు; ఇంకన్= ఇక; నీ వనటన్+తొలంగన్+పెట్టి= నీ దుఃఖాన్ని దూరంగా ఉంచి; గరువంబునన్= ధైర్యంగా; దీనిమూలమున్= నీ విషాదానికి గల కారణాన్ని; చెప్పుము= నా కెరిగింపుము.

తాత్పర్యం: రెండు కనులనుండి కన్నీటిధారలు కారుతుండగా తన పాదాలపై వ్రాలిన అంబను జూచి పరశురాము డిట్లా అన్నాడు: 'తల్లీ! నీకు హోత్రవాహను డెట్లో నేనూ అట్లే. నీవు నన్నాశ్రయించావు. నీ మదిలో నెలకొన్న దుఃఖమంతా

తొలగిస్తాను. ఇక విచారం వీడి ధైర్యంతో నీ మనస్తాపానికి హేతువైన వృత్తాంతం నాకు చెప్పు.'

వ. అనిన విని యమ్మహాత్మునకు నంబ దనవృత్తాంతం బంతయు సవిస్తరంబుగాఁ జెప్పి 'నీ వార్తశరణ్యుండవు; నా పరిభవంబు దీర్చి నన్ను రక్షింపు'మనవుడు నతం డిట్లనియె: 24

ప్రతిపదార్థం: అనినన్; విని; ఆ+మహా+ఆత్మునకున్; అంబ; తన వృత్తాంతంబు+ అంతయున్= తనచరిత్రనంతా; సవిస్తరంబుగాన్+చెప్పి= విపులంగా నుడివి; నీవు; ఆర్త శరణ్యుండవు= ఆర్తులకు రక్షకుడవు; నా పరిభవంబు+తీర్చి= నా అవమానమును తొలగించి; నన్నున్; రక్షింపుము; అనవుడున్= అని అంబ చెప్పగా; అతండు= పరశురాముడు; ఇట్లు+ అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: పరశురాముడి పల్కులు విని అంబ ఆ మహానుభావుడికి తన సంగతి అంతా విపులంగా వెల్లడించి, 'దేవా! నీవు దీనరక్షకుడవు. నా అవమానం బాపి నన్ను కాపాడు'మని పల్కింది. అపుడు పరశురాము డిట్లాఅన్నాడు.

క. 'పరిభవము రెండు దెఱఁగులఁ।
దరుణీ తోఁచినది; సాళ్వుఁ దగఁ దేర్తునొ? యు
ద్ధురుఁ డగు భీష్మునిఁ దీర్తునొ;।
కరము ప్రియంబెద్ది హృదయ గతముం జెపుమా!' 25

ప్రతిపదార్థం: తరుణీ!= అంబా!; పరిభవము= నీకు కల్గిన అవమానం; రెండు తెఱఁగులన్= రెండు విధాలుగా; తోఁచినది= నాకు గోచరించింది; సాళ్వున్= సాళ్వుడిని; తగన్= తగినట్లు; తేర్తునొ?= శిక్షింతునో?; ఉద్ధురుఁడు+అగు= గర్వితుడైన; భీష్మునిన్= గాంగేయుడిని; తీర్తునొ?= దండింతునో?; కరము ప్రియంబు+ఎద్ది= నీ కీ రెండు విధాలైన చర్యలలో మిక్కిలి ఇష్టమైన దేదో; హృదయగతమున్+చెపుమా!= నీ మనసులోని విషయం నాకు తెలుపుము.

తాత్పర్యం: 'అంబా! నీకు గల్గిన అవమానమునకు రెండు కారణాలు నాకు తోచాయి. సాళ్వుని శిక్షించుమంటావా? భీష్ముని దండించుమంటావా? ఈ రెంటిలో ఏది నీ మనసుకు మిక్కిలి ఇష్టమో దానిని చెప్పు'.

చ. అనవుడు నింతి యిట్లను 'మహాపురుషా! నను సాళ్వుఁ డింకఁ గై
కొనఁ; డది సాలు; భీష్మదెసఁ గోపము నా మది గల్గియుండు; నా
తని వధియింపఁ బూని యిటు తాపసవృత్తికి వచ్చి యిచ్చటన్
నినుఁ గని యీ పరాభవము నీఁగఁగ నీ శరణంబుఁ జొచ్చితిన్.26

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అని పరశురాముడు పలుకగా; ఇంతి= అంబ; ఇట్లు+ అనున్= ఈరీతిగా చెప్పింది; మహాపురుషా!= ఓ మహానుభావా!; ననున్= నన్ను; సాళ్వుఁడు= సాళ్వభూపతి; ఇంకన్+కైకొనఁడు= ఇక నన్ను భార్యగా స్వీకరించడు; అది చాలు= కనుక అతడిని దండించనక్కరలేదు; భీష్మదెసన్= భీష్ముడి విషయంలో; కోపము= క్రోధం; నా మదిన్= నా హృదయంలో; కల్గి+ఉండున్= కలిగిఉన్నది; ఆతనిన్= గాంగేయుడిని; వధియింపన్+పూని= చంపటానికి నిశ్చయించి; ఇటు తాపసవృత్తికిన్ వచ్చి= ఈ రీతిగా తపస్సు చేయాలని వచ్చి; ఇచ్చటన్= ఈ ఆశ్రమంలో; నినున్+కని= నిన్ను దర్శించి; ఈ పరాభవమున్+నీఁగఁగన్= ఈ అవమానం తొలగించుకొనుటకై; నీ శరణంబున్+చొచ్చితిన్= నిన్ను రక్షకుడిగా ఆశ్రయించాను.

తాత్పర్యం: పరశురాముడి పలుకులు విని అంబ ఇట్లన్నది: 'మహాత్మా! నన్ను సాళ్వు డిక పత్నిగా స్వీకరించడు. అతడిని దండించి ఫలం లేదు. నన్ను బలాత్కారంగా హస్తినకు తెచ్చిన భీష్ముడిపై నాకు మనసులో కోపముంది. అతడిని చంపటానికై తపస్సు చేయవలెనని ఇక్కడికి వచ్చాను. నిన్ను దర్శించి ఈ అవమానం తొలగించు కొనటానికి నీ శరణు జొచ్చాను.'

తే. అనిన 'నా చెప్పినట్ల గంగాత్మజుండు।
సేయుఁ; జేయక తక్కిన శితశరముల
నతనిఁ బడవైతు; నూఱడు మబల! నీకుఁ।
దపము సేయంగ నేటికిఁ దనువు డయ్య? 27

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని అంబ పలుకగా; నా చెప్పిన+అట్లు+అ=నేను వచించిన విధంగా; గంగా+ఆత్మజుండు= గంగకొడుకు భీష్ముడు; చేయున్= ఆచరిస్తాడు; చేయక తక్కినన్= ఆచరించకుంటే; శితశరములన్= వాడి బాణాలతో; అతనిన్+పడన్+వైతున్= వాడిని నేలగూలుస్తాను; ఊఱడుము= ఓర్చుకో! అబల!= అంబా!; తనువు డయ్యన్= శరీరం బడలిపోగా; నీకున్= నీకు; తపము చేయంగన్+ఏటికిన్= తపస్సు చేయటం ఎందుకు?

తాత్పర్యం: 'నేను చెప్పినట్లు గాంగేయుడు చేస్తాడు. చేయకపోతే వాడి బాణాలతో వాడిని కూల్చివేస్తాను. ఓర్చుకో. శరీరం శుష్కించగా నీవు తపస్సు చేయవలసిన అక్కర లేదు.'

పరశురాముఁ డంబం దోడుకొని భీష్ముని యొద్దకు వచ్చుట
(సం. 5-178-23)

క. అని పలికి పరశురాముఁడు।
సనుదెంచెను మునిజనంబు సమ్మదమునఁ దోఁ
జనుదేరఁ గురుక్షేత్రం।
బున కుద్ధతిఁ గాశిరాజపుత్త్రిం గొనుచున్. 28

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి= అని వచించినవాడై; పరశురాముఁడు= భార్గవ రాముడు; మునిజనంబు= మునీశ్వరులు; సమ్మదమునన్= సంతోషంతో; తోన్+చనుదేరన్= తన వెంబడి రాగా; కాశిరాజపుత్త్రిన్+కొనుచున్= కాశీరాజు కొమార్తెను తీసికొని; కురుక్షేత్రంబునకున్= కురుక్షేత్రమనే ప్రదేశానికి; ఉద్ధతిన్= దర్పంతో; చనుదెంచెను= వచ్చాడు.

తాత్పర్యం: అట్లా అంబతో పలికి పరశురాముడు మునీశ్వరులు హర్షంతో తనవెంట రాగా, కాశీరాజకుమారిని తోడ్కొని దర్పంతో కురుక్షేత్రానికి వచ్చాడు.

వ. వచ్చి సరస్వతీతీరంబున విడిసి, తనరాక నా కెఱింగించిన, నేను ఋత్విక్పురోహిత ప్రభృతి విశిష్ట బ్రాహ్మణ సమేతంబుగాఁ బూజాద్రవ్యంబులు గొని తత్ప్రదేశంబున కరిగిన, నమ్మ హాత్ముండును మదీయ భక్తి వినయ సంభ్రమంబులు సంప్రీతి నభినందించి యర్చనలు గైకొని కాశిరాజకన్యకం జూపి నాతో నిట్లనియె: 29

ప్రతిపదార్థం: వచ్చి; సరస్వతీ తీరంబునన్= సరస్వతీ నది ఒడ్డున; విడిసి= నిలిచి; తనరాక; నాకున్; ఎఱింగించినన్; నేను; ఋత్విక్+పురోహిత ప్రభృతి= ఋత్విజులు పురోహితులు మున్నగు; విశిష్ట= ఆచార సంపన్నులైన; బ్రాహ్మణ సమేతంబుగాన్= బ్రాహ్మణులతోకూడ; పూజాద్రవ్యంబులు కొని= పూజకొరకై వస్తువులు తీసికొని; తద్+ప్రదేశంబునకున్= పరశురాముడున్న చోటికి; అరిగినన్; ఆ+మహా+ఆత్ముఁడు= ఆ మహానుభావుడు; మదీయభక్తి వినయ సంభ్రమంబులు= నా యొక్క భక్తి, అణకువ, హర్షము; సంప్రీతిన్= మిక్కిలి తృప్తితో; అభినందించి= కొనియాడి; అర్చనలు కైకొని= నా చేయు పూజలు స్వీకరించి; కాశిరాజ కన్యకన్+చూపి; నాతోన్; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లాఅన్నాడు.

తాత్పర్యం: పరశురాముడు అట్లా బయలుదేరి వచ్చి సరస్వతీ నదీతటంలో దిగి తాను వచ్చినట్లు నాకు చెప్పి పంపాడు. నేను ఋత్విజులు, పురోహితులు మొదలైన సదాచార సంపన్నులైన బ్రాహ్మణులతో పూజాద్రవ్యాలు తీసుకొని అక్కడికి వెళ్ళాను. ఆ మహానుభావుడు నా భక్తిని, వినయమును, సంతోషమును మిక్కిలి ప్రీతితో మెచ్చి నేను చేసే పూజలు స్వీకరించాడు. ఆ తరువాత కాశీరాజ కన్యఅయిన అంబను చూపి ఇట్లా అన్నాడు:

తే. 'బలిమి మున్నేల తెచ్చి తిప్పడఁతి? మగుడఁ।
ద్రోచిపుచ్చంగఁదగునయ్య నీచవృత్తి?

వచ్చె దీనిఁ దమ్మునికి వివాహమింక ।
నైనఁ జేయుము; చేయమి యనుచితంబు.' 30

ప్రతిపదార్థం: బలిమిన్= బలవంతంగా; మున్ను= పూర్వం; ఈ+పడఁతిన్= ఈ కోమలిని; ఏల తెచ్చితి(వి)= ఎందుకు తీసుకువచ్చావు? నీచవృత్తిన్= అల్పుని చందంగా; మగుడన్= మరల; త్రోచిపుచ్చంగన్+తగును+అయ్య!= తిరస్కరించటం ఉచితమా?; వచ్చెన్= ఈ కన్య వచ్చినది; దీనిన్= ఈమెను; తమ్మునికిన్= విచిత్రవీర్యుడికి; వివాహము= పెండ్లి; ఇంకన్+ఐనన్+ చేయుము= ఇకనైనా చేయవలసింది; చేయమి= పెండ్లి చేయకుండటం; అనుచితంబు= తగనిపని.

తాత్పర్యం: 'బలాత్కారంగా ఈ కన్యను మొదట ఏల తెచ్చావు? తెచ్చితివిపో అల్పుడి వలె మరల నీమెను తిరస్కరించటం న్యాయమా? ఈమె తిరిగి వచ్చింది. నీ తమ్ముడికి ఈమె నిచ్చి ఇకనైనా పెండ్లి కావించు. ఇట్లా పెళ్ళి చేయకుండటం సముచితం కాదు.'

క. అనుటయు 'నననఘా! తెలియన్ ।
విను మిది నాతోడ 'సాళ్వవిభునకు నేఁ గూ
ర్చినదాన నతనిపాలికి ।
ననుపుము న' న్ననినఁ గాదె యనిచితి మగుడన్. 31

ప్రతిపదార్థం: అనుటయున్= అని పరశురాముడు పలుకగా; అనఘా!= పుణ్యాత్ముడా!; తెలియన్ వినుము= నా మాటలు స్పష్టంగా ఆలకించుము; ఇది= ఈమె; నాతోడన్= నాతో; సాళ్వవిభునకున్= సాళ్వపతికి; నేన్+కూర్చినదానన్= నేను ఇష్టురాలను; అతని పాలికిన్= అతడి దగ్గరకు; నన్నున్= నన్ను; అనుపుము= పంపుము; అనినన్+కాదె= అని చెప్పటం వలన కదా; మగుడన్= తిరిగి; అనిచితిన్= పంపాను?

తాత్పర్యం: పరశురాముడి పలుకులు విని నేను, 'మహాత్మా! నా మాటలు చక్కగా విను. ఈమె నాతో 'సాళ్వవిభుడికి నేను ఇష్టురాలను, అతడి దగ్గరకు

నన్ను పంపుము' అని అడిగినందువల్ల గదా నే నీమెను తిరిగి అతడి కడకు పంపాను.

తే. ఇంక నా తమ్మునికి దీని నెట్లు పెండ్లి ।
సేయ నేరుతు?' ననుడు 'నా చెప్పినట్లు
సేయ వైతేని నిన్ను నీ చెలులఁ జుట్ట ।
ములను జంపుదు' ననియె నమ్ముని వరుండు. 32

ప్రతిపదార్థం: ఇంకన్= మఱి; నా తమ్మునికిన్= నా అనుజుడైన విచిత్రవీర్యుడికి; దీనిన్= ఈమెను; ఎట్లు పెండ్లి చేయన్ నేరుతున్?= ఎట్లా వివాహం చేయగలను?; అనుడున్= అని నేననగా; ఆ+మునివరుండు= ఆ మునీశ్వరుడు; నా చెప్పినట్లు= నేను చెప్పిన విధంగా; చేయవైతి(వి)+ఏని= నీవు చేయకపోతే; నిన్నున్= నిన్నును; నీ చెలులన్= నీ మిత్రులను; చుట్టములను= బంధువులను; చంపుదున్+అనియెన్= సంహరిస్తా నన్నాడు.

తాత్పర్యం: మరి నా తమ్ముడికి ఈమె నిచ్చి ఎట్లా పెళ్ళి చేయగలను?' అని నేనన్నాను. అందుకు ఆ మునీంద్రుడు 'నేను చెప్పినట్లు నీవు చెయ్యకపోతే నిన్నూ, నీ స్నేహితులనూ, నీ చుట్టాలనూ చంపుతా'నన్నాడు.

వ. ఏను వినయంబు వదలక వినతుండ నగుచు వివిధ వాక్యంబులం దెలుప, నంతకంతకు నతనికిఁ గోపం బగ్గలంబైన వెండియు.33

ప్రతిపదార్థం: ఏను= నేను; వినయంబున్ వదలక= అణకువను వీడక; వినతుండన్+అగుచున్= నమస్కారాలు చేస్తూ; వివిధ వాక్యంబులన్= అనేక వచనాలతో; తెలుపన్= నా అభిప్రాయం చెప్పగా; అంతకున్+అంతకున్= క్షణ క్షణానికి; కోపంబు; అగ్గలంబు+ఐనన్= మిక్కుటం కాగా; వెండియున్= మరల.

తాత్పర్యం: నేను వినయం వీడక అణకువతో నమస్కరిస్తూ పలు రకాలైన మాటలతో మనవి చేసుకొన్నాను. కాని, ఆయనకు అంతకంతకూ ఆగ్రహం హెచ్చింది.

ఆ. 'గురుఁడవై సమగ్ర కోదండ విద్యా మ।
హత్త్వ మిచ్చినాఁడ వలుగఁ దగునె
కారణంబు లేక యీరసమెత్తి యి?'।
ట్లనినఁ బరశురాముఁ డాగ్రహమున. 34

ప్రతిపదార్థం: గురుఁడవు+ఐ= నాకు ఆచార్యుడవై; సమగ్ర= పరిపూర్ణమైన; కోదండ విద్యా మహత్త్వము= ధనుర్విద్యయందలి గొప్పతనం; ఇచ్చినాఁడవు= అనుగ్రహించావు; కారణంబు లేక= హేతువు లేకుండ; ఈరసము+ఎత్తి= ఈర్ష్య వహించి; అలుగన్+ తగునె?= నాపై కోపమూనటం యుక్తమా?; అనినన్= అని నేననగా; పరశు రాముఁడు= భార్గవరాముడు; ఆగ్రహమునన్= కినుకతో.

తాత్పర్యం: 'నీవు నాకు గురుదేవుడవు. పరిపూర్ణమైన ధనుర్విద్యాపాండిత్యం ప్రసాదించావు. అట్టి నీవు నిష్కారణంగా ద్వేషం పూని నాపై కోపం వహించటం తగునా?' అని నే నన్నాను. అపుడు పరశురాము డాగ్రహిస్తూ.

చ. 'గురుఁడని నన్నెఱుంగు దనఘుండవు నా వచనంబునం దనా
దరణము సేసి తెన్నియొ విధంబులఁ బల్కెదు భక్తితోడ, నీ
వెరవులు దక్కు మీ! యబల వేగమ పెండిలిసేయు మంతతో
మరలు మదీయ కోప శిఖి; మానదు వేఱొక వేయుఁ జేసినన్?35

ప్రతిపదార్థం:గురుఁడు+అని= ఆచార్యుడనని; నన్నున్+ఎఱుంగుదు= నన్ను తెలుసు; అనఘుండవు= పాపమెరుగనివాడవు; నా వచనంబునందున్= నా మాట యెడ; అనాదరణము చేసితి(వి)= అగౌరవం చూపితివి; భక్తితోడన్= భక్తితో; ఎన్నియొ విధంబులన్+పల్కెదు(వు)= ఎన్నో రకాలుగా మాట్లాడు తున్నావు; నీ వెరవులు తక్కుము= నీ యుక్తులు మానుకొమ్ము. ఈ+ అబలన్= ఈ మగువను; వేగమ= శీఘ్రమే; పెండిలి చేయుము= నీ తమ్మునకిచ్చి వివాహం చేయుము; అంతతోన్= అంతటితో; మదీయ కోపశిఖి= నా క్రోధాగ్ని; మరలున్= చల్లారుతుంది; వేఱు+ఒకవేయున్+ చేసినన్= ఇందుకు భిన్నంగా వేయి పనులు చేసినప్పటికినీ; మానదు= శమించదు.

తాత్పర్యం: 'నేను నీకు గురువునని తెలుసు. ఏ దోషమెరుగని వాడవైననూ నా మాటను అలక్ష్యం చేశావు. భక్తితో ఎన్నో రీతుల మాటాడుతున్నావు. ఈ ఉపాయాలన్నీ కట్టిపెట్టు. ఈమెను వెంటనే నీ తమ్ముడి కిచ్చి పెండ్లి చేయుము. అంతటితో నా కోపాగ్ని చల్లారుతుంది. నీ వీ పనిచేయక మరి వేయిపనులు చేసినా నా క్రోధానలం శమించదు.'

వ. అనిన విని 'యధర్మాచరణంబున కింతవట్టి పెనంగనగునె? పరానురక్త చిత్తయగు మగువ నిల్లాలిం జేయువారుం గలరె? యిట్టి యకృత్యం బాచరించుకంటె నీచేత నెట్లయినను లెస్స; తొల్లి పెద్దలు సెప్పిన చొప్పవ ధరింపు' మని యిట్లంటి. 36

ప్రతిపదార్థం: అనినన్ విని; అధర్మ+ఆచరణంబునకున్= అధర్మం ఆచరించటానికి; ఇంత+పట్టి పెనంగన్+అగునె?= ఇంతగా పట్టుకొని పెనగులాడవలెనా?; పర+అనురక్త చిత్త+అగు= ఇతరుడి యందు మమత నిండిన మనస్సుగల; మగువన్= పడతిని; ఇల్లాలిన్ చేయువారున్ కలరె= గృహిణిని కావించువారున్నారా?; ఇట్టి; అకృత్యంబు= చేయరానిపని; ఆచరించుకంటెన్= చేయటంకంటె; నీచేతన్= నీవలన; ఎట్లు+అయినన్ లెస్స= ఎట్లా జరిగినా మంచిదే; తొల్లి= పూర్వం; పెద్దలు చెప్పినచొప్పు= పెద్దలు నుడివిన మార్గం; అవధరింపుము= చిత్తగించుము; అని ఇట్లు+అంటిన్= పరశురాముడితో ఇట్లా పలికాను.

తాత్పర్యం: పరశురాముడు పలికిన పలుకులు విని నేను 'అధర్మాచరణ నిమిత్తమై ఇంత గట్టిగా పట్టుకొని పెనగులాడటం మీ కేమి న్యాయం? పరపురుషుడి యందు మనసు తగిలిన మగువను మరొకడి కిచ్చి పెండ్లి

చేసేవారు ఎక్కడైనా ఉన్నారా? ఇట్లాంటి చేయరాని పని చేసేదానికన్నా, మీ వల్ల ఏమి జరిగినా మంచిదే. వెనుకటికి పెద్దలు చెప్పిన విధ మొకటున్నది. చెపుతాను వినండి' అని నే నిలా అన్నాను.

తే. 'గర్వియై కార్య మిట్టి దకార్యమిట్టి।
దని యెఱుంగక లోకంబు చనుపథమునఁ
దిరుగ కున్మదవృత్తి వర్తించునట్టి।
వాని గురునైన దండింప వలయు నండ్రు.' 37

ప్రతిపదార్థం: గర్వి ఐ= అహంకారం కలవాడై; కార్యము+ఇట్టిది= చేయదగిన పని ఇట్లాంటిది; అకార్యము+ఇట్టిది= చేయదగనిపని ఇటువంటిది; అని+ఎఱుంగక= అని తెలియక; లోకంబు చను పథమునన్= లోకులు నడచే మార్గంలో; తిరుగక= మెలగక; ఉన్మదవృత్తిన్= వెర్రితనంతో; వర్తించునట్టి వానిన్= మెలగునట్టివాడిని; గురున్+ఐనన్= గురువునైనను; దండింపన్+వలయున్+ అండ్రు= శిక్షించవలెనని పెద్దలు చెపుతారు.

తాత్పర్యం: 'అహంకారంతో ఇది చేయదగినపని, ఇది చేయరానిపని అని తెలిసికొనకుండా ప్రజలు నడిచే మార్గంలో నడవక, వెర్రియై ఎవడు ప్రవర్తిస్తాడో అతడు గురువైనా దండనార్హుడని పెద్దలు చెపుతారు.'

క. అను మాటకుఁ గాలానల।
మును బోలెను మండి 'కయ్యమున కాయితమై
మొనలేర్చి వేగ యిచటికిఁ।
జనుదె'మ్మని భార్గవుండు సంరంభమునన్. 38

ప్రతిపదార్థం: అనుమాటకున్= అని నేనన్న మాటకు; భార్గవుండు= పరశురాముడు; కాల+అనలమును+పోలెను= ప్రళయకాలములోని అగ్నివలె; మండి= ప్రజ్వలించి; సంరంభ మునన్= ఆటోపంతో; కయ్యమునకున్= యుద్ధానికి; ఆయితము+ఐ= సిద్ధమై; మొనలు+ఏర్చి= వ్యూహాలను సిద్ధపరిచి; ఇచటికిన్= ఇక్కడికి (యుద్ధానికి వ్యూహం సిద్ధంచేసిన చోటుకు); వేగ= త్వరగా; చనుదెమ్ము+అని= రమ్మని.

తాత్పర్యం: నేనాడిన మాటకు పరశురాముడు ప్రళయాగ్ని వలె మండిపడ్డాడు. యుద్ధానికి సిద్ధమై సేనా వ్యూహాలు పన్నుకొని ఆటోపం ప్రదర్శించి, 'శీఘ్రమే ఇక్కడికి రా' అంటూ.

వ. పలికిన నేనును. 39

ప్రతిపదార్థం: అట్లా పరశురాముడు పలుకగా నేనున్నూ.

క. 'చులుకఁదనంబున విప్రున।
కలుగంగాఁ దగదు; గురుఁడునై యున్నాఁ డం
చలయక తలఁచితిఁ గా కిటు।
నిలుమీ! నీ రణము సేఁత నిజమగునేనిన్. 40

ప్రతిపదార్థం: చులుక+తనంబునన్= గౌరవహీనంగా; విప్రునకున్= బ్రాహ్మణుడికి; అలుగంగాన్+తగదు= కోపించరాదు; గురుఁడును+ఐ+ఉన్నాఁడు= గురువుగా కూడ ఉన్నాడు; అంచున్= అని; అలయక= కోపింపక; తలఁచితిన్+కాక= భావించితినేగాని; నీ రణముచేఁత= నీవు నాతో యుద్ధం చేయటం; నిజము+అగునేనిన్= సత్యమైతే; ఇటు నిలుమీ!= నా మ్రోల ధైర్యంగా నిలబడుమా?

తాత్పర్యం: 'గౌరవహీనంగా బ్రాహ్మణులయెడ కోపించటం పనికిరాదు. అందునా గురుడవై ఉన్నావని విసువక భావించాను. అంతేకాని భయంవల్ల కాదు. నీవు యుద్ధంచేయటం నిజమైతే ఇక నిలబడు.

క. క్షత్రియులఁ దొల్లి యలుకకుఁ।
బాత్రము సేసితటె? నాఁడు బలియుఁడు గంగా
పుత్త్రుఁడు పుట్టమిఁగా కిది।
యీ త్రయి నింకేల చెల్లు? నెఱుఁగవె నన్నున్! 41

ప్రతిపదార్థం: క్షత్రియులన్= రాచవారిని; తొల్లి= మునుపు; అలుకకున్= నీ ఆగ్రహానికి; పాత్రము చేసితి(వి)+అటె!= గురి కావించావని చెపుతారు; నాఁడు= అప్పుడు; బలియుఁడు= బలవంతుడైన; గంగా పుత్రుఁడు పుట్టమిన్+కాక= గాంగేయుడు జన్మించని కారణాన చెల్లింది; ఇది= ఈ క్షత్రియవంశ విధ్వంసనం; ఈ త్రయిన్= ఈ ముల్లోకాలలో; ఇంకన్= ఇకమీదట; ఏల చెల్లున్?= ఎట్లు సాగుతుంది?; నన్నున్= నన్ను; ఎఱుఁగవె?= తెలియవా?

తాత్పర్యం: పూర్వం నీవు రాచవారిని నీ క్రోధానికి గురి కావించావని చెపుతారు. ఆనాడు గాంగేయుడు జన్మించని కారణంతో అట్లా జరిగిఉంటుంది. ఇపుడు భీష్ము డున్నాడు. ఇక ముల్లోకాలలో నీ ఆగడం సాగదు. నా బలవిక్రమా లెలాంటివో నీ వెరుగవా?

క. ఏ నొకరుండన వచ్చెదఁ ।
గాని బలము దేను; నీవు గఱపిన శస్త్రా
స్త్రానేక విధవిలాసము ।
దాన వలయు సేన గాదె! తథ్యం బరయన్'. 42

ప్రతిపదార్థం: ఏను= నేను; ఒకరుండన్+అ= ఒక్కడనే; వచ్చెదన్+కాని= వస్తానేతప్ప; బలము+తేను= సైన్యాన్ని వెంటబెట్టుకొనిరాను; తథ్యంబు+ అరయన్= వాస్తవం పరికిస్తే; నీవు కఱపిన= నీవు నేర్పిన; శస్త్ర+అస్త్ర= శస్త్రాస్త్రములయొక్క; అనేకవిధవిలాసము= పెక్కు తెఱగులైన క్రీడ; తాన్+అ= తానే; వలయుసేన కాదె!= కావలసిన సైన్యమౌతుంది కదా!

తాత్పర్యం: నిజము గమనిస్తే నీవు నేర్పిన శస్త్రాస్త్రవిద్యా విశేషమే నాకు కావలసినంత సైన్యమై ఉండగా, నేను బలగాన్ని వెంటబెట్టుకొనిరాను. యుద్ధానికి ఒక్కడనే వస్తాను.'

వ. అని పలికి యతనికిం బ్రణమిల్లి చనుదెంచి, సత్యవతి కింతయు విన్నవించి, యద్దేవి యనుమతి వడసి, సర్వసన్నాహ సమేతంబగు రథం బెక్కి విప్రాశీర్వాదంబులు చెలంగ వెడలి వచ్చి కురుక్షేత్రంబు దఱియం జనునెడ, భాగీరథి భామినీ రూపంబున నరుగుదెంచి 'తన్నెఱింగించి, మదీయభక్తి నభినందించి యే నాయితంబై పోవుటకుఁ గారణం బడిగి, నా చేత నత్తెఱం గెఱింగినదియై నన్నుం గినిసి, భార్గవుపాలికిం జని 'నీ శిష్యుండు నిరపరాధుండు నా కొడుకున కలుగం దగునే?' యని చెప్పి, యతని యందుఁ బిక్కు గానక మగుడ నేతెంచి, నావలనను మెత్తంబాటులేకున్నం జనియె; నప్పుడు సిద్ధ విద్యాధర ముని గణంబులు గౌతుకంబునం గనుంగొనుచుండ నేను జమదగ్ని తనయున కనతిదూరంబునం దేరుడిగి వినతుండనై నిలిచి 'నీవు భూచారివై యున్నవాఁడవు; రథికుండనైన నాకు నీతోడ సమరంబు చేయనగునే?' యనిన యనంతరంబ యతండు దివ్యంబులగు రథ రథ్యంబులు శస్త్రాస్త్రంబులునుం గలిగి యకృతవ్రణుండు సారథిగా సమర సన్నద్ధుండై తోఁచినం జూచి రథారోహణంబు చేసి శంఖంబు పూరించి గుణంబు సారించి సూతు నగ్గించి తనకు నమస్కరించి కడంగిన నప్పరశురామ దేవుండు. 43

ప్రతిపదార్థం: అని పలికి; అతనికిన్= పరశురాముడికి; ప్రణమిల్లి= నమస్కరించి; చనుదెంచి= వచ్చి; సత్యవతికిన్; ఇంతయున్= ఈ విషయమంతా; విన్నవించి; ఆ+ దేవి+అనుమతి; పడసి= పొంది; సర్వసన్నాహ సమేతంబు+అగు= సర్వసన్నాహాలతో కూడిన; రథంబు+ఎక్కి; విప్ర+ ఆశీర్వాదంబులు; చెలంగన్= అతిశయించగా; వెడలి వచ్చి; కురుక్షేత్రంబు; తఱియన్+ చను+ఎడన్= సమీపించే సమయంలో; భాగీరథి= గంగానది; భామినీ రూపంబునన్= స్త్రీ రూపంతో; అరుగుదెంచి; తన్నున్+ఎఱింగించి= తాను గంగనని చెప్పి; మదీయభక్తిన్= నా భక్తిని; అభినందించి= మెచ్చి; ఏను= నేను; ఆయితంబు+ఐ= సిద్ధమై; పోవుటకున్+ కారణంబు+ అడిగి; నాచేతన్; ఆ+తెఱంగు= ఆ విషయం; ఎఱింగినది+ఐ; నన్నున్; కినిసి=

కోపించి; భార్గవుపాలికిన్+చని; నీ శిష్యుండు; నిరపరాధుండు= తప్పులేనివాడు; నా కొడుకునకున్; అలుగన్+తగునే; అని చెప్పి; అతని యందున్= ఆ భార్గవరాముడిలో కూడ; పిక్కు+ కానక= వెనుదీయటం చూడక; మగుడన్= మరల; ఏతెంచి; నా వలనను= నా వైపు కూడ; మెత్తంబాటు లేకున్నన్= మృదుత్వము లేనందున; చనియెన్= ఆమె వెళ్ళింది; అప్పుడు; సిద్ధ విద్యాధర ముని గణంబులు= సిద్ధులు విద్యాధరులు మౌనులు అనువారియొక్క సమూహాలు; కౌతుకంబునన్= కుతూహలంతో; కనుంగొనుచున్+ ఉండన్; నేను; జమదగ్ని తనయునకున్= జమదగ్ని కుమారుడైన పరశురామునికి; అనతి దూరంబునన్= సమీపమందు(చేరువలో); తేరుదిగి; వినతుండను+ఐ= నమస్కరించినవాడనై; నిలిచి= ఆగి; నీవు భూచారివి+ఐ+ఉన్నవాఁడవు= నీవు నేలమీద సంచరిస్తున్నావు; రథికుండన్+ ఐన+నాకున్= రథమెక్కిఉన్న నాకు; నీతోడన్= నీతో; సమరంబు+ చేయన్+అగునే?= యుద్ధం చేయదగునా? అనినన్+ అనంతరంబ= అని నేను పల్కిన పిమ్మట; అతండు; దివ్యంబులు+అగు= దేవ సంబంధములైన; రథ రథ్యంబులు= రథం, గుర్రాలు; శస్త్ర+అస్త్రంబులున్+కలిగి; అకృతవ్రణుండు= పరశురాముడి శిష్యుడు; సారథి కాన్= రథం నడపేవాడు కాగా; సమరసన్నద్ధుండు+ఐ తోఁచినన్= యుద్ధానికి సంసిద్ధుడై కనబడగా; రథ+ఆరోహణంబు చేసి= నేను రథమెక్కి; శంఖంబు; పూరించి= ఊది; గుణంబు సారించి= నారి మొరయించి; సూతున్= నా రథసారథిని; అగ్గించి= కొనియాడి; తనకున్= పరశురామునికి; నమస్కరించి; కడంగినన్= యుద్ధానికి పూనుకోగా; ఆ+పరశురామదేవుండు= భగవంతుడైన భార్గవరాముడు.

తాత్పర్యం: అని పరశురాముడితో పలికి ఆయనకు నమస్కరించి కదలివచ్చి మా తల్లి సత్యవతీదేవికి జరిగిన విషయం విజ్ఞప్తి చేశాను. ఆ దేవి అనుమతి పొంది సర్వసన్నాహాలతో రథమెక్కి బ్రాహ్మణాశీస్సులు గైకొని కురుక్షేత్రం సమీపిస్తుండగా గంగాదేవి స్త్రీరూపంతో వచ్చి, తానెవరో చెప్పింది. నా భక్తిని

మెచ్చి నేను యుద్ధాయత్తుడనై బయలుదేరటానికి కారణమడిగింది. నేను చెప్పగా విని నాపై కోపించి, పరశురాముడి వద్దకు వెళ్ళింది. 'నీ శిష్యుడు ఏతప్పూ చేయనివాడు. అట్టి నా కుమారుడిపై నీవు కినుకవహించ దగునా? అని అన్నది. అతని వల్ల ప్రయోజనం సిద్ధించక మళ్ళీ నా దగ్గరకు వచ్చింది. నా విషయంలోనూ పట్టుదల సడలని కారణంవల్ల తిరిగి వెళ్ళిపోయింది. అప్పుడు సిద్ధ విద్యాధర మునిసమూహాలు కుతూహలంతో చూస్తూ ఉండగా జమదగ్ని మహర్షి తనయుడైన మా గురువుగారికి చేరువలో రథం దిగి వినయంతో నిలిచి 'నీవు నేలపై నుండగా నేను రథస్థుడనై నీతో సంగ్రామం సల్పటం న్యాయం కా'దన్నాను. అనంతర మతడు దివ్యమైన రథం, అశ్వములు, శస్త్రాస్త్రాలు కలిగి, తన శిష్యుడైన అకృతవ్రణుడు సారథిగా యుద్ధానికి ఆయత్తమై గోచరించాడు. నేను రథ మెక్కి, శంఖం పూరించి, వింటినారిని మొరయించి సూతుడిని శ్లాఘించి రణ సంసిద్ధుడనై పరశురాముడికి నమస్కరించగా, అతడు.

భీష్ముఁడు పరశురామునితో యుద్ధము సేయుట (సం. 5-180-18)

క. శరవర్షము నామీఁదం।
గురిసిన నే నాకసమునఁ గుదియించితి నా
యరదంబు పొంతకును న।
చ్చెరువుగ నొక బాణమైనఁ జేరకయుండన్. 44

ప్రతిపదార్థం: శరవర్షమున్= బాణాలనెడి వానను; నామీఁదన్= నాపై; కురిసినన్= పరశురాముడు వర్షించగా; నా+అరదంబు పొంతకును= నా రథముయొక్క చేరువకు; అచ్చెరువుగన్= వింతగా, ఒక బాణము+ ఐనన్= ఒక శరమైనను; చేరక+ఉండన్= రాకుండునట్లు; నేను= నేను; ఆకసమునన్= అంతరిక్షములోనే; కుదియించితిన్= ఆ బాణములను అణచివేశాను.

తాత్పర్యం: పరశురాముడు నామీద శరవర్షం కురిశాడు. ఆ బాణాలను నా రథం చెంతకు కూడా చేరకుండా ఆశ్చర్యం కలిగేటట్లు అంబరతలంలోనే అన్నింటినీ అణచివేశాను.

క. ఒక మొగి నఱువది యమ్ములఁ ।
బ్రకటబలుండైన పరశురాముఁడు నా యం
గకములు దాఁకఁగ నశ్వ ।
ప్రకరము నోనాఁట సూతుపైఁ బడ నేసెన్. 45

ప్రతిపదార్థం: ప్రకటబలుండు+ఐన= ప్రసిద్ధబలవంతుడైన; పరశురాముడు= భార్గవరాముడు; ఒకమొగిన్= ఒక్కసారిగా; అఱువది+అమ్ములన్= అరవై బాణాలను; నా+అంగకములు= నా అవయవాలకు; తాఁకఁగన్= తగిలేటట్లును; అశ్వప్రకరము నోనాటన్= గుర్రాల గుంపునకు నొవ్వు కలుగ గ్రుచ్చుకొనేటట్లును; సూతుపైన్+పడన్= రథసారథిపై పడేటట్లునూ; ఏసెన్= ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: ప్రఖ్యాత బలశాలి అయిన పరశురాముడు నా అవయవాలకు తగిలేటట్లు, నా గుర్రాలగుంపునకు గ్రుచ్చుకొని నొవ్వు కలిగేటట్లు, నా సారథిపై పడేటట్లు ఒక్కసారి అరవై బాణాలు ప్రయోగించాడు.

క. దానికి నవ్వుచు వేగం ।
బే నొక భల్లంబు దొడిగి యేసితి సాంద్ర
జ్యానాద భరిత రోదసి ।
యైన తదీయోగ్ర చాప మతిముటిఁ దునియన్. 46

ప్రతిపదార్థం: దానికిన్= అందుకు; నవ్వుచున్= నవ్వుతూ; వేగంబు= శీఘ్రమే; ఏను= నేను; ఒక భల్లంబున్= ఒక బాణాన్ని; తొడిగి= వింట సంధించి; సాంద్ర జ్యానాద= నిబిడమైన నారి మ్రోతచేత; భరిత= నిండిన; రోదసి+ ఐన= భూమ్యాకాశాల మధ్య ప్రదేశం కలదైన; తదీయ+ ఉగ్రచాపమున్= ఆతడి భయంకరమైన ధనుస్సును; అతిముటిన్= వెంటనే; తునియన్= విరిగేటట్లు; ఏసితిన్= విడిచాను.

తాత్పర్యం: అందుకు నేను నవ్వుతూ శీఘ్రమే ఒక బాణాన్ని వింటదొడిగి భూమ్యాకాశాల నడిమి ప్రదేశాన్నంతటినీ తన అల్లెత్రాటి మ్రోతచే నిండిస్తున్న పరశురాముడి భయంకరమైన విల్లు విరిగేటట్లు ప్రయోగించాను.

ఉ. ఒండొక విల్లు పుచ్చికొని యుజ్జ్వల రోష మహానలార్చు లొం
డొండ మొగంబుపై నెగయ నుర్వి చలింప గుణధ్వనిన్ సము
ద్దండతఁ దీవ్ర మార్గణ శతంబున నా యరదంబు ముంచె రా
ముండు వియచ్చరప్రకరముల్ వెఱఁగందుచుఁ బ్రస్తుతింపఁగన్. 47

ప్రతిపదార్థం: రాముండు= పరశురాముడు; ఒండొకవిల్లు= మరొక చాపం; పుచ్చికొని= చేతబట్టి; ఉజ్జ్వల= మిక్కిలి మండుతున్న; రోష= రోషమనెడు; మహా+అనల+అర్చులు= గొప్ప నిప్పుమంటలు; ఒండొండన్= ఒక్కటొక్కటిగా; మొగంబుపైన్+ఎగయన్= ముఖంమీద వ్యాపించగా; గుణధ్వనిన్= అల్లెత్రాటిమ్రోతచేత; ఉర్వి చలింపన్= భూమి కంపించగా; వియత్+చర ప్రకరముల్= గగన చారులైన వేల్పుల గుంపులు; వెఱఁగు+అందుచున్= విస్మయం చెందుతూ; ప్రస్తుతింపఁగన్= తనను కొనియాడగా; సముద్దండతన్= మిక్కిలి భయంకరంగా; తీవ్ర మార్గణ శతంబునన్= వాడియైన నూరు బాణాలతో; నా+అరదంబున్+ముంచెన్= నా రథాన్ని మునిగేటట్లు చేశాడు.

తాత్పర్యం: పరశురాముడు వేరొక విల్లు గ్రహించి, చెలరేగుతున్న క్రోధమనే గొప్ప నిప్పుమంటలు అంతకంతకూ తన మొగంమీద వ్యాపించగా, వింటినారి మ్రోతచేత పుడమి వణకగా, మిక్కిలి ఘోరంగా నూరు వాడి బాణాలతో నా

రథాన్ని ముంచివేశాడు. ఆ మహాటోపాన్ని చూచి గగనంలో నిలిచిఉన్న దేవతాగణం విస్మయం చెందుతూ అతడిని శ్లాఘించారు.

క. ఉఱక మదీయాంగంబులు।
గిఱికొన నట్లేయుటయును గినుక గదిరినన్
మెఱుఁగారు నారసమ్ములు।
దఱచుగ నించితిఁ గడంగి తద్గాత్రమునన్. 48

ప్రతిపదార్థం:ఉఱక= లక్ష్యపెట్టక; మదీయ+అంగంబులు= నా అవయవాలు; గిఱికొనన్= చుట్టుకొనేటట్లు; అట్లు+ ఏయుటయును= ఆ విధంగా శరాలు ప్రయోగించగా; కినుక గదిరినన్= నాకు కోపంకలుగగా; మెఱుఁగారు నారసమ్ములు= వాడిదేరిన బాణాలు; తఱచుగన్= దట్టంగా; కడంగి= పూని; తద్+గాత్రంబునన్= ఆతడి శరీరమునందు; నించితిన్= నాటాను.

తాత్పర్యం: లక్ష్యపెట్టకుండా, నా అవయవాలను క్రమ్ముకొనేటట్లు పరశురాముడు తూపులు వేయగా నాకు కోపం కలిగింది. నేను వాడిదేరిన శరాలను ఆయన దేహంనిండా దట్టంగా నాటాను.

తే. ఉచ్చిపోయిన యేటుల నొలుకు శోణి।
తమున సర్వాంగకంబులుఁ దడిసి యొప్పెఁ
జిగురుఁదఱచునఁ గెంజాయ మిగిలి చెలువు।
వడయు క్రొమ్మావిచాడ్పున భార్గవుండు. 49

ప్రతిపదార్థం: ఉచ్చిపోయిన= గ్రుచ్చుకొని ఆవలికి వెడలిన; ఏటులన్= బాణ ఘాతాలచేత; ఒలుకు= కారుతున్న; శోణితమునన్= రక్తంతో; సర్వ+అంగకంబులు= ఎల్ల అవయవాలు; తడిసి= తడిసినవై; చిగురు+ తఱచునన్= దట్టమైన చిగుళ్ళవలన; కెంజాయ (కెంపు+చాయ)మిగిలి= ఎర్రని వన్నెతో అతిశయించి; చెలువు+పడయు= అందగించిన; క్రొమ్మావి (క్రొత్త+మావి) చాడ్పునన్= వసంత ఋతువునందలి క్రొత్తమామిడి చెట్టువలె; భార్గవుండు= పరశురాముడు; ఒప్పెన్= ప్రకాశించాడు.

తాత్పర్యం: నేను ప్రయోగించిన బాణాలు పరశురాముడి అవయవాలలోదిగి అవతలకు వెళ్ళబారాయి. ఆ గాయాలనుండి కారే రక్తంతో అతడి అంగాలు తడిసి ముద్దఅయ్యాయి. దట్టమైన చిగుళ్ళవల్ల అరుణకాంతులు విరజిమ్ముతూ సౌందర్య మెగబోసే క్రొత్త మామిడి చెట్టువలె అప్పుడు పరశురాముడు ప్రకాశించాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

క. నెత్తురు వడిసిన మూర్ఛా।
యత్తుండై సొగయుటయును నాతనిఁగని యు
ద్వృత్త క్షత్రియ ధర్మో।
పాత్తంబగు తేజ మొల్లఁబాటై తోఁచెన్. 50

ప్రతిపదార్థం నెత్తురు వడిసినన్= రక్తం కారగా; మూర్ఛా+ఆయత్తుండు+ఐ= మూర్ఛకు అధీనుడై; సొగయుటయును= సొమ్మసిల్లగా; ఆతనిన్+కని= పరశురాముడిని చూచి; ఉద్వృత్త= గర్వముతో కూడిన; క్షత్రియధర్మ= రాజధర్మంచేత; ఉపాత్తంబు+అగు= పొందబడిన; తేజము= ప్రతాపం; ఒల్లఁ బాటై= అపేక్షించరానిదై; తోఁచెన్= నాకు గోచరించింది.

తాత్పర్యం: రక్తం కారడం వలన మూర్ఛ పొంది ఒడలెఱుగకున్న నా గురువు పరశురాముడిని చూడగానే గర్వంగల క్షత్రియవృత్తిచేత లభించిన ప్రతాపం నాకు అనపేక్షితంగా కనబడింది.

వ. అప్పుడు మనంబున నన్ను నేన గర్హించుకొనుచుండితి. 51

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు; మనంబునన్= మనసులో; నన్నున్; నేను+అ= నేనే; గర్హించు కొనుచున్= నిందించుకొంటూ; ఉండితిన్= ఉండిపోయాను.

తాత్పర్యం: పరశురాముడు మూర్ఛలో మునిగిఉండగా చూచి నన్ను నేనే ఎంతపని చేశానని నిందించుకొంటూ ఉండిపోయాను.

ఆ. అంతఁ దెలిసి రాముఁ డతికుపితాత్ముఁడై ।
యేఱువాఱుతెంచు నెసకమెసఁగ
నప్రమేయశరము లడరించె; నవి సత్వ ।
రముగ నేను బ్రతిహతములు సేసి. 52

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= అటు తరువాత; తెలిసి= ఒడలెరిగి; రాముఁడు= పరశురాముడు; అతికుపిత+ఆత్ముఁడు+ఐ= మిక్కిలి కోపంతో కూడిన మనసుకలవాడై; ఏఱు= నది; పాఱుతెంచు+ఎసకము= ప్రవహించే విజృంభణం; ఎసఁగన్= ఒప్పగా; అప్రమేయ శరములు= తెలిసికొనటానికి అశక్యములైన బాణాలు; అడరించెన్= నాపై ప్రయోగించాడు; అవి= వాటిని; సత్వరముగన్= వెనువెంటనే; నేను= నేను; ప్రతిహతములు చేసి= త్రిప్పికొట్టి.

తాత్పర్యం: ఆ తరువాత పరశురాముడు మూర్ఛనుండి తేరుకొని, మిక్కిలి కోపంతో నది ప్రవహిస్తున్నదో అనునట్లు అవిచ్ఛిన్నంగా ఇవి ఇట్లాంటివని ఊహించనలవిగాని శరాలు నామీద ప్రయోగించాడు. వాటిని నేను వెంటనే త్రిప్పికొట్టి.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

క. మరుదస్త్ర మేయ గుహ్యక ।
శరమున వారించె నతఁడు; సరభసముగ ను
ద్ధుర శిఖి బాణం బేసిన ।
గురుఁడు వరుణ విశిఖ నిహతిఁ గుదియం జేసెన్. 53

ప్రతిపదార్థం: మరుత్+అస్త్రము+ఏయన్= వాయవ్యాస్త్రం నేను ప్రయోగించగా; అతఁడు= పరశురాముడు; గుహ్యక శరమునన్= గుహ్యకాస్త్రంతో; సరభసముగన్= సత్వరంగా; వారించెన్= అడ్డగించాడు; ఉద్ధుర శిఖిబాణంబు= దృఢమైన ఆగ్నేయాస్త్రం; ఏసినన్= నేను వేయగా; గురుఁడు= పరశురాముడు; వరుణ విశిఖ నిహతిన్= వారుణాస్త్రంయొక్క పెట్టుచేత; కుదియన్+ చేసెన్= ఆగిపోయేటట్లు చేశాడు.

తాత్పర్యం: నేను మారుతాస్త్రం ప్రయోగించగా గురుడు గుహ్యకాస్త్రంతో దానిని నివారించాడు. దృఢమైన ఆగ్నేయాస్త్రం నేను వేయగా ఆయన వారుణాస్త్రంయొక్క దెబ్బతో దానిని ఆగిపోయేటట్లు చేశాడు.

క. ఇమ్మెయి నతఁడును దివ్యా ।
స్త్రమ్ములు నామీఁద నేయ రయమునఁ బ్రతి ఘా
త మ్మొనరించితి దివిజగ ।
ణ మ్మంబర వీథిఁ గీర్తన మ్మొనరింపన్. 54

ప్రతిపదార్థం: ఈ+మెయిన్= ఈ విధంగా; అతఁడును= పరశురామ దేవుడు కూడ; దివ్య+అస్త్రమ్ములు= దేవతాకములైన బాణాలు; నామీఁదన్= నాపై; ఏయన్= ప్రయోగించగా; రయమునన్= శీఘ్రంగా; దివిజగణమ్ము= దేవతావర్గం; అంబరవీథిన్= ఆకాశమార్గంలో నుండి; కీర్తనమ్ము+ ఒనరింపన్= నన్ను పొగడగా; ప్రతిఘాతమ్ము+ ఒనరించితిన్= నివారించాను.

తాత్పర్యం: ఈ రీతిగా పరశురాముడు దివ్యాస్త్రాలు నామీద ప్రయోగించగా నేను కూడ శీఘ్రంగా వాటిని వారించాను. ఆకాశపథంలో నిలిచి దేవతా సమూహం నన్ను ప్రశంసించింది.

తే. రాముఁ డంత్యకాలానలో ద్దామ లీల ।
మండి నా యురస్థలి యొక్క మార్గణమున
నేసె నంతంత నున్న మునీశ్వరులును ।
గాశిరాజ కన్యకయును గడఁగి యార్వ. 55

ప్రతిపదార్థం: అంతన్+అంతన్+ఉన్న= అక్కడక్కడ నున్న; ముని+ ఈశ్వరులును= మునీంద్రులున్నూ; కాశిరాజ కన్యకయును= కాశీరాజపుత్రి

అంబయున్నూ; కడఁగి= పూని; ఆర్వన్= అరవగా; రాముఁడు= భార్గవ రాముడు; అంత్యకాల= ప్రళయకాలమందలి; అనల= అగ్నివలె; ఉద్దామలీలన్+మండి= అడ్డులేని విధంగా జ్వలిస్తూ; నా= నాయొక్క; ఉరస్+ స్థలిన్= వక్షఃస్థలంమీద; ఒక్కమార్గణమునన్= ఒక బాణంతో; ఏసెన్కొట్టాడు.

తాత్పర్యం: అక్కడక్కడ నిలిచి చూస్తున్న మునీంద్రులు, కాశీరాజు కుమారి అంబ ఉత్సహించి అరవగా పరశురాముడు ప్రళయకాలానలజ్వాలవలె మండుతూ నా గుండెపై ఒక బాణం వేశాడు.

క. ఆ నిశితాస్త్రం బెయ్యది ।
యో నాకుం దెలియ; దది మహోగ్రత నాఁటం
గా నొచ్చి పడితి నరదము ।
పై; నప్పుడు సూతుఁ డచటు వాపె రథంబున్. 56

ప్రతిపదార్థం: ఆ నిశిత+అస్త్రంబు= ఆ వాడి బాణం; ఏ+అదియో= ఏదో; నాకున్+ తెలియదు= నాకు తెలియదు; అది మహా+ఉగ్రతన్= అది మిక్కిలి దారుణంగా; నాటంగాన్= నా గుండెలో దిగబడగా; నొచ్చి= బాధనొంది; అరదముపైన్+పడితిన్= రథంలో కూలిపోయాను; అప్పుడు= ఆ సమయాన; సూతుఁడు= నా రథసారథి; రథంబున్= రథాన్ని; అచటు పాపెన్= అక్కడ నుండి మరలించాడు.

తాత్పర్యం: పరశురాముడు ప్రయోగించిన ఆ వాడి బాణమేదో నాకు తెలియదు. అది మిక్కిలి భయంకరంగా నా గుండెలో దిగబడగా బాధతో రథంలో కూలిపోయాను. అప్పుడు సూతుడు నా తేరును అక్కడినుండి తొలగించాడు.

తే. చేతనుఁడ నయి యేను మత్సూతుఁ గినిసి ।
రాముఁ డున్నెడ కప్పుడు గ్రమ్మఱంగ
రథముఁ దోలించి బాణపరంపరా ని ।
మగ్నుఁ జేసితి నంబ నెమ్మనము దలఁక. 57

ప్రతిపదార్థం: చేతనుఁడన్+అయి= తెలివివచ్చిన వాడనయి; ఏను= నేను; మత్+సూతున్= నా సారథిని; కినిసి= కోపించి; రాముఁడు+ఉన్న+ఎడకున్= పరశు రాముడున్న చోటికి; అప్పుడు= ఆ సమయంలో; క్రమ్మఱంగన్= మరల; రథమున్+ తోలించి= రథాన్ని నడిపించి; అంబ నెమ్మనము= అంబయొక్క హృదయం; తలఁకన్= భీతి నొందగా; బాణ పరంపరా నిమగ్నున్+చేసితిన్= పరశురాముడిని శర సమూహమందు ముంచివేశాను.

తాత్పర్యం: నేను మూర్ఛనుండి తేరుకొన్నపిదప రథం మరలించుక వచ్చినందుకు నా సారథిని కోపించి రాముడున్న చోటికి మరల ఆ రథాన్ని నడిపించాను. అంబ గుండె భయంతో వణకగా పరశురాముడిని బాణ సమూహంలో ముంచివేశాను.

వ. ఇట్లు బహు ప్రకారంబులం బోరుచుఁ బ్రొద్దు గ్రుంకినప్పుడు రణం బుపసంహరించుచు, రేపకడ దొడంగుచుం బెనంగ నిరువది దినంబులు చెల్లిన, మఱునాఁటి కయ్యంబున నేనునుం గడంగి. 58

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు; బహు ప్రకారంబులన్= అనేకవిధాల; పోరుచున్= పోరాడుతూ; ప్రొద్దు+క్రుంకిన+అప్పుడు= సూర్యుడస్తమించినపుడు; రణంబు+ఉపసంహరించుచున్= పోరాటం చాలిస్తూ; రేపకడ= ఉదయమే; తొడంగుచున్= ప్రారంభిస్తూ; పెనంగన్= మేము పోరాడుతుండగా; ఇరువది రెండు దినంబులు; చెల్లినన్= కడవగా; మఱునాఁటి కయ్యంబునన్; నేనునున్; కడంగి= పూని.

తాత్పర్యం: ఇట్లా అనేక విధాల పోరాడుతూ ప్రొద్దు గ్రుంకినప్పుడు రణం చాలిస్తూ, తెల్లవారగానే ఆరంభిస్తూ గురుశిష్యుల మిద్దరమూ పెనగులాడుతుండగా ఇరవైరెండు రోజులు గడిచిపోయాయి. మరునాడు మళ్ళీ యుద్ధానికి పూనుకొన్నాను.

క. కడు బెట్టిదముగఁ గదియం ।
బడి హయములు నొవ్వ ధనువు భగ్నంబుగఁ జే

డ్పడి సారథి దెరలఁగఁ దన ।

యొడలు సిరుఁగ నేసినను మహోద్ధతి గురుఁడున్. 59

ప్రతిపదార్థం: కడున్ బెట్టిదముగన్= మిక్కిలి భయంకరంగా; కదియన్+పడి= కలియబడి; హయములు నొవ్వన్= గుఱ్ఱాలు బాధ చెందగా, ధనువు భగ్నంబుగన్= విల్లు విరుగగా; చేడ్పడి= వ్యాకులతచెంది; సారథి= రథ చోదకుడు; తెరలఁగన్= చలించగా; తన+ఒడలు= తన దేహం; చిరుఁగన్= చీలేటట్లు; ఏసినను= నేను శరములు వేయగా; మహా+ఉద్ధతిన్= మిక్కిలి విజృంభణంతో; గురుఁడున్= గురువైన పరశురాముడును.

తాత్పర్యం: మిక్కిలి భయంకరంగా నేను కలియబడి శరాలు ప్రయోగించి రథాశ్వాలను నొప్పించాను. వింటిని విరిచివేశాను. సారథిని వ్యాకులపాటుతో చలించేటట్లు చేశాను. గురుడి శరీరాన్ని చీల్చాను. అప్పుడు నా ధనురాచార్యుడు చెలరేగి.

క. ఒక శక్తి వైవ నఱకితి, ।

నకుటిలముగ శక్తి దశక మడరించిన

స్రుక్కక త్రుంచితి, బహుశక్తుల ।

నికరము పరఁగించినం దునిమితిం బెలుచన్. 60

ప్రతిపదార్థం: ఒక శక్తి వైవన్= పరశురాముడు నాపై ఒక శక్తిని ప్రయోగించగా; నఱకితిన్= దానిని ఖండించాను; అకుటిలముగన్= నిర్వక్రంగా; శక్తి దశకమున్= పది శక్తులు; అడరించినన్= వేయగా; స్రుక్కక= గాసిచెందక; త్రుంచితిన్= నరకివేశాను; బహుశక్తుల నికరము= అనేక శక్త్యాయుధాల సమూహాన్ని; పరఁగించినన్= ప్రయోగించగా; పెలుచన్= వెంటనే; తునిమితిన్= ఖండించివేశాను.

తాత్పర్యం: పరశురాముడు ఒక శక్త్యాయుధాన్ని నామీద వేయగా, దానిని నరకివేశాను. పిదప ఆతడు పదింటిని ప్రయోగించగా ఏమాత్రం గాసిచెందక

వాటిని తునిమివైచాను. అనేక శక్త్యాయుధాల సముదాయాన్ని ఆతడు ప్రయోగించగా వెంటనే వాటినికూడా ఖండించివేశాను.

క. విస్మయము నొందు భార్గవు ।

నస్మత్కర మపుడు లాఘవారూఢముగా

సస్మితుఁడ నగుచుఁ బటు దీ ।

ప్తి స్మేరాస్త్రముల నేసితిం బరవశుఁగాన్. 61

ప్రతిపదార్థం: అపుడు= ఆ సమయంలో; అస్మత్+కరము= నా హస్తము; లాఘవ+ఆరూఢముకాన్= నేర్పుగలది కాగా; సస్మితుఁడన్+అగుచున్= నేను చిరునవ్వుతో కూడిన వాడనవుతూ; విస్మయమున్+ఒందు= ఆశ్చర్యపడుతున్న; భార్గవున్= భృగురాముడిని; పటుదీప్తి స్మేర+అస్త్రములన్= మిక్కిలి తేజో వికాసం గల అస్త్రాలచేత; పరవశున్+కాన్+ఏసితిన్= సొమ్మసిల్లేటట్లు కొట్టాను.

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో నా హస్తం అమితలాఘవాన్ని పుంజుకొన్నది. పరశురాముడు ఆశ్చర్యపడుతుండగా నేను చిరునవ్వుతో మిక్కిలి దీప్తి వికాసం కలిగిన అస్త్రాలు ప్రయోగించి ఆయనను మూర్ఛితుణ్ణి చేశాను.

వ. ఇట్లతండు మూర్ఛిల్లిన మునిజనంబులును నంబయు నధిక శోకసమా కులత్వంబు నొంది హాహా కారంబులు సెలంగఁ బొదివి రంత. 62

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు; అతండు; మూర్ఛిల్లినన్; ముని జనంబులును; అంబయున్; అధికశోక సమాకులత్వంబున్+ఒంది= మిక్కుటమైన దుఃఖంచేత కలతనొంది; హాహాకారంబులు చెలంగన్= అయ్యో అయ్యో అనే అరపులు సందడించగా; పొదివిరి= అతడి చుట్టూ మూగారు; అంతన్= తరువాత.

తాత్పర్యం: పరశురాముడు మూర్ఛిల్లాడు. మునీశ్వరులు, అంబ దుఃఖవ్యాకుల మనస్కులయినారు. వారు హాహాకారాలుచేస్తూ అతడి చుట్టూ క్రమ్ముకొన్నారు. తరువాత

ఆ. తెలిసి భార్గవుండు దృఢ తీవ్ర నారాచ ।
పంక్తి గురిసి నన్నుఁ బారవశ్య
మంది నేల కొఱఁగునట్లుగాఁ జేసి మ ।
త్సూతు మస్తకంబుఁ దునియ నేసె. 63

ప్రతిపదార్థం: తెలిసి= ఒడలెరిగి; భార్గవుండు= పరశురాముడు; దృఢతీవ్ర నారాచ పంక్తిన్= గట్టివి, వాడివి అయిన బాణాలయొక్క శ్రేణిని; కురిసి= నాపై వర్షించి; నన్నున్= నన్ను; పారవశ్యము+అంది= స్మృతికోల్పోయి; నేలకున్+ఒఱగునట్లు గాన్+చేసి= నేలమీదికి వ్రాలేటట్లు కావించి; మత్‌సూతుమస్తకంబున్= నా రథసారథి శిరస్సును; తునియన్+ఏసెన్= తెగేటట్లు బాణం వేశాడు.

తాత్పర్యం: ఒడలు తెలిసి పరశురాముడు పటిష్ఠములైన వాడి బాణాలు గుప్పించి, నేను స్మృతి దప్పి నేలకు వ్రాలేటట్లు చేశాడు. శరంతో నా రథసారథి తలను ఖండించాడు.

వ. అట్టియెడ నెనమండ్రు విప్రులు సమానవయోరూపంబుల నొప్పు వారలు నన్నెత్తి, సేదదీర్చి రథంబు పయింబెట్టి, గగన గమనంబునం బోయి; రంతకు మున్న మందాకిని మున్ను నాకన్న చందంబున నొగలపయినుండి మదీయ రథ్యంబుల పగ్గంబులు ధరియించి యున్న నేనునుం గనుంగొని నమస్కరించిన దీవించి చనియె; వెండియు. 64

ప్రతిపదార్థం: అట్టియెడన్= అటువంటి సమయంలో; ఎనమండ్రు విప్రుల= ఎనిమిది మంది బ్రాహ్మణులు; సమానవయః+రూపంబులన్= నాతో సమానమైన ప్రాయం, ఆకారాలతో; ఒప్పువారలు= ప్రకాశించేవారు; నన్నున్+ఎత్తి= నన్ను నేలనుండి పైకి లేవదీసి; సేద+తీర్చి= బడలిక వాపి; రథంబు పయిన్+పెట్టి= రథంమీదకూర్చుండ బెట్టి; గగనగమనంబునన్+ పోయిరి= ఆకాశ మార్గాన వెళ్ళిపోయారు; అంతకున్+మున్న= వారు నన్ను రథంలో

కూర్చోబెట్టటానికి పూర్వమే; మందాకిని= గంగాదేవి; నా+కన్న+ చందంబునన్= నేను చూచిన రూపంతోనే; నొగలపయిన్+ఉండి; మదీయ రథ్యంబుల= నా రథాశ్వములయొక్క; పగ్గంబులు= పగ్గాలు; ధరియించి+ ఉన్నన్= చేతదాల్చి ఉండగా; ఏనునున్= నేనును; కనుంగొని; నమస్కరించినన్; దీవించి; చనియెన్= వెళ్ళింది; వెండియున్= మరియు.

తాత్పర్యం: నేను మూర్ఛలో మునిగి ఉన్న సమయంలో ఎనిమిది మంది బ్రాహ్మణులు నాతో సమానమైన వయస్సు, రూపం కలవారు నన్ను నేలనుండి లేవదీసి, శ్రమ తొలగించి రథంలో కూర్చోబెట్టి ఆకాశగమనంలో వెళ్ళారు. అంతకుమునుపే గంగాదేవి పూర్వం నేను చూచిన రూపంతో రథం నొగల మీద కూర్చుండి గుర్రాల పగ్గాలు చేత ధరించి ఉండింది. నేను నమస్కరించగా నన్ను దీవించి తన దారిని తాను వెళ్ళింది. ఆ తరువాత.

క. సారథ్యంబును జేయుచు ।
ధీరత వాటించి రామదేవుని తోడం
గ్రూరాస్త్రంబుల సమర వి ।
హారం బొనరించితిని సురావలి వొగడన్. 65

ప్రతిపదార్థం: సారథ్యంబును+జేయుచున్= రథం నడుపుతూ; ధీరత+ పాటించి= ధైర్య మవలంబించి; సుర+ఆవలి= దేవతాసమూహం; పొగడన్= శ్లాఘించగా; రామదేవునితోడన్= భృగురాముడితో; క్రూర+ అస్త్రంబులన్= దారుణమైన శరాలతో; సమరవిహారంబు+ఒనరించితిని= యుద్ధక్రీడ చేశాను.

తాత్పర్యం: నేనే రథం నడుపుకొంటూ; ధైర్యం వహించి అంబరతలంలో నిలిచి దేవగణం మెచ్చగా భార్గవరాముడితో ఘోరములైన అస్త్రాలతో రణక్రీడ సలిపాను.

భీష్మునకు వసువులు స్వప్నసాక్షాత్కారంబున
మోహనాస్త్రం బిచ్చుట శ్రీ(సం.5-184-1)

వ. ఇవ్విధంబునం బోరి సూర్యాస్తమయం బగుటయు నెప్పటియట్ల చని యే నా రాత్రి యేకాంతంబున దర్భశయనంబున నుండి సురభూసుర వర్గంబులం దలంచి భక్తిం బ్రణామంబులు సేసి 'పరశురాముని జయింపరా దయ్యెడు, దినంబులు పెక్కులు సనియె, నతని నాజి జయించుటఁ గలుగునేని మీరు నాకుం దోఁచి యూఱడింపవలయు' నని ప్రార్థించి నిద్రించుచుండం బవలు నన్నెత్తి రథంబుపయిం బెట్టిన యెనమండ్రునుం బ్రభాత సమయంబునం గలలోన వచ్చి. 66

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్; పోరి= పోరాడి; సూర్య+ అస్తమయంబు+ అగుటయున్= ప్రొద్దుగ్రుంకగా; ఎప్పటి+అట్ల చని= మునుపటి వలె యుద్ధం చాలించి వెళ్ళి; ఏను= నేను; ఆ రాత్రి; ఏకాంతంబునన్= ఒంటరిగా; దర్భశయనంబునన్+ఉండి= దర్భమీద పరుండి ఉండి; సురభూసుర వర్గంబులన్+తలంచి= దేవతలను బ్రాహ్మణులను ధ్యానించి; భక్తిన్; ప్రణామంబులు చేసి= నమస్కరించి; పరశురామునిన్; జయింపన్ రాదు+ అయ్యెడున్= గెలుచుటకు వీలుకావటంలేదు; దినంబులు; పెక్కులు= చాల, చనియెన్= కడచినవి; అతనిన్; ఆజిన్= యుద్ధంలో; జయించుట కలుగున్+ఏనిన్= గెలుచుటకు శక్యమైతే; మీరు; నాకున్; తోఁచి= గోచరించి; ఊఱడింపన్+వలయున్= ఓదార్చవలెను; అని, ప్రార్థించి= వేడుకొని; నిద్రించుచున్+ఉండన్; పవలు= పగటి పూట; నన్నున్+ఎత్తి; రథంబు పయిన్+పెట్టిన; ఎనమండ్రునున్= ఎనిమిదిమంది; ప్రభాత సమయంబునన్= ఉదయవేళ; కలలోనన్+వచ్చి= స్వప్నంలో కనబడి.

తాత్పర్యం: ఈ రీతి పగలంతా పరశురాముడితో పోరాడి ప్రొద్దు గ్రుంకగనే ఎప్పటివలె నా నివాసానికి వెళ్ళాను. ఆ రాత్రి నేను ఏకాంతంగా దర్భలపై పరుండి దేవతలను బ్రాహ్మణులను ధ్యానించి భక్తితో వారికి నమస్కారాలు చేసి 'పరశురాముడిని జయించటం శక్యంగాకున్నది. ఎన్నో రోజులు గడిచాయి.

అతడిని రణంలో నేను జయించగలిగితే మీరు నాకు కనిపించి నన్నూరడించాలి' అని వేడుకొని నిదురించాను. భృగురాముడి శరాహతితో మూర్చ పొందిన నన్ను ఎత్తి రథంలో కూర్చుండపెట్టి వెళ్ళిన ఆ ఎనమండుగురు ఉదయవేళ నాకు కలలో కన్పించి.

తే. నీవు నేమును నొక్కటి; నీకు వెఱవ ।
నేల గాంగేయ! రాము జయించునట్టి
శరము సుమ్మని మోహనాస్త్రంబు నాకు ।
నిచ్చిపోయిరి క్రమ్మఱ నెక్కడేని. 67

ప్రతిపదార్థం: గాంగేయ!= భీష్మా!; నీవున్= నీవును; ఏమును= మేమును; ఒక్కటి= ఒక్కటేసుమా; నీకున్= నీకు; వెఱవన్+ఏల= భయపడటమెందుకు? రామున్= పరశురాముడిని; జయించునట్టి= గెలువగలిగిన; శరముసుమ్ము+ అని= బాణం సుమా అని; మోహన+అస్త్రంబున్= మోహనాస్త్రాన్ని; నాకున్= నాకు; ఇచ్చి= ఒసగి; క్రమ్మఱన్= తిరిగి; ఎక్కడ+ఏనిన్+పోయిరి= ఎక్కడికో వెళ్ళిపోయారు.

తాత్పర్యం: 'భీష్మా! నీవూ మేమూ ఒక్కటే. నీవు భయపడనక్కరలేదు. పరశురాముడిని జయించగల బాణమిది సుమా!' అని మోహనాస్త్రం నాకు ప్రసాదించి, తిరిగి ఎక్కడికో వారు వెళ్ళిపోయారు.

విశేషం: అష్టవసువులు: ఇక్ష్వాకు వంశస్థుడైన మహాభిషుడు ఎన్నో యజ్ఞాలు చేసి దేవలోకం చేరి బ్రహ్మదేవుడిని కొలుస్తుండినాడు. గంగాదేవి స్త్రీ రూప ధారిణిఅయి బ్రహ్మసభకు వచ్చింది. వాయు వశాన ఊరుమూలం కనిపించేటట్లు ఆమె చీర తొలగింది. దానిని మహాభిషుడు సాభిలాషంగా చూశాడు. అందుకు విరించి కోపించి 'నీవు మనుష్యయోనిలో జన్మించు'మని శాపం పెట్టాడు. అతడు రాజర్షిఅయిన ప్రతీపుడి కొడుకుగా పుట్టాడు. అతడే శంతనుడు. అష్టవసువులు

ఒకనాడు వసిష్ఠుని తపోవనానికి వచ్చారు. అక్కడ నందిని అనే హోమధేనువును చూచారు. కోరిన వస్తువులు కురిసే ఆ గోవును అష్టమ వసువైన ప్రభాసుని పత్ని ఉశీనరపతి కూతురూ తన స్నేహితురాలూ అయిన జితవతికి బహూకరింపదలచింది. అందుకు ప్రభాసుడి సోదరులు కూడా సుముఖత చూపారు. వసిష్ఠుడు యోగదృష్టితో వసువులు హోమధేనువును కొనిపోయారని తెలిసి, మనుజయోనిలో పుట్టండని వారికి శాపమిచ్చాడు. చిరకాలం మానవలోకంలో ఉండకుండేటట్లు అనుగ్రహించుమని వారు వేడుకున్నారు. ప్రభాసుడే పెద్ద అపరాధం చేశాడు గనుక అతడు మాత్రమే బహుకాలం మర్త్యలోకంలో ఉంటాడని వసిష్ఠు డనుగ్రహించాడు.

శంతనుడై జన్మించిన మహాభిషుడి సమాగమం కోసం గంగాదేవి వస్తుండగా వసువులు చూచారు. ఆమెకు వసిష్ఠుడి శాపం తెలిపి - నీ గర్భంలో జన్మిస్తాము. పుట్టినప్పుడే మమ్మల్ని నీళ్ళలో వేసి ఎక్కువకాలం పుడమిలో ఉండకుండేటట్లు చేయవలసిందని కోరుతూ, మాలో అష్టమ వసువు మాత్రం దీర్ఘాయుష్మంతుడై నీకు సంతోషం కలిగిస్తాడని చెప్పుకొన్నారు. సంప్రాప్త యౌవనుడైన కుమారుడికి రాజ్యమప్పగించి, గంగాతటంలో నీకు కన్పించిన కన్య కులగోత్రనామాలు అడగకుండ ఆమె అభీష్టం సల్పుమని తెల్పి ప్రతీపుడు తపోవనానికి వెళ్ళాడు. తండ్రి చెప్పినట్లుగా శంతనుడు స్త్రీ రూపంలో ఉన్న గంగను ప్రేమించాడు. 'నే నేది చేసినా నీవు సమ్మతించాలి. వారించరాదు. అప్రియం పల్కరాదు. ఇందుకు భిన్నంగా వ్యవహరిస్తే నిన్ను విడిచి వెళ్ళుతాను' అన్నది గంగ. శంతనుడు సమ్మతించి ఆమెతో కలిసి కాపురం చేస్తున్నాడు. ఆపుడు, ధ్రువుడు, సోముడు, ధరుడు, అనిలుడు, అనలుడు, ప్రత్యూషుడు, ప్రభాసుడు అనే అష్టవసువులు ఒకరివెంట ఒకరుగా గంగ కడుపున పుడుతూ వచ్చారు. పుట్టినవారిని పుట్టినట్లుగా తీసికొనివెళ్ళి భాగీరథి గంగనీళ్ళలో వేస్తూ వచ్చింది. అష్టమపుత్రుడినికూడా గంగలో కలపటానికి ఆమె పూనుకోగా శంతనుడు వారించి నిందించాడు. అపుడు గంగ తన కథ చెప్పి ఇతడు ధర్మమూర్తిఅయి మనుజలోకంలో పెద్దకాల ముంటాడు. పెరిగేవరకు నావద్ద ఉంటాడు' అని చెప్పి కొడుకును తోడ్కొని

వెళ్ళింది. భీష్ముడు సాంగములైన వేదాలు వసిష్ఠుడి దగ్గర, ధనుర్విద్య పరశురాముడి వద్ద అభ్యసించాడు. గంగాదేవి తేజస్వియైన కుమారుడిని శంతనున కొప్పగించింది. సత్యవతిని వివాహమాడదలచిన జనకుడి కోరిక తీర్చుటకై భీష్ముడు పెళ్ళి మానుకొన్నాడు. రాజ్యం వదలుకొన్నాడు. బ్రహ్మచర్యం స్వీకరించాడు. అతిమానుషమైన ఆ మహనీయుడి సత్యవ్రతానికి సంతసిల్లిన శంతనుడు అతడికి స్వచ్ఛందమరణం వరంగా ఇచ్చాడు. ఆ వసువులే విప్రరూపాలలో భీష్ముడికి కలలో కనిపించారు.

వ. ఏను మేలుకాంచి సంతోషించి తన్మంత్ర స్వరూపంబును బ్రయోగోపసంహార ప్రకారంబులును జిత్తంబున నిలిపికొనుచుఁ గాలోచితకృత్యంబు లాచరించి యొక్క సారథి నంగీకరించి, యరదంబు పూన్పించి, సన్నద్ధుండనై సత్వరంబుగా సమరంబున కరిగినం బరశురామదేవుండు. 68

ప్రతిపదార్థం: ఏను= నేను; మేలుకాంచి= మేలుకొని; సంతోషించి; తద్+మంత్ర స్వరూపంబును= ఆ మోహనాస్త్రంయొక్క మంత్ర విధానాన్ని; ప్రయోగ+ఉపసంహార ప్రకారంబులును= ప్రయోగించే తీరు, వెనుకకు మరలించే రీతి; చిత్తంబునన్= మనస్సులో; నిలిపికొనుచున్; కాల+ఉచిత కృత్యంబులు= ఉదయవేళలో ఆచరించవలసిన పనులు; ఆచరించి= నిర్వర్తించి; అరదంబు; పూన్పించి= సిద్ధపరిచేటట్లుచేసి; సన్నద్ధుండను+ఐ= సిద్ధపడినవాడనై; సత్వరంబుగాన్= శీఘ్రంగా; సమరంబునకున్= కయ్యానికి; అరిగినన్; పరశురామదేవుండు.

తాత్పర్యం: నేను నిద్రనుండి లేచి సంతోషించి మోహనాస్త్రపు మంత్రవిధానాన్ని, ప్రయోగోపసంహార రీతులను జ్ఞప్తిలో ఉంచుకొని ప్రాతః కాల కృత్యాలు నిర్వర్తించి ఒక్క సారథిని ఏర్పాటు చేసికొని రథాన్ని ఆయత్తపరచుకొని సంసిద్ధుడనై శీఘ్రమే కదనరంగానికి వెళ్ళాను. అప్పుడు పరశురాముడు.

క. **నిన్న యఱసచ్చి పోయితి ।**
వున్న యఱయు నేఁడు దీర్చి యుడిపెద నీ గ
ర్వోన్నతి; యిం కెట వోయెదు ।
నన్ను నెఱుఁగ వెట్టు?'లనుచు నాపైఁ గవిసెన్. **69**

ప్రతిపదార్థం: నిన్న= నిన్నటిరోజు; అఱ+చచ్చిపోయితి(వి)= సగం చచ్చి వెళ్ళావు; ఉన్న+అఱయున్= మిగిలిన సగం ప్రాణం; నేఁడు= ఈ రోజు; తీర్చి= తొలగించి; నీ గర్వ+ఉన్నతిన్= నీ మదాతిశయాన్ని; ఉడిపెదన్= మాపెదను; ఇంకన్= మరి; ఎట+ పోయెదు(వు)?= ఎక్కడికి తప్పించుకొని వెళ్ళుతావు? నన్నున్= నన్ను; ఎఱుఁగవు+ ఎట్టులు?= ఎట్లు తెలియకున్నావు?; అనుచున్= అని పలుకుతూ; నాపైన్+కవిసెన్= నామీదికి దూకాడు.

తాత్పర్యం: 'నిన్న సగం చచ్చి వెళ్ళావు. ఈ దినం ఆ ఉన్న సగం కూడ హరించి నీ మద మణచి వేస్తాను. ఇంకెక్కడికి తప్పించుకు పోగలవు? నన్నెరుగవా?' అంటూ (పరశురామదేవుడు) నా మీదికి విజృంభించాడు.

క. **కవిసినఁ గడంగి పెల్లుగఁ ।**
గవియించితి నంపవెల్లిఁ గడుఁ గ్రూరత భా
ర్గవుఁడును మద్గాత్రంబున ।
వివిధాస్త్ర ప్రతతి నించి వెగ డొందించెన్. **70**

ప్రతిపదార్థం: కవిసినన్= నాపైకి దుముకగా; కడంగి= పూని; పెల్లుగన్= అధికంగా; అంపవెల్లిన్= బాణప్రవాహాన్ని; కవియించితిన్= పరపాను; కడున్= మిక్కిలి, క్రూరతన్= కనికరం లేకుండా; భార్గవుఁడును= పరశురాముడు; మత్+గాత్రంబునన్= నా శరీరమునందు; వివిధ+అస్త్రప్రతతిన్+నించి= పలు తెరగులైన అస్త్ర సమూహాలను నిండించి; వెగడు+ఒందించెన్= తల్లడపరిచాడు.

తాత్పర్యం: పరశురాముడు నామీదికి కవియగా నేను పూనికతో బాణ ప్రవాహాన్ని అతడిపై ప్రసరింపజేశాను. ఆయన రవంతకూడా కనికరం లేకుండా నా శరీరమునందు పలువిధాలైన అస్త్రాలను నాటి భీతి కలిగించాడు.

వ. **ఏనుం గోపించి.** **71**

ప్రతిపదార్థం: ఏనున్= నేనుకూడ; కోపించి= రోషించి-

తాత్పర్యం: నేను కూడా రోషపడి.

తే. **రయము మెఱయంగ నొక్క నారసము ఫాల ।**
దేశమునయందు నాఁ టించి తీవ్ర శక్తి
నురము వైచినఁ దూఁగాడి యొఱగ నూఁది ।
పట్టి యకృతవ్రణుఁడు తేర్చెఁ బరశురాము. **72**

ప్రతిపదార్థం:రయము+మెఱయంగన్= వేగం మించగా; ఒక్క నారసమున్= ఒక తూపును; ఫాలదేశమున అందున్= నిటలభాగంలో; నాటించి= దిగేటట్లు చేసి; తీవ్రశక్తిన్= దారుణమైన శక్తిని; ఉరమున్ వైచినన్= రొమ్ముపై వేయగా; తూఁగాడి= చలించి; ఒఱగన్= ప్రక్కకు వ్రాలగా; అకృతవ్రణుఁడు= సారథ్యం సల్పుతున్న అకృతవ్రణుడు; ఊదిపట్టి= వ్రాలకుండా గట్టిగా పట్టుకొని; పరశురామున్+తేర్చెన్= పరశురాముడిని స్మృతికి వచ్చేటట్లు చేశాడు.

తాత్పర్యం: వేగం మీరేటట్లు నేనొక్క తూపును ఆయన నిటలభాగంలో దిగబడే విధంగా నాటాను. తరువాత తీవ్రమైన శక్త్యాయుధాన్ని ఆయన గుండెపై వేశాను. అంతట పరశురాముడు చలించి ప్రక్కకు వ్రాలగా, పడకుండా గట్టిగా పట్టుకొని అకృతవ్రణుడనే ఆయన సారథి అతడిని స్మృతికి వచ్చేటట్లు చేశాడు.

క. **అప్పుడు దెప్పిటి కన్నుల ।**
నిప్పులు రాలంగ నన్ను నిశ్చల దృష్టిం
దప్పక చూచి యలఁతి న ।
వొప్పఁగ బ్రహ్మాస్త్ర మాతఁ డుగ్రత నేసెన్. **73**

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు= అంతట; ఆతఁడు= పరశురాముడు; తెప్పిఱి= తేరుకొని; కన్నులన్= నేత్రములనుండి; నిప్పులు రాలంగన్= అగ్నికణాలు రాలుతుండగా; నన్నున్= నన్ను; నిశ్చలదృష్టిన్= చలించని చూపులతో; తప్పక చూచి= మానకుండా కనుగొని; అలఁతి నవ్వు= చిరునవ్వు; ఒప్పఁగన్= మెరయగా; ఉగ్రతన్= భయంకరంగా; బ్రహ్మ+ అస్త్రమున్+ఏసెన్= బ్రహ్మాస్త్రాన్ని ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: అంతట పరశురాముడు తేరుకొని తన కనులనుండి అగ్ని కణాలు రాలుతుండగా నన్ను కన్నార్పకుండా క్రూరంగా చూచి చిరునవ్వు దీపించగా బ్రహ్మాస్త్రాన్ని దారుణంగా నాపై ప్రయోగించాడు.

క. తెగఁగొని బ్రహ్మాస్త్రమ యేఁ ।
దగ నేసిన నొకటి నొకటి దార్కొని రెండున్
గగనంబంతయుఁ దేజ ।
స్థగితముగాఁ జేసె సురలు దైత్యులుఁ దలఁకన్. 74

ప్రతిపదార్థం: ఏన్= నేను; తెగన్+కొని= నారిసారించి; బ్రహ్మ+అస్త్రము+ అ= బ్రహ్మాస్త్రమునే; తగన్= చక్కగా; ఏసినన్= ప్రయోగించగా; ఒకటిన్+ఒకటి= ఒకదాని నొకటి; తార్కొని= మార్కొని; సురలు= దేవతలు; దైత్యులు= రక్కసులు; తలఁకన్= భీతిల్లగా; రెండున్= ఆ రెండు బ్రహ్మాస్త్రాలు; గగనంబు+అంతయున్= ఆకాశము నంతటినీ; తేజస్+స్థగితముగాన్+ చేసెన్= కాంతితో ఆచ్ఛాదించబడినదానినిగా చేశాయి.

తాత్పర్యం: నేను కూడా నారి సారించి బ్రహ్మాస్త్రమునే ప్రయోగించాను. ఈ రెండు బ్రహ్మాస్త్రాలు ఒకదాని నొకటి ఎదుర్కొని దేవదానవులు భీతిల్లగా ఆకాశాన్నంతటినీ కాంతితో ఆచ్ఛాదింపజేశాయి.

తే. సకల భూత సంక్షోభ సంజనకమైన ।
యట్టియెడఁ గని యిది తఱి యని

తలంచి మోహనాస్త్రంబు నంచితావాహనంబు ।
సేయుటయును జరాచర శ్రేణి మ్రోసె. 75

ప్రతిపదార్థం: సకలభూత సంక్షోభ సంజనకము+ఐన= సర్వప్రాణులకు కలతను గలిగించుచున్నదైన; అట్టియెడన్= ఆ సమయంలో; కని= గమనించి; ఇది తఱి+అని= ఇది అదనని; తలంచి= భావించి; మోహన+అస్త్రంబు= మోహనాస్త్రముయొక్క; అంచిత+ఆవాహనంబు= ఒప్పిదమైన ఆహ్వానాన్ని; చేయుటయును= చేయగా; చర+అచరశ్రేణి= జంగమస్థావరాలయొక్క సమూహం; మ్రోసెన్= ఆక్రోశించింది.

తాత్పర్యం: సకలజీవులకు సంక్షోభం కలిగించే ఆ సమయం చూచి ఇది శర ప్రయోగానికి తగిన వేళ అని తలంచి, నేను మోహనాస్త్రాన్ని ఆవాహనం చెయ్యగా చేతనములు, అచేతనములు ఆక్రందించాయి.

వ. తదవసరంబున. 76

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో.

క. ఉడుగుడుగు మోహనాస్త్రము ।
విడువకు మను నెలుఁగుతోడ వేగంబున న
య్యెడ కేఁగుదెంచి నారదుఁ ।
డెడమడు గించుకయు లేక యిట్లను నాతోన్. 77

ప్రతిపదార్థం: ఉడుగు+ఉడుగు(ము)= మానుము మానుము; మోహన+అస్త్రమున్= మోహనాస్త్రాన్ని; విడువకుము= ప్రయోగించవద్దు; అను+ఎలుఁగు తోడన్= అను కంఠధ్వనితో; వేగంబునన్= త్వరితంగా; అయ్యెడకున్= మేము పోరాడుతున్న ప్రదేశానికి; ఏఁగుదెంచి= వచ్చి; నారదుఁడు= నారద మహర్షి; ఎడమడుగు+ఇంచుకయున్ లేక= అరమరిక రవంతకూడా లేకుండ; నాతోన్+ఇట్లు+అనున్= నాతో ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: 'వద్దు వద్దు. మోహనాస్త్రాన్ని ప్రయోగించవద్దు' అని కేకలిడుతూ నారదమహర్షి సత్వరంగా అక్కడికి వచ్చాడు. అరమరిక లేకుండా నాతో ఇట్లా అన్నాడు:

క. 'గురునకు నవమానము ని।
ష్ఠుర వృత్తిం జేసెదీవు సూచితిమే యి
ప్పరుసునఁ బరుసపు నడవడిఁ।
గురువంశప్రవర యిట్లుఁ గూడునె చేయన్?' 78

ప్రతిపదార్థం: కురువంశప్రవర!= కురువంశస్థులలో శ్రేష్ఠుడా!; గురునకున్= విద్య గరపిన ఆచార్యునకు; అవమానమున్= పరాభవాన్ని; నిష్ఠుర వృత్తిన్= క్రూరవర్తనంతో; ఈవు చేసెదు(వు)= నీవు చేస్తున్నావు; ఈ+పరుసునన్= ఈరకంగా; పరుసపు నడవడి= క్రూరమైన ప్రవర్తన; చూచితిమే= లోకంలో కనుగొన్నది లేదు; ఇట్లు చేయన్= ఈ విధంగా సల్పడం; కూడునె?= నీవంటివాడికి తగునా?

తాత్పర్యం: 'కురువంశ శ్రేష్ఠుడా! కర్కశ బుద్ధితో గురునకు పరాభవం చేస్తున్నావు. ఇట్టి కఠినమైన నడవడి లోకంలో చూచిందిలేదు. ఇట్లా చేయటం నీవంటి వానికి ఉచితం కాదు.'

వ. అని సువ్యక్తంబుగాఁ జెప్పి. 79

ప్రతిపదార్థం: అని; సువ్యక్తంబుగాన్= స్పష్టంగా; చెప్పి= తెలిపి.

తాత్పర్యం: అని సుస్పష్టంగా నారదుడు పలికి.

క. 'వీరె సుర లాకసంబున।
గారవమున బుద్ధి సెప్పఁగా నీకడకుం
దా రేగు దెంచి'రని క।
న్నారంగాఁ జూపె నాకు నయ్యేనమండ్రన్. 80

ప్రతిపదార్థం: ఆకసంబునన్= గగనంలో; వీరె సురలు= అరుగో దేవతలు; గారవమునన్= గౌరవంతో; బుద్ధి చెప్పఁగాన్= నీకు నీతులు గఱపుటకై; నీ కడకున్= నీ దగ్గరకు; తారు= తాము; ఏగుదెంచిరి= వచ్చిఉన్నారు; అని= అనుచు; కన్ను+ ఆరంగాన్= కనులార; నాకున్= నాకు; ఆ+ఎనమండ్రన్= ఆ యెనిమిదిమందిని; చూపెన్= చూపాడు.

తాత్పర్యం: 'అరుగో! ఆకాశంలో దేవతలు. వీరు గౌరవంగా నీకు బుద్ధులు గరపవలెనని నీ దగ్గరకు వచ్చి ఉన్నారు' అంటూ నారదుడు కనులారా నాకు ఆ యెనిమిదిమందిని చూపించాడు.

వ. ఇవ్విధంబున నెప్పటి విప్రవరులు సన్నిధిసేసి నన్నుం జూచి నగుమొగం బులతో నెఱుఁగని వారపోలె నిట్లనిరి; 81

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్= ఈ రీతిగా; ఎప్పటి విప్రవరులు= నిన్న రణంలో మూర్ఛితుడనై నేలబడిఉండగా రథంమీద కూర్చుండబెట్టి చనినవారూ, రాత్రి స్వప్నంలో తోచి మోహనాస్త్రం ఇచ్చినవారూ అయిన ఆ యెనిమిదిమంది బ్రాహ్మణులు; సన్నిధిచేసి= నా సమ్ముఖమున నిల్చి; నన్నున్+చూచి= నను గాంచి; నగు మొగంబులతోన్= నవ్వుతో నిండిన వదనాలతో; ఎఱుఁగని వార పోలెన్= ఏమియు తెలియనివారివలె; ఇట్లు+అనిరి= ఇట్లా అన్నారు:

తాత్పర్యం: పరశురామ శరాహతుడనై నేలబడియుండగా నన్నెత్తి రథంలో కూర్చోబెట్టి వెళ్ళినవారూ, వేకువజామున నాకు కలలో కనిపించి మోహనాస్త్రము నిచ్చినవారూ అయిన ఆ యెనమండుగురు బ్రాహ్మణోత్తములు నాచెంత జేరి నవ్వుతున్న ముఖాలతో ఏమీ తెలియనివారివలె నాతో ఇట్లా అన్నారు:

క. 'నారదముని త్రైలోక్య స।
మారాధ్యుం డితని పలుకు లాగమ వాక్యో
దారములు వినుము వీనిం।
గ్రూరత వాటింపఁ దగదు గురు విషయమునన్.' 82

ప్రతిపదార్థం: నారదముని= నారద మహర్షి; త్రైలోక్య సమారాధ్యుఁడు= ముల్లోకాల వారిచేత పూజించదగినవాడు; ఇతని పలుకులు= ఈ మహనీయుడి మాటలు; ఆగమవాక్య+ఉదారములు= వేదవాక్కులవలె గొప్పవి; వీనిన్+వినుము= ఈ మహాత్ముడి మాటలు ఆలకించు; గురువిషయమునన్= ఆచార్యుడి విషయములో; క్రూరత= కాఠిన్యం; పాటింపన్+తగదు= వహించరాదు.

తాత్పర్యం: 'నారద మహర్షి ముల్లోకాలవారిచే పూజింపదగినవాడు. ఈ మహానుభావుడి మాటలు వేదవచనాలవలె దొడ్డవి. ఈ మునీంద్రుడి పలుకులు వినుము. గురునకు సంబంధించిన విషయంలో కర్కశత్వం కూడదు.'

వ. అనిన విని యేను సమ్మోహనాస్త్రం బేయుట యుడిగి బ్రహ్మాస్త్రంబు దీపింపఁజేసితి; నప్పుడు జామదగ్న్యుం డది యెల్ల నెఱింగి, యోటమి యెక్కించుకొని చలంబు మిగిలియున్నం దజ్జనకుండు జమదగ్నియుఁ దదీయ పితృవర్గంబును నతనికి సన్నిధి సేసి వేఁడికొని శాంతవచనంబులం దేర్చి యిట్లనిరి: 83

ప్రతిపదార్థం: అనినన్; విని; ఏను= నేను; సమ్మోహన+అస్త్రంబు; ఏయుట= ప్రయోగించటం; ఉడిగి= మాని; బ్రహ్మ+అస్త్రంబున్; దీపింపన్+చేసితిన్= ప్రజ్వలింపజేశాను; అప్పుడు; జామదగ్న్యుండు= జమదగ్ని తనయుడైన పరశురామదేవుడు; అది+ ఎల్లన్+ఎఱింగి= నారదాదులు వచ్చి నాకు హితం చెప్పటం; నేను మోహనాస్త్రమును విడువకుండటం; తెలిసి; ఓటమి+ఎక్కించుకొని= తాను అపజయం పాలైనట్లుగానే భావించి; చలంబు+మిగిలి+ఉన్నన్= ద్వేషాతిశయంతో ఉండగా; తద్+జనకుండు= నా గురువు తండ్రి; జమదగ్నియున్; తదీయ పితృవర్గంబును= ఆయన పితరుల సమూహమునూ; అతనికిన్; సన్నిధిచేసి= ప్రత్యక్షమై; వేఁడికొని= అర్థించి; శాంతవచనంబులన్= చల్లటి మాటలతో; తేర్చి= కలతబాపి(ప్రసన్నుడిని కావించి); ఇట్లు+అనిరి= ఇట్లా అన్నారు.

తాత్పర్యం: ఎనమండుగురు భూసుర పుంగవుల మాటలు విని, నేను సమ్మోహనాస్త్రం విడవటం మానుకొన్నాను. బ్రహ్మాస్త్రమునే ప్రకాశింపజేశాను. అపుడు జమదగ్నిసుతుడు నారదాదులు వచ్చి నాకు హితోపదేశం చేయటం; నేను సమ్మోహనాస్త్ర ప్రయోగం విరమించటం తెలిసికొని, తాను అపజయం పొందినట్లు భావించి, నాపై ద్వేషం పెంచుకొన్నాడు. అంతట అతడి తండ్రి జమదగ్ని మహర్షి, ఆయన పితరులు పరశురాముడికి ప్రత్యక్షమై వేడుకొని చల్లటి మాటలతో అతడిని ప్రసన్నుడిని కావించి ఇట్లా పలికారు:

క. 'వినుము వసుమూర్తి యీతం
డనన్య సామాన్య తేజుఁ డాహవభూమిన్
మనకు జయింప వశమె భీ
ష్ముని? విప్రున కగునె రోషమును మత్సరమున్?' 84

ప్రతిపదార్థం: వినుము= పరశురామా! మా మాటలు ఆలకించుము; ఈతండు= ఈ భీష్ముడు; వసుమూర్తి= వసు స్వరూపుడు; అనన్య సామాన్య తేజుండు= పరుల కెవ్వరికి లేని ప్రతాపం కలవాడు; ఆహవ భూమిన్= యుద్ధరంగంలో; మనకున్= మనకు; భీష్ముని జయింపన్ వశమె?= భీష్ముడిని గెలువ శక్యమా?; (కాదనుట); విప్రునకున్= బ్రాహ్మణుడికి; రోషమును= కోపమూ; మత్సరమున్= ద్వేషమూ; అగునె?= తగునా?

తాత్పర్యం: 'పరశురామా! మా పలుకు లాలకించుము. ఈతడు వసువు. ఇతరుల కెవ్వరికినీ లేనట్టి ప్రతాపం కలవాడు. యుద్ధంలో ఇతడిని గెలువ మనతరమా? బ్రాహ్మణుడికి క్రోధం, ఈర్ష్య తగవు సుమా!

తే. సమర ముడుగు నారాయణసఖుఁడు నరుఁడు।
సవ్యసాచి నా నింకొక జన్మమొంది
యితని వధియించుఁగాని తక్కితర జనము।
లకు నసాధ్యుండు భీష్ముఁ డాలంబులోన. 85

ప్రతిపదార్థం: సమరము+ఉడుగు(ము)= యుద్ధం మానుము; నారాయణ సఖుఁడు= నారాయణుడికి చెలికాడైన; నరుఁడు= నరుడు; సవ్యసాచి నాన్= అర్జునుడనే పేరుతో; ఇంకొక జన్మము+ఒంది= మరొక్క పుట్టువునుపొంది; ఇతనిన్= ఈ భీష్ముడిని; వధియించున్ కాని= చంపునే తప్ప; తక్కు+ఇతరజనములకున్= మిగిలిన వేరే మనుష్యులకు; ఆలంబులోనన్= కదనంలో; భీష్ముఁడు= దేవవ్రతుడు; అసాధ్యుండు= సాధింపరానివాడు.

తాత్పర్యం: రామా! యుద్ధం విరమించుము. నారాయణుడి చెలికాడైన నరుడు అర్జునుడనే పేరుతో వేరొక జన్మమెత్తి వీనిని సంహరించగలడు. అంతే కాని ఇతరులు భీష్ముడిని కదనంలో జయించలేరు సుమా!

వ. అనిన నతండు పోక పెనంగిన వెండియు ననేక ప్రకారంబులం జెప్పి యమ్మునులు నాకడకుం జనుదెంచి యుపశమన వాక్యంబులు పలికి జామదగ్న్యతోడం దమయాడిన మాటలు తేటపఱిచి యప్పుడు పొడసూపిన జాహ్నవియుం దారు బహు విధంబుల నన్ను ననునయించి భార్గవుపాలికి నమ్మహాదేవిం దోడ్కొని యరిగియుం గ్రమ్మఱ మత్సమీపంబునకు వచ్చియు నెట్టకేలకుం జలం బుడిపిన నే మిరువురమును దివ్యాస్త్రంబులుప సంహరించి సమరం బుడిగితి; మట్టియెడ నయ్యెనమండ్రు విప్రులుం జేరి నాతో నిట్లనిరి: 86

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని వారు చెప్పినప్పటికినీ; అతండు; పోక= వెనుదీయక; పెనంగినన్= పోరాడగా; వెండియున్= మరల; అనేక ప్రకారంబులన్= పలువిధాల; చెప్పి; ఆ+మునులు; నా కడకున్; చనుదెంచి; ఉపశమనవాక్యంబులు= శాంతివచనాలు; పలికి; జామదగ్న్యతోడన్= జమదగ్ని తనయుడైన పరశురాముడితో; తమ+ఆడిన మాటలు; తేటపఱిచి= వెల్లడించి; అప్పుడు= ఆ సమయమందే; పొడచూపిన= సాక్షాత్కరించిన; జాహ్నవియున్= గంగాదేవియు; తారున్= తామును; బహువిధంబులన్= పెక్కురీతుల; నన్నున్; అనునయించి= బుజ్జగించి; భార్గవుపాలికిన్= పరశురాముడికడకు; ఆ+మహాదేవిని= ఆ భాగీరథిని; తోడ్కొని+అరిగియున్= వెంటబెట్టుకొని వెళ్ళియు; క్రమ్మఱన్= మరల; మత్+సమీపంబునకున్= నా దగ్గరకు; వచ్చియున్; ఎట్టకేలకున్= చివరకు; చలంబు= పంతం; ఉడిపినన్= మాన్పగా; ఏము+ఇరువురము= గురుశిష్యులమైన మే మిద్దరమూ; దివ్య+అస్త్రంబులు= బ్రహ్మాస్త్రములు రెంటినీ; ఉపసంహరించి= ఉపశమిల్లజేసి; సమరంబు; ఉడిగితిమి= మానినాము; అట్టి+ఎడన్= ఆ తరుణంలో; ఆ+ఎనమండ్రు విప్రులున్; చేరి= నా కడకు వచ్చి; నాతోన్; ఇట్లు+అనిరి= ఇట్లా అన్నారు:

తాత్పర్యం: తన జనకుడూ, పితృదేవతలూ చెప్పినప్పటికిన్నీ పరశురాముడు వెనుదీయక పెనగుతుండగా వారింకనూ అనేక విధాల చెప్పి చెప్పి నాకడకు వచ్చారు. నాతో శాంతి వచనాలు పలికి పరశురాముడితో తామన్న మాటలు వెల్లడించారు. ఆ సమయంలో అక్కడ ప్రత్యక్షమైన గంగతో తామూ చేరి నన్ను పలువిధాల బుజ్జగించారు. తరువాత వారు గంగాదేవిని వెంటబెట్టుకొని పరశురాముడి చెంతకు వెళ్ళారు. మళ్ళీ నా దగ్గరకు వచ్చారు. ఇట్లా వారు మా ఉభయుల చుట్టూ పెక్కు సారులు తిరిగి తిరిగి తుట్టతుదకు మా పంతాలు మాన్పించారు. మేమిద్దరమూ బ్రహ్మాస్త్రాలను ఉపసంహరించి యుద్ధం చాలించాము. అట్టి సమయంలో ముందు కన్పడిన ఆ యెనిమిది మంది భూసురులు నన్ను జేరి నాతో ఇట్లా అన్నారు:

ఆ. ‘గురుఁడు బ్రహ్మవిదుఁ డకుంఠిత తేజుండు।
పరశురాముఁ డతని పాలి కీవు
భక్తి మెఱయ నేఁగి ప్రణమిల్లి తదనుగ్ర।
హంబు వడయవలయు ననఘ! యిపుడు.’ 87

ప్రతిపదార్థం: అనఘ!= పుణ్యాత్ముడా!; పరశురాముడు= భార్గవరాముడు; గురుఁడు= నీకు ఆచార్యుడు; బ్రహ్మవిదుఁడు= బ్రహ్మతత్త్వమెరిగినవాడు; అకుంఠిత తేజుండు= మొక్కవోని ప్రతాపం కలవాడు; అతని పాలికిన్= ఆ

భృగురాముడి చెంతకు; ఈవు= నీవు; భక్తి మెఱయన్= భక్తి వెల్లడియగునట్లు; ఏఁగి= వెళ్ళి; ప్రణమిల్లి= నమస్కరించి; తద్+అనుగ్రహంబున్= ఆయన కారుణ్యమును; ఇపుడు= ఇప్పుడు; పడయన్ వలయున్= పొందవలెను.

తాత్పర్యం: 'భీష్మా! పరశురాముడు నీకు గురువు. తత్త్వవేత్త. అమోఘమైన ప్రతాపం కలవాడు. ఆ మహామహుడి చెంతకు నీ విప్పుడే వెళ్ళి, నీ భక్తి ప్రకటమయ్యేటట్లు ప్రణామం సలిపి, వారి అనుగ్రహం ఇపుడే పొందవలెను సుమా!'

వ. అని చెప్పి యతని కడకుం దారును నారదమునీశ్వరుండును జమదగ్ని ప్రముఖులును భాగీరథియును జని 'నీ శిష్యుండు దేవవ్రతుండు; వాని యెడ నలుగం దగునె? వాఁడు తగవు మాలిన పనిఁ జేయంజాలక పెనంగె; నింతియకాని విరోధి గాఁడు; వానిం గరుణింపు' మని తెలిపి, నన్నుం బిలిచినం బోయి యే నమ్మహాత్మునకు సాష్టాంగదండ ప్రణామంబు సేసిన నతండు దీవనతో గ్రుచ్చి యెత్తి కౌఁగిలించికొని 'గాంగేయా! నీశక్తికి భక్తికిం బ్రీతుండనైతి' నని సస్నేహంబుగా సంభావించి, యంబ నవలోకించి; నన్ను భీష్ముండు గెలిచె 'నా వలన నయ్యేడుపని యింతియ; నీవింక నీకుం జూడం బోలిన గతిం బొమ్మ్మ'నిన నమ్మానిని' 'దేవా యిది యిట్టిద; నీ యోపినంతయుం జేసితి; నీ చేతం బోకున్న నేమి సేయుదు? నేను దపంబు పెంపున భీష్ముని వధించెద జన్మాంతరంబున నైననుం జలంబు సాధ్యంబు చేయుదు; నటు సూడు' మని పలికిపోయె; దదనంతరంబ యమ్మునిజన పితృదేవతా సమూహంబును భృగు నందను నన్ను నామంత్రణంబు చేసి యంతర్ధానంబు సేసె; భార్గవుండును నన్నువీడ్కొలిపి మున్ను దనతో వచ్చిన తపోధనవర్గముం దానును మహేంద్ర శైలంబునకుం జనియె; నేను మగిడి యెడనెడ నుర్వీసురుల యాశీర్వాదంబులు

సంభావన వచనంబులుఁ బ్రస్తుతి వాక్యంబులుఁ గర్ణంబుల కింపుసేయ నిటవచ్చి సత్యవతికి నమస్కారపూర్వకంబుగా నంతయు నెఱింగించిన నద్దేవి యభినందించె. 88

ప్రతిపదార్థం: అని చెప్పి; అతనికడకున్= పరశురాముడి చెంతకు; తారును= ఆ యెనమండుగురు భూసురులను; నారద ముని+ఈశ్వరుండును; జమదగ్ని ప్రముఖులను= జమదగ్ని మున్నగువారును; భాగీరథియును= నా జననిఅయిన గంగాదేవియు; చని; నీ శిష్యుండు; దేవవ్రతుండు= భీష్ముడు; వానియెడన్= అతనిపట్ల; అలుగన్+తగునె?= కోపగించుకొనవచ్చునా?; వాఁడు=భీష్ముడు; తగవు మాలిన పని= న్యాయం తప్పిన పని; చేయన్+చాలక= చేయటానికి ఇష్టపడక; పెనంగెన్= నీతో కలహించాడు; ఇంతియకాని= ఇంతేతప్ప; విరోధికాఁడు= నీకు శత్రువు కాడు; వానిన్; కరుణింపుము; అని తెలిపి; నన్నున్ పిలిచినన్= నన్ను రమ్మనగా; పోయి; ఏను= నేను; ఆ మహాత్మునకున్; స+అష్ట+అంగ+దండ ప్రణామంబు= ఎనిమిది అవయవాలు నేలకు సోకేటట్లు కర్రవలె పడి చేసే నమస్కారం; చేసినన్= చేయగా; అతండు= పరశురాముడు; దీవనతోన్= ఆశీస్సుతో; గ్రుచ్చి ఎత్తి= దృఢంగా నేలనుండి మీదికెత్తి; కౌఁగిలించికొని; గాంగేయా; నీ శక్తికిన్= నీ బలానికి; భక్తికిన్; ప్రీతుండన్+ఐతిన్= హర్షించాను; అని; సస్నేహంబుగాన్= ప్రేమయుక్తంగా; సంభావించి= ఆదరించి; అంబన్; అవలోకించి= చూచి; నన్నున్; భీష్ముండు; గెలిచెన్; నావలనన్; అయ్యేడు పని= జరుగు పని; ఇంతియ= ఇంతే; నీవు+ఇంకన్; నీకున్+ చూడన్+పోలినగతిన్+పొమ్ము= ఆలోచించుకొని నీకు తగిన దారి నీ వనుసరించుము; అనినన్; ఆ+మానిని= అంబ; దేవా!= ప్రభూ!; ఇది+ఇట్టిద= నా ప్రాప్తమింతే; నీ+ఓపినంతయున్+ చేసితి(వి)= నీకు శక్తి ఉన్నంతవరకు చేశావు; నీచేతన్+పోకున్నన్+ ఏమిచేయుదు?= నీకు శక్యము కానిదానికి నీవేమి చేయగలవు?; నేను తపంబు పెంపునన్= తపశ్శక్తిచేత; భీష్ముని వధించెదన్; జన్మ+ అంతరంబునన్+ఐనన్= మరొక జన్మలోనైనా; చలంబు సాధ్యంబు చేయుదున్= పంత మీడేర్చుకుంటాను; అటుచూడుము=

నీవు చూస్తూ ఉండుము; అని పలికిపోయెన్; తద్+అనంతరంబ= అంబ వెళ్లిన తరువాత; ఆ మునిజన+ పితృదేవతా సమూహంబును= ఆ జమదగ్ని, పితృదేవతా వర్గం; భృగునందనున్= పరశురాముడిని; నన్నున్= నన్ను; ఆమంత్రణంబు చేసి= పోయి వస్తామని మమ్ము వదలి; అంతర్ధానంబు చేసెన్= మరుగైపోయారు; భార్గవుండును= పరశురాముడునూ; నన్నున్; వీడ్కొలిపి= పోయిరమ్మని చెప్పి; మున్ను= పూర్వం; తనతో వచ్చిన; తపోధన వర్గమున్= మునిసమూహమును; (తపోధనుడు - తపమే ధనంగా కలవాడు= ఋషి); తానును; మహేంద్ర శైలంబునకున్ చనియెన్; నేను; మగిడి= మరలి; ఎడన్+ఎడన్= అక్కడక్కడ, ఉర్వీసురుల= బ్రాహ్మణుల యొక్క; ఆశీర్వాదంబులున్= దీవనలు; సంభావన వచనంబులున్= ఆదరంతో కూడిన పలుకులు; ప్రస్తుతి వాక్యంబులున్= పొగడ్తమాటలు; కర్ణంబులకున్= చెవులకు; ఇంపుచేయన్= ఆహ్లాదం కూర్పగా; ఇటవచ్చి= హస్తినాపురికి చనుదెంచి; సత్యవతికిన్; నమస్కారపూర్వకంబుగాన్= తొలుత నమస్కరించి; అంతయున్; ఎఱింగించినన్; ఆ+దేవి; అభినందించెన్= నన్ను మెచ్చుకొన్నది.

తాత్పర్యం: అని పలికి పరశురాముడి దగ్గరకు ఎనమండుగురు భూసురోత్తములు, నారదమునీంద్రుడు, జమదగ్ని, పితృదేవతా వర్గం, గంగాదేవి వెళ్ళారు. వెళ్ళి భీష్ముడు నీకడ విద్యనేర్చుకొన్నాడు. అతడు నీ శిష్యుడు. వాని యెడ నీకు కోపం తగునా? అతడు న్యాయవిహీనమైన పని చేయటాని కిష్టపడక నీతో కలహించాడు. అంతేకాని, నీకు పగవాడు కాడు. వాడిని కృపతో చూడుమని భృగురాముడికి చెప్పి అతడి చెంతకు రమ్మన్నారు. నేను వెళ్ళి ఆ మహానుభావుడికి సాష్టాంగంగా సాగిలపడి నమస్కరించాను. ఆయన దీవించి నన్ను గ్రుచ్చి లేవనెత్తి కౌగిలించుకొన్నాడు. 'గాంగేయా! నీ శక్తికీ భక్తికీ సంతోషించాను' అంటూ స్నేహయుక్తంగా పలికి నన్ను మన్నించాడు. ఆ తరువాత అంబను జూచి 'నన్ను భీష్ముడు జయించాడు. నేను చేయగల్గిన దింతే. నీ వింక నీకు తోచినదారి చూచుకో. వెళ్ళు' మని చెప్పాడు. ఆమె పరశురాముడితో 'దేవా! నా ప్రాప్తమింతే. నీ చేతనైనంతవరకు చేశావు. నీవలన

కానిదానిని నీవు మాత్రమేమి చేయగలవు? నేను తపోబలంచేత భీష్ముడిని వధిస్తాను. మరొక జన్మలోనైనా నా పగ తీర్చుకొంటాను చూడు'మని పలికి అక్కడ నుండి వెళ్ళిపోయింది. అటు తరువాత నారదాది మునులు, జమదగ్ని, పితృదేవతలు పరశురాముడినీ, నన్నూ చూచి వెళ్ళివస్తామని పలికి మాయమయ్యారు. భృగురాముడు నన్ను ఆగుమనిచెప్పి, తనతో వచ్చిన ఋషి సమూహంతో మహేంద్రగిరికి వెళ్ళాడు. నేనున్నూ అక్కడ నుండి బయలుదేరి, దారిలో అక్కడక్కడ బ్రాహ్మణుల ఆశీర్వాదాలు, ఆదరపూర్వక వచనాలు, పొగడ్త మాటలు వీనులకు విందుసేయగా హస్తినకు వచ్చి, మా జనని సత్యవతీ దేవికి నమస్సులర్పించి జరిగినదంతా విన్నవించాను. అందుకు ఆ దేవి సంతోషించింది.

నారదుఁడు భీష్మున కంబవృత్తాంతం బంతయుఁ జెప్పుట (సం. 5-187-16)

తే. **అంబ వృత్తాంత మరయంగ ననుదినంబుఁ।**
దగిన వారలఁ బుచ్చుచుఁ దలఁకుచుందు
నేను నది యాదిగాఁ జింత నేపు దక్కి।
స్రుక్కియుండియు రాజుల నుక్కుమడఁతు. **89**

ప్రతిపదార్థం: అంబవృత్తాంతమున్= అంబయొక్క సమాచారాన్ని; అరయంగన్= తెలిసికొనటానికి; అనుదినంబున్= ప్రతిదినం; తగిన వారలన్= అర్హులను; పుచ్చుచున్= పంపుతూ; తలఁకుచున్+ఉందున్= భయపడుతుంటాను; నేనున్= నేను; అది+ఆదిగాన్= అది మొదలుకొని; చింతన్= విచారంచేత; ఏపు+తక్కి= ఉత్సాహం కోల్పోయి; స్రుక్కి+ ఉండియున్= తగ్గిపోయినప్పటికినీ; రాజులన్= భూపతులను; ఉక్కు మడఁతున్= పొగరణగిస్తాను.

తాత్పర్యం: అంబ వృత్తాంతం తెలిసికొనటానికై ప్రతిదినం తగినవారిని పంపుతూ భయపడుతుంటాను. ఆమె తపోబలంతో నన్ను నిర్మూలిస్తానని

పల్కిందిమొదలు నేను చింతతో కృశించినప్పటికినీ శత్రురాజుల మదమణగిస్తూనే ఉన్నాను.

వ. ఒక్కనాఁడు పారాశర్య నారదులంగని యక్కార్యంబు భయంబు దోఁ ప విన్నవించిన వారలు 'దైవాధీనంబగు దాని మానుషంబున మానిపింప వశంబుగా; దా చింత విడువు'మని రందు నారదుం 'డక్కాశీశ్వర కన్యక తెఱంగు విను'మని యిట్లనియె. 90

ప్రతిపదార్థం: ఒక్కనాఁడు; పారాశర్య; నారదులన్= పరాశరముని పుత్రుడైన వ్యాసునీ, నారదునీ; కని= చూచి; ఆ కార్యంబు భయంబు+తోఁపన్= అంబ తలపెట్టిన తపము వలన భీతి కలుగగా; విన్నవించినన్= నేను మనవి చేయగా; వారలు; దైవ+అధీనంబు+అగుదానిన్= దైవము చేతిలోనున్న పనిని; మానుషంబునన్= మనుష్య యత్నముచే; మానిపింపన్ వశంబు+కాదు; ఆ చింతన్ విడువుము; అనిరి; అందున్= వారిలో; నారదుండు; ఆ+కాశీ+ఈశ్వర కన్యక+తెఱంగు= ఆ కాశీరాజు పుత్రిక యొక్క వైనము; వినుము; అని ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: నే నొకనాడు వ్యాస నారద మునీంద్రులను చూచి అంబవిషయమై నాకు భయమగుచున్నదని మనవి చేశాను. వారు దైవము తలపెట్టిన పనిని మానవ యత్నంతో మరలించడం శక్యం కాదు. నీవు ఈ విచారం విడిచిపెట్టుమని చెప్పారు. కాని నారద మహర్షి నాకు ఆ కాశీరాజపుత్రి విధం వినుమని ఇట్లా చెప్పినాడు:

సీ. 'ఆ తన్వి యమునా నదీ తీరమున కేఁగి ।
యత్యుగ్రమగు తప మాచరించి
యందుండి కౌశికు నావాస మాదిగాఁ ।
గలుగు సిద్ధాశ్రమంబులకు నెల్లఁ

జని చని తత్ప్రదేశంబుల నిష్ఠుర ।
వ్రతములు సలుపంగ వచ్చి నీదు
జనని జాహ్నవి 'యిట్లు వనితల కతి దుష్క।
రములగు బహునియమములు నీకు

తే. నడపఁ గత మేమి?' యనుడు నన్నాతి పలుకుఁ ।
'దద్ద యవమాన పడితి శాంతనవు చేత;
నపరజన్మంబునం దైన నతనిఁ జంప ।
నేను జాలుటకై యిట్టిదాన నైతి. 91

ప్రతిపదార్థం: ఆ+తన్వి= ఆ తరుణి; యమునా నదీ తీరమునకున్= యమునా నది యొక్క తటమునకు; ఏఁగి= వెళ్ళి; అతి+ఉగ్రము+అగు+తపము= మిక్కిలి ఘోరమైన తపస్సు; ఆచరించి= చేసి; అందున్+ఉండి= ఆ యమునా తీరమునుండి; కౌశికు+ ఆవాసము= విశ్వామిత్ర మహర్షి నివసించే ప్రదేశం; ఆదిగాన్+కలుగు= మొదలుగా ఉన్నటువంటి; సిద్ధ+ఆశ్రమంబులకున్+ఎల్లన్= తపస్సు ఫలించునట్టి ఆశ్రమాల న్నింటికినీ; చని చని= వెళ్ళి వెళ్ళి; తద్+ప్రదేశంబులన్= ఆయా తావులందు; నిష్ఠుర వ్రతములు= కఠిన నియమాలతో కూడిన వ్రతాలు; చలుపంగన్= చేస్తూ ఉండగా; నీదు జనని జాహ్నవి వచ్చి= నీ తల్లిఅయిన గంగాదేవి అంబ కడకువచ్చి; ఇట్లు= ఈ విధంగా; వనితలకున్= ఆడువారికి; అతి దుష్కరములు+అగు= మిక్కిలి శ్రమతో చేయవలసిన; బహునియమములు= అనేకములైన నీమములను; నీకున్= నీకు; నడపన్+కతము+ఏమి?= సాగించడానికి కారణమేమి?; అనుడున్= అని ప్రశ్నించగా; ఆ+నాతి+పలుకున్= ఆ అంబ చెప్పింది; శాంతనవుచేతన్= శంతను పుత్రుడైన భీష్ముడి వలన; తద్ద= మిక్కిలి; అవమానపడితిన్= పరాభవం పొందాను; అపర

జన్మంబు నందున్+ఐనన్= మీదటి పుట్టువులోనైనా; అతనిన్+చంపన్= అతడిని వధించడానికి; నేను చాలుటకై= నేను సామర్థ్యం కలదాననగుటకై; ఇట్టిదానన్+ఐతిన్= ఇట్లా తపోవృత్తి నవలంబించాను.

తాత్పర్యం: 'అంబ యమునానదీతీరానికి వెళ్ళి అక్కడ ఘోరతపం సాగించింది. అక్కడ నుండి విశ్వామిత్ర మహర్షి నివాసం మొదలుగా ఉన్న సిద్ధాశ్రమాలన్నింటికీ వెళ్ళి వెళ్ళి, ఆయా ప్రదేశాలలో కఠిన నియమాలతో కూడిన వ్రతాలు సల్పుతూ ఉండింది. నీ తల్లి అయిన గంగాదేవి ఒకనాడామె దగ్గరకు వచ్చి 'ఆడువారికి అతి దుష్కరాలైన నియమ వ్రతాలు నీవు నెరపుతున్నావు. కారణమేమి?' అని ప్రశ్నించింది. నేను భీష్ముడిచేత మిక్కిలి పరాభవం పాలైనాను. మరుజన్మలోనైనా అతడిని చంపి పగతీర్చుకొనే సామర్థ్యం సంపాదించాలని ఇట్లా తపోవృత్తి నవలంబించాను' అని అంబ సమాధాన మిచ్చింది.

వ. అనిన విని భాగీరథి 'కుటిల ప్రచారవగుట నీవీ తనువు విడిచి యేఱయి పాఱంగల దాన; వింతియకాని యొండు గానేర' వనిన న వ్వెలంది నవ్వుచు సరకు చేయక యరిగి తొంటికంటెను దీవ్రంబగు తపశ్చరణంబునం బ్రవర్తిల్లుచు మత్స్యదేశ వాసినియై యుండి నాఁడు నిజవ్రత ఫలంబులో సగంబున నంబయను పేర నదియై య మ్మండలంబునం బరఁగియున్న సగంబునను దనరూపు చెడకుండ వహించికొని జాహ్నవీ ప్రభావంబు నాత్మీయ ప్రభావంబున గెలిచి వెండియు. 92

ప్రతిపదార్థం: అనినన్ విని= అంబ పల్కులు ఆలించి; భాగీరథి= గంగాదేవి; కుటిల ప్రచారవు+అగుటన్= నీవు వక్రమైన వర్తనం కలదానవు కావటం వలన; నీవు; ఈ+ తనువున్ విడిచి= ఈ శరీరమును వదలి; ఏఱు+అయి+పాఱన్+కలదానవు= నదివై ప్రవహించగలవు; ఇంతియకాని ఒండు కానేరవు= ఇంత దప్ప ఇంకేమీ నీవు చెయ్యలేవు; అనినన్= అని గంగ పలుకగా; ఆ+వెలంది= ఆ మగువ (అంబ); నవ్వుచున్; సరకు

చేయక= గంగ మాటలు లెక్కించక; తిరిగి; తొంటి కంటెన్= మునుపటి కంటె; తీవ్రంబు+అగు= కఠినమైన; తపస్+చరణంబునన్= తపస్సు చేయటంలో; ప్రవర్తిల్లుచున్= మెలగుతూ; మత్స్యదేశవాసిని+ ఐ+ఉండి= మత్స్యదేశంలో నివసిస్తూ ఉన్నదై; ఒక్కనాఁడు; నిజవ్రత ఫలంబులోన్= తన వ్రతాల యొక్క ఫలమునందు; సగంబునన్= అర్ధభాగంతో; అంబ+అను పేరన్= అంబ అనే నామంతో; నదియై; ఆ+మండలంబునన్= ఆ భూమి భాగంలో; పరఁగి= ఒప్పుతూ; ఉన్న సగంబునను= మిగిలిన తపోమహిమ యొక్క అర్ధభాగంతో; తన రూపు చెడకుండన్= తన స్వరూపం నశించిపోకుండా; వహించుకొని= కాపాడుకొని; జాహ్నవీ ప్రభావంబున్= గంగాదేవి యొక్క మహిమను; ఆత్మీయ ప్రభావంబునన్= తన తపోమహిమ చేత; గెలిచి= జయించినదై; వెండియున్= మరియు.

తాత్పర్యం: అంబ పల్కులు విని గంగాదేవి 'నీవు, వక్రప్రవర్తన కలదానవు కనుక ఈ దేహం వీడి నదివై ప్రవహించగలవు. ఇంతేకాని నీవు మరేమీ చెయ్యలేవు' అని పలికింది. అంబ నవ్వుతూ గంగ మాటలు లక్ష్యపెట్టక మళ్ళీ మునుపటికంటె తీవ్రమైన తపోవృత్తిలో మెలగుతూ మత్స్యదేశ నివాసినిఅయి ఉండి, ఒకరోజు తన వ్రతఫలంలో అర్ధభాగమున అంబ అనే నామంతో నదిఅయి మత్స్యధరణీ మండలంలో ప్రవహించింది. మిగిలిన సగం తపోబలంతో తన స్వరూపం చెడకుండా నిలుపుకొని గంగాదేవి మహిమను తన తపోమహిమ చేత జయించింది. గంగాదేవి శాపం వలన తన స్వరూపం పూర్తిగా కోల్పోయి ఏరై పారవలసిన అంబ నిజ తపోబలంచేత ఆకారం కోల్పడనందున గంగను గెలువగలిగింది.

క. పుణ్యాశ్రమ దేశముల న ।
గణ్యంబగు తపము చేయఁగా రుద్రుఁడు గా
రుణ్యము వాత్సల్యము దా ।
క్షిణ్యము మెఱయంగ నింతికిం బొడసూపెన్. 93

ప్రతిపదార్థం: పుణ్య+ఆశ్రమ దేశములన్= పావనాలైన ఆశ్రమ స్థలాలలో; అగణ్యంబు+ అగు= లెక్కింపరానట్టి; తపము చేయఁగాన్= తపస్సు సల్పగా; రుద్రుఁడు= శంభుడు; కారుణ్యము= దయ; వాత్సల్యము= ప్రేమ; దాక్షిణ్యము= సామర్థ్యం; మెఱయంగన్= ప్రకాశించగా; ఇంతికిన్= అంబకు; పొడసూపెన్= ప్రత్యక్షమయ్యాడు.

తాత్పర్యం: అంబ పవిత్రములైన ఆశ్రమ స్థలాలలో లెక్కించలేనంత తపస్సు సల్పుతుండగా దయ, ప్రేమ, సామర్థ్యం ప్రకటమయ్యేటట్లు శంకరుడు ఆమెకు ప్రత్యక్షమయ్యాడు.

క. మును లచ్చెరు వంది కనుం ।
గొన శంభుఁడు నిల్చి 'వరముఁ గోరు' మనుడు 'భీ
ష్మని నాకుఁ జంపఁగా దొర ।
కొను నట్లుగ నొసఁగు' మనియెఁ గోమలి యెలమిన్. 94

ప్రతిపదార్థం: మునులు= ఋషులు; అచ్చెరువు+అంది= ఆశ్చర్యం పొంది, కనుంగొనన్= వీక్షిస్తూ ఉండగా; శంభుఁడు నిల్చి=ఈశ్వరుడు ఎదుట ప్రత్యక్షమై; వరమున్ కోరుము= వరం కోరుకొమ్ము; అనుడున్= అని పలుకగా; కోమలి= వనితఅయిన అంబ; ఎలమిన్= సంతోషంతో; నాకున్= నాకు; భీష్మునిన్+చంపఁగాన్= భీష్ముడిని వధించటానికి; దొర కొనునట్లుగాన్= పూనుకొనేటట్లు; ఒసఁగుము+అనియెన్= వరం దయచేయు మని పలికింది.

తాత్పర్యం: మును లాశ్చర్యపడి కనుగొనుచుండగా శంకరుడు అంబ యెదుట ప్రత్యక్షమై వరం కోరుకొమ్మన్నాడు. అంబ భీష్ముడిని తాను చంపుట సమకూడేటట్లు వరం అనుగ్రహించు'మని సంతోషంతో వేడింది.

వ. అనవుడు నద్దేవుం 'డట్ల కాక' యని యనుగ్రహించిన, నంబ 'యెత్తెఱంగున నది యయ్యెడు?' నని యడిగిన- 95

ప్రతిపదార్థం: అనవుడున్= అంబ అట్లు వరం వేడగా; ఆ+దేవుండు= ఆ పరమేశ్వరుడు; అట్లకాక+అని= అట్లే ఇచ్చానని; అనుగ్రహించినన్= దయచూపగా; అంబ; ఏ+ తెఱంగునన్= ఏ విధంగా; అది+అయ్యెడున్+ అని+అడిగినన్= భీష్మవధ జరుగ గలదని అడుగగా.

తాత్పర్యం: అంబ అట్లా వరం వేడగా పరమేశ్వరుడు 'అట్లే అగుగాక' అని అను గ్రహించాడు. ఆమె ఆ పని ఎట్లా జరుగగలదని ప్రశ్నించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

సీ. ఈ మేను విడిచి నీ వేఁగిన యప్పుడు ।
ద్రుపద భూవిభునకుఁ దొల్త పుత్త్రి
వై పుట్టి పిదపఁ బుత్త్రాకృతిఁగాంచి శి ।
ఖండినామమున నుద్దండబాహు
బలమునఁ గోదండ పాండిత్యమును బటు ।
శౌర్యంబు నొప్పఁ బ్రశస్తి కెక్కి
యనిఁ జంపఁ గలదాన వాతని; నా మాట ।
దప్ప దూఱడు' మని చెప్పి హరుఁడు

తే. సనియె; నా ప్రొద్దు సమిధలు చాలఁ గూడ ।
వైచి యనలంబుఁ గూర్చి యవ్వనిత క్రోధ
దీప్తమూర్తియై 'భీష్ము వధించు దాన'।
ననుచు సొదఁ జొచ్చె మునులకు నద్భుతముగ. 96

ప్రతిపదార్థం: ఈ+మేను విడిచి= ఈ శరీరం వదలి; నీవు+ఏఁగిన+ అప్పుడు= నీవు వెళ్ళిన సమయంలో; ద్రుపద భూ విభునకున్= ద్రుపద మహారాజునకు; తొల్తన్= మొదట; పుత్రివి+ఐ+పుట్టి= కూతురుగా జన్మించి; పిదపన్= తరువాత; పుత్త్ర+ ఆకృతిన్+కాంచి= కుమార స్వరూపాన్ని ధరించి;

శిఖండి నామమునన్= శిఖండి అనే పేరుతో; ఉద్దండ బాహు బలమునన్= మిక్కుటమైన భుజశక్తితోనూ; కోదండ పాండిత్యమును= ధనుర్విద్యయందు నైపుణ్యమునూ; పటు శౌర్యంబున్= దృఢమగు పరాక్రమమునూ; ఒప్పన్= ప్రకాశించగా; ప్రశస్తికిన్+ఎక్కి= ఖ్యాతిగడించి; అనిన్= యుద్ధంలో; ఆతనిన్= దేవవ్రతుడిని; చంపన్+కలదానవు= సంహరించ గలవు; నా మాట తప్పదు= నా పలుకు వమ్ముగాదు; ఊఱడుము= ఉపశమించుము; అని చెప్పి= అని పలికి; హరుఁడు= రుద్రుడు; చనియెన్= అంతర్ధానమయ్యాడు; ఆ ప్రొద్దు= ఆ దినం; సమిధలు= కట్టెలు; చాలన్= మిక్కిలి; కూడవైచి= ఒక చోట చేర్చి (ప్రోగుచేసి) అనలంబున్+కూర్చి= అగ్గినంటించి; ఆ+వనిత= ఆ చెలువ; క్రోధ దీప్తమూర్తి ఐ= కోపంచేత ప్రకాశిస్తున్న ఆకారం కలదై; భీష్మన్ వధించుదానన్= భీష్ముడిని నేను సంహరిస్తాను; అనుచున్= అని పలుకుతూ; మునులకున్= అక్కడి ఋషులకు; అద్భుతముగన్= ఆశ్చర్యం కలిగేటట్లు; సొదన్+చొచ్చెన్= చితిలో ప్రవేశించింది.

తాత్పర్యం: నీవు శరీరం విడిచి వెళ్ళేటప్పుడు ద్రుపద భూపతికి మొదట కూతురుగా పుట్టుతావు. తరువాత కుమారుడ వవుతావు. శిఖండి అనే పేరుతో మిక్కుటమైన భుజశక్తి, ధనుర్విద్యా నైపుణ్యం, దిట్టమైన పరాక్రమం అనే వాటితో ప్రకాశిస్తూ ప్రఖ్యాతి గడించి యుద్ధంలో భీష్ముడిని సంహరిస్తావు. నా మాట వ్యర్థం కాదు. ఓర్మి వహించు' అని చెప్పి రుద్రుడు అంతర్ధానమయ్యాడు. ఆ దినమే అంబ కట్టియలు ఒకచోట ప్రోగుగా పేర్చి నిప్పంటించి క్రోధంతో తన రూపం జ్వలిస్తుండగా, అక్కడి మునులు ఆశ్చర్యపడుతుండగా, 'నేను భీష్ముడిని వధిస్తా'నంటూ ఆ చితిమంటలలో ప్రవేశించింది.

వ. అట్టియెడ ద్రుపదుం డనపత్య యగు తన మహిషి విషాదంబు దీర్పం దివురుటను గాంగేయు తోడి రోషంబునను శివుని నుద్దేశించి తపంబు సేసిన నద్దేవుండు ప్రత్యక్షంబయి 'వరంబు వేఁడు' మనిన 'భీష్ము వధియించు నట్టివాని నొక్క పుత్త్రుని నొసంగవలయు' ననుడు. 97

ప్రతిపదార్థం: అట్టియెడన్= ఆ తరుణంలో; ద్రుపదుండు; అనపత్య+అగు= బిడ్డలులేని; తన మహిషి విషాదంబు= తన పట్టపురాణి దుఃఖమును; తీర్పన్= తొలగించటానికి; తివురుటను= పూనుకొనటం వలననూ; గాంగేయు తోడి రోషంబునను= భీష్ముడిపై తనకు గల క్రోధంవల్లనూ; శివునిన్+ఉద్దేశించి= శంకరుడి గురించి; తపంబు చేసినన్= తప మొనర్పగా; ఆ+ దేవుండు= పరమేశ్వరుడు; ప్రత్యక్షంబు+అయి= గోచరించి; వరంబు వేఁడుము+అనినన్; భీష్మన్ వధియించునట్టివానిన్= గాంగేయుడిని చంపగల వాడిని; ఒక్క పుత్త్రునిన్= ఒక కుమారుని; ఒసంగవలయున్= నాకీయవలెను; అనుడున్= అని కోరగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

తాత్పర్యం: అంబ చిత్యగ్నిలో ప్రవేశించిన తరుణంలో ద్రుపదుడు బిడ్డలు లేని తన పట్టపురాణి కోకిలాదేవి దుఃఖం తొలగించటానికై పూనిక వహించిన వాడగుట వల్లనూ, గంగాపుత్త్రుడైన భీష్ముడిపై తనకు గల కోపం వల్లనూ శివుడిని గురించి తపస్సు చేశాడు. పరమశివుడు ప్రత్యక్షమై వరం వేడుమని ద్రుపదుడిని అడిగాడు. అపుడు పాంచాలరాజు భీష్ముడిని చంపగల ఒక కుమారుడిని అనుగ్రహించుమని ప్రార్థించాడు. అందుకు ఈశ్వరు డిట్లా అన్నాడు:

తే. 'కూఁతురై పుట్టి పదపడి కొడుకుఁదనము ।
గాంచి భీష్ముని నాజిరంగమునఁజంపు
నట్టి యుజ్జ్వలాపత్యంబు వుట్టు నీకుఁ ।
దప్ప దిది' యని రుద్రుండు సెప్పి చనియె. 98

ప్రతిపదార్థం: కూఁతురు+ఐ+పుట్టి= మొదట కుమార్తెగా జన్మించి; పదపడి= పిదప; కొడుకుఁదనమున్+కాంచి= కుమారత్వమును పొంది; భీష్మనిన్= శాంతనవుడిని; ఆజిరంగమునన్= రణభూమిలో; చంపునట్టి= వధించగల్గిన; ఉజ్జ్వల+అపత్యంబు= వెలిగిపోయే బిడ్డ; నీకున్= నీకు; పుట్టున్= జన్మిస్తుంది;

ఇది తప్పదు= ఇది జరిగి తీరు తుంది; అని= అంటూ; రుద్రుఁడు= ఈశ్వరుడు; చెప్పి చనియెన్= వచించి మరుగయ్యాడు.

తాత్పర్యం: మొదట నీకు పుత్రికగా జన్మించి, ఆ తరువాత కొడుకుగా మారి, భీష్ముడిని యుద్ధభూమిలో చంప గల్గిన చక్కని సంతానం నీకల్గుతుంది. నా వచనం అమోఘం' అని నుడివి మహేశ్వరుడు అంతర్ధానమయ్యాడు.

వ. ద్రుపదుండును బ్రీతుండయి నిజప్రియకు నవ్విధం బెఱింగించెఁ; దదనంతరంబ కాశీశ్వరకన్యక చైతన్యం బుదరంబు ప్రవేశించిన. 99

ప్రతిపదార్థం: ద్రుపదుండును; ప్రీతుండు+అయి= ఆనందించినవాడై; నిజప్రియకున్= తన భార్యఐన కోకిలాదేవికి; ఆ+విధంబు+ఎఱింగించెన్= ఈశ్వరుడు పలికిన పలుకులు తెలిపాడు; తద్+అనంతరంబ= ఆ తరువాత; కాశీ+ఈశ్వర కన్యక చైతన్యంబు= కాశీరాజపుత్రి అంబ యొక్క చైతన్యం (ప్రాణం); ఉదరంబు ప్రవేశించినన్= ద్రుపద పత్ని గర్భంలో చొరబడగా.

తాత్పర్యం: ద్రుపద మహారాజు సంతోషించి తన ప్రియురాలైన కోకిలాదేవికి ఈశ్వరుడు వరాన్ని అనుగ్రహించిన వైనం తెలియజెప్పాడు, తరువాత కాశీరాజు కూతురైన అంబ యొక్క చైతన్యం రాజమహిషి గర్భంలో ప్రవేశించగా.

క. పాంచాల రాజభార్య స ।
మంచిత గర్భంబు దాల్చి, మఱువడఁ గూఁతుం
గాంచి, నిజపతియుఁ దానును ।
వంచనఁ గొడు కనిరి యెల్లవారును వినఁగన్. 100

ప్రతిపదార్థం: పాంచాల రాజభార్య= ద్రుపద మహారాజు పత్ని; సమంచిత గర్భంబున్+ తాల్చి= ఒప్పిదంగా కడుపుతో ఉండి; మఱువడన్= రహస్యంగా; కూతున్+ కాంచి= కుమార్తెను కని; నిజపతియున్= తన భర్త అగు

ద్రుపదుడున్నూ; తానును= తానున్నూ; వంచనన్= కపటంగా; ఎల్లవారును వినఁగన్= లోకులందరూ వినేటట్లు; కొడుకు+అనిరి= తమకు పుత్త్రుడు కలిగాడని అన్నారు.

తాత్పర్యం: పాంచాల భూవల్లభుడైన ద్రుపదుడి పట్టమహిషి చక్కగా గర్భం ధరించి రహస్యంగా కొమార్తెను కన్నది. తానూ, తన మగడూ కపటంగా తమకు పుత్రు డుదయించాడని లోకులందరికి చెప్పారు.

వ. ఇట్లు పుట్టిన బిడ్డకుఁ బుత్త్ర ప్రకారంబున జాతకర్మాది కృత్యంబులు నిర్వర్తించి శిఖండి యనుపేరుపెట్టి యతి ప్రచ్ఛన్నంబుగాఁ బెనిచి రహస్యంబు తెఱం గా కన్నియకుం జెప్పి' యక్షర శిక్షాదు లాచరించి ద్రోణాచార్యుకడ శస్త్రాస్త్ర పరిశ్రమంబు సేయించుచుండ జవ్వనంబు చేరువకుం దఱియగుటయు నమ్మగువం జూచి వగచి తల్లిదండ్రులు తమలో విచారించి 'వేగంబ వివాహంబు సేయవలయుఁ; బరమేశ్వరు వరంబు కొఱంత వడునె? తన నెఱసినప్పుడు నెఱయుంగాక!' యని నిశ్చయించి దశార్ణ దేశాధీశుండగు హేమవర్మ యను రాజు కన్యకం దగిన తెఱంగునఁ బాణిగ్రహణంబు సేయించి తెచ్చియున్నంత. 101

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు పుట్టిన బిడ్డకున్; పుత్త్రప్రకారంబునన్= కుమారున కెట్లో అట్లు; జాతకర్మ+ఆది+కృత్యంబులు+నిర్వర్తించి= బిడ్డపుట్టినప్పుడు చేయవలసిన శాస్త్రోక్త విధులు చేసి; శిఖండి; అనుపేరు పెట్టి; అతి ప్రచ్ఛన్నంబుగాన్= మిక్కిలి రహస్యంగా; పెనిచి= పెంచి; రహస్యంబు తెఱంగు= ఈ రహస్యానికి గల కారణం; ఆ కన్నియకున్ చెప్పి= ఆ బాలిక కెరింగించి; అక్షర శిక్షా+ఆదులు+ఆచరించి= విద్యాభ్యాసాదులు జరిపించి; ద్రోణాచార్యుకడన్= గురువగు ద్రోణుడి దగ్గర; శస్త్ర+అస్త్ర పరిశ్రమంబు చేయించుచున్+ఉండన్= శస్త్రాస్త్ర విద్యలందు శిక్షణ ఇప్పిస్తుండగా; జవ్వనంబు చేరువకున్= యౌవనం సమీపించుటకు;

తఱి+అగుటయున్= సమయ మాసన్నంకాగా; ఆ+మగువన్ చూచి= ఆ పడతినికని; తల్లిదండ్రులు; వగచి= దుఃఖించి; తమలోన్ విచారించి= తమలో తాము ఆలోచించి; వేగంబు+అ= శీఘ్రమే; వివాహంబు చేయన్ వలయున్= పెండ్లి చేయాలి; పరమేశ్వరువరంబు కొఱంత పడునె?= ఈశ్వరుడిచ్చిన వరం లోపించునా?; తన నెఱసినప్పుడు నెఱయున్+కాక= గుట్టు బట్టబయలగునప్పు డగుగాక; అని నిశ్చయించి= అని నిర్ణయం చేసి; దశార్ణ దేశ+అధి+ఈశుండు+అగు= దశార్ణ దేశానికి అధిపతి ఐన; హేమవర్మ+అను= హేమవర్మ అనే పేరు గలిగిన; రాజు కన్యకన్= రాజుయొక్క కొమార్తెను; తగిన తెఱంగునన్= అర్హమైన రీతిలో; పాణి గ్రహణంబు చేయించి= శిఖండి కిచ్చి పెళ్ళి చేయించి; తెచ్చి+ఉన్నంతన్= కోడలిని ఇంటికి కొనివచ్చి ఉండగా.

తాత్పర్యం: ద్రుపద మహారాజు తనకు ఆడుబిడ్డ పుట్టినప్పటికీ మగబిడ్డకు చేయించవలసిన సంస్కార విశేషాలన్నీ చేయించి శిఖండి అనే పేరు పెట్టి అతిరహస్యంగా పెంచుతూ వచ్చాడు. రహస్యానికి గల కారణాన్ని ఆ కన్యకు తెలిపాడు. శిఖండికి అక్షరాభ్యాసం జరిపించి, ద్రోణాచార్యుల దగ్గర క్షత్రియోచితమైన శస్త్రాస్త్ర విద్యాపరిశ్రమ చేయిస్తూ ఉన్నాడు. ఇంతలో యౌవనం చేరువ అయిన తమ బిడ్డను చూచి జననీ జనకులు చింతించారు. వారు తమలో తాము వితర్కించుకొన్నారు. 'తొందరగా కన్యకు పెళ్ళి చేయాలి. ఈశ్వరుడు ప్రసాదించిన వరం వమ్ము కాదు. ఈమెకు మగతనం వచ్చినప్పుడు వచ్చుగాక' అని నిర్ణయించుకొని దశార్ణ దేశాధిపతిఅయిన హేమవర్మ పుత్రితో శిఖండికి ఉపాయంతో పెళ్ళి చేయించి కోడలిని ఇంటికి తెచ్చుకొనగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఆ. అక్కుమారి చతుర యగుట శిఖండి వ ।
ర్తనము నెడఁ బ్రమాదమున నెఱింగి

యుగ్గడింప నొల్ల కూరక యెఱుఁగని ।
యదియ పోలె నుండె నాత్మ నొచ్చి. 102

ప్రతిపదార్థం: ఆ+కుమారి= దశార్ణ దేశాధిపతి కూతురు; చతుర+అగుటన్= నేర్పుగలది కావటం వలన; శిఖండి వర్తనము+ఎడన్= శిఖండి యొక్క ప్రవర్తన పట్ల; ప్రమాదమునన్+ఎఱింగి= అతడి యొక్క పరాకు వలన గ్రహించి; ఆత్మన్+నొచ్చి= మనసులో బాధపడి; ఉగ్గడింపన్+ఒల్లక= చెప్పటానికి ఇష్టపడక; ఊరక= మౌనంగా; ఎఱుఁగన్+అదియ పోలెన్= ఏమీ తెలియని దానివలెనే; ఉండెన్= ఉండింది.

తాత్పర్యం: దశార్ణ దేశ విభుడి పుత్రిక నేర్పుగలది. కనుక శిఖండి వర్తనం అతడు ఏమరి ఉన్నప్పుడు తెలిసికొని మనస్సులో బాధపడి, అతడు పడతి అని గ్రహించికూడా ఇతరు లెవ్వరికినీ చెప్పటానికి ఇష్టపడక ఏమీ ఎరుగనిదానివలెనే ఉండిపోయింది.

వ. ఇట్లు దశార్ణ విభుపుత్రి యెఱింగి శిఖండి పురుషుండు గామి దన దాసికిం జెప్పిన నదియు నప్పు డన్నరనాథున కెఱింగించి, పుచ్చిన, నతండు విషాద రోషంబుల నొంది దూతం బుత్తెంచిన, వాఁడు వచ్చి పాంచాలపతిం గాంచి యిట్లనియె : 103

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈ రీతిగా; దశార్ణ విభు పుత్రి= దశార్ణరాజకుమారి; ఎఱింగి= గ్రహించి; శిఖండి; పురుషుండు కామిన్= మగవాడు కాడని; తన దాసికిన్; చెప్పినన్= తెలుపగా; అదియున్= ఆ దాసి; అప్పుడు= అపుడే; ఆ+నరనాథునకున్= ఆ దశార్ణపతికి; ఎఱింగించి పుచ్చినన్= తెలియజెప్పి పంపగా; అతండు= ఆ రాజు; విషాద రోషంబులన్+ఒంది= తన కూతురు ఆడుదానికి ఆలయినందుకు దుఃఖాన్నీ, తన పుత్రికను పుత్రుడని చెప్పి తనను వంచించినందుకు కోపాన్నీ పొందినవాడై; దూతన్= దూతను; పుత్తెంచినన్= పంపగా; వాఁడు వచ్చి పాంచాలపతిన్; కాంచి= కనుగొని; ఇట్లు+అనియెన్:

తాత్పర్యం: దశార్ణపతి పుత్రిక శిఖండి మగవాడు కాడని ఎరిగి తన దాసికి చెప్పింది. ఆ పరిచారిక ఆ సంగతి దశార్ణ విభుడికి తెలియజేసింది. అతడు దుఃఖ క్రోధాలను పొంది దూతను పంపగా, వాడు ద్రుపదుడిని చూచి ఇట్లా అన్నాడు:

చ. కొడుకని చెప్పి యిట్లగునె కూఁతు వివాహము చేయ దీన నీ
పడసిన లాభమేమి? నగుఁబాటగు నింతియ కాక యెల్ల నే
ర్పడ నెఱుఁగంగ వచ్చితి; నరాతిభయంకరు హేమవర్మ నా
గడమున గాసిచేసితి మగంటిమి నీదెసనైనఁ జూపుమా! 104

ప్రతిపదార్థం: కొడుకు+అని చెప్పి= కుమారుడని పలికి; కూఁతున్= కొమార్తెను తీసికొనివచ్చి; ఇట్లు+వివాహము చేయన్+అగునె?= ఇట్లా పెండ్లి చేయటం తగునా?; నగుఁబాటు+అగున్= నీకు తలవంపులౌతుంది; ఇంతియకాక= ఇంతకుమించి; దీనన్= ఇట్లు చేసినందువలన; నీ పడసిన లాభము+ఏమి?= నీవు పొందిన ప్రయోజనమేముంది?; ఎల్లన్= ఉన్న విషయమంతయు; ఏర్పడన్= తెల్లముగా; ఎఱుఁగంగన్+వచ్చితిన్= తెలిసి కొనటానికి వచ్చాను; అరాతి భయంకరున్= శాత్రవులకు భీతి గొలుపునట్టి; హేమవర్మన్= హేమవర్మను; ఆగడమునన్= అకార్యముచే; గాసి చేసితి(వి)= బాధపెట్టావు; నీ దెసన్+ఐనన్= నీ విషయంలోనైనను; మగంటిమి= మగతనం; చూపుమా= కనబరచుము.

తాత్పర్యం: కొడుకని చెప్పి కొమార్తెను తీసుకొనివచ్చి నా పుత్రికతో వివాహం జరిపించావు. ఇట్లా చేయటం వల్ల తలవంపులు దప్ప నీవు సాధించిన ప్రయోజన మేముంది? ఈ విషయమెల్ల విస్పష్టంగా తెలిసికొనటానికి వచ్చాను. హేమవర్మ శత్రు భయంకరుడని నీకు తెలియదా? అకార్య మొనర్చి ఆయనకు బాధ కల్గించావు. పోనీ నీ విషయంలోనైనా మగతనం చూపవలసినది. (రణరంగంలో ఆతన్నెదుర్కొని నీ పౌరుషం ప్రకటించవలసినదని చమత్కారం.)

విశేషం: మగంటిమి నీ దెసనైనఁ జూపుమా - నీ సంతానానికి ఎట్లాగూ మగతనం లేదు. నీకయినా మగతనం ఉంటే మా రాజుతోడి యుద్ధంలో ప్రదర్శించుము - అని దూతవాక్యంలో చమత్కారం.

ఆ. అనిన నగుచు వాని కను ద్రుపదుం 'డివి ।
యేటిమాట? లిట్టు లేల చేయ
వచ్చు? నింత వెఱ్ఱివారును గలరె? యి ।
త్తెఱఁగు వొసఁగ కునికి యెఱుఁగ రాదె?' 105

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని దూత పలుకగా; ద్రుపదుండు= ద్రుపద మహారాజు; నగుచున్= నవ్వుతూ; వానికిన్+అనున్= వాడితో ఇట్లా అన్నాడు; ఇవి+ఏటి మాటలు?= ఇవెట్టి మాటలు?; ఇట్టులు= ఈ ప్రకారం; ఏల చేయన్ వచ్చున్?= ఎందుకు చేస్తాము?; ఇంత వెఱ్ఱివారును కలరె?= లోకంలో ఇంత పిచ్చివారుంటారా?; ఈ+తెఱఁగు= నీవు నుడివిన విధం; పొసఁగక+ ఉనికి= అసంభవమని; ఎఱుఁగన్+రాదె?= తెలియవలదా?

తాత్పర్యం: దూత మాటలకు ద్రుపదుడు నవ్వుతూ- 'ఆహా! ఇవేటి మాటలు? ఇట్లా ఎందుకు చేస్తాము? ఇంత వెర్రి వారుంటారా? ఇట్లా ఎక్కడా జరగదని గ్రహించుము.'

వ. అని వెండియు నేర్పునం దీర్పుమాట లనేకంబులాడి నిక్కం బరయం జూచిన వానికిం జొరవ యీక త్రోపుసేసి వీడ్కొలిపి పుచ్చినం బోయి వాఁడును నిజనాథున కవ్విధంబు విన్నవించిన. 106

ప్రతిపదార్థం: అని; వెండియున్= మరల; నేర్పునన్= చాతుర్యంతో; తీర్పుమాటలు= పొందిక మాటలు; అనేకంబులు+ఆడి= పెక్కువచించి; నిక్కంబు+అరయన్= నిజం గ్రహించటానికి; చూచినన్= దూత యత్నించగా; వానికిన్= అతడికి; చొరవ+ ఈక= అవకాశం కల్గించక; త్రోపుచేసి= త్రోసిపుచ్చి; వీడ్కొలిపి పుచ్చినన్= పోయిరమ్మని పలికి పంపగా;

పోయి= వెళ్ళి; వాఁడును= ఆ దూత; నిజనాథునకున్= తన ఏలికయైన హేమవర్మకు; ఆ+విధంబు= ద్రుపదుడు పల్కిన తీరు; విన్నవించినన్= విజ్ఞప్తి చేయగా.

తాత్పర్యం: అని మళ్ళీ ద్రుపదుడు నేర్పుతో పెక్కు పొందిక మాటలు పలికాడు. నిజం వెలికి తీయటం కొరకు దూత యత్నించగా అట్టి అవకాశ మీయక త్రోసివేసి అతడికి వీడ్కోలిచ్చాడు. వాడు వెళ్ళి తన ఏలిక హేమవర్మకు పాంచాలు డాడిన పలుకులన్నీ విన్నవించగా.

క. కోపోద్రేకంబున నతఁ।
డా పాంచాలపతిమీఁద నతులిత సైన్యా
టోపమున వచ్చి పురి పరి।
ఖా పరిసర తలము చుట్టుఁ గైకొని విడిసెన్. 107

ప్రతిపదార్థం: అతఁడు= హేమవర్మ; కోప+ఉద్రేకంబునన్= క్రోధావేశంతో; ఆ పాంచాల పతి మీఁదన్= ఆ ద్రుపద మహారాజు మీద; అతులిత= సాటిలేని; సైన్య+ఆటోపమునన్= సేనల యొక్క విజృంభణంతో; వచ్చి= చనుదెంచి; పురి పరిఖా పరిసర తలము చుట్టున్= రాజధానీ నగరం యొక్క అగడ్త సమీప భూమి చుట్టూ; కైకొని= ఆక్రమించి; విడిసెన్= దండు దిగినాడు.

తాత్పర్యం: హేమవర్మ కోపావేశంతో ద్రుపదుడి మీదికి సైన్యసన్నాహంతో వచ్చి అతడి పట్టణపు అగడ్త చుట్టూ ఉన్న ప్రదేశాన్ని ఆక్రమించి ముట్టడి చేశాడు.

వ. ఇట్లు విడిసిన. 108

తాత్పర్యం: హేమవర్మ తన సేనలతో ద్రుపదుడి పట్టణాన్ని ముట్టడించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం).

ఆ. పట్టు వడ్డ మ్రుచ్చు పగిదిఁ బాంచాల భూ।
నాయకుండు తనకు నానచేటు
రాక కుమ్మలించి యేకాంతమునఁ బత్ని।
యొక్కతియును గొల్వ నూరకుండె. 109

ప్రతిపదార్థం: పాంచాల భూనాయకుండు= పాంచాల దేశాధీశుడైన ద్రుపదుడు; పట్టు+పడ్డ= దొరకి పోయిన; మ్రుచ్చు పగిదిన్= దొంగవలె; తనకున్= తనకు; నానచేటు రాకకున్= సిగ్గుచేటు స్థితి దాపురించినందుకు; ఉమ్మలించి= దుఃఖించి; ఏకాంతమునన్= ఒంటరిగా; పత్ని+ఒక్కతియును= భార్య ఒక్కతియే; కొల్వన్= సేవిస్తుండగా; ఊరక+ ఉండెన్= మౌనంగా ఉన్నాడు.

తాత్పర్యం: ద్రుపద మహారాజు దొరకిపోయిన దొంగవలె తనకు సిగ్గుచేటు దుర్దశ దాపురించినందుకు దుఃఖించి, భార్య యొక్కతే తనను సేవిస్తుండగా ఒంటరిపాటున ఒకచోట మౌనంగా ఉండిపోయాడు.

వ. తదీయ దండనాథులు సమరోత్సాహంబునం బ్రవర్తిల్లి; రంత సూర్యాస్తమయ సమయం బగుటయు రెండు వీళ్లును భండనంబు తోడి వేడుకం జేసి వేగుటకు వేచియుండె. 110

ప్రతిపదార్థం: తదీయ దండనాథులు= ద్రుపదుడి సేనాపతులు; సమర+ ఉత్సాహంబునన్= యుద్ధమునందలి పూనికతో; ప్రవర్తిల్లిరి= మెలగినారు; అంతన్= అంతట; సూర్య+అస్తమయ సమయంబు+అగుటయున్= ప్రొద్దుగ్రుంకేవేళ ఆసన్నం కాగా; రెండు వీళ్లును= ఉభయ సేనాపక్షాలు; భండనంబుతోడి వేడుకన్+చేసి= సంగ్రామం సల్పటంలోని ఉత్సాహంతో; వేగుటకున్= తెల్లవారుటకు; వేచియుండెన్= కనిపెట్టుకొని ఉన్నవి.

తాత్పర్యం: ద్రుపదుడి సేనానాయకులు రణసన్నాహంలో ఉండగా సూర్యు డస్తమించాడు. ఇరు పక్షాలవారు యుద్ధం చేసే కౌతుకంతో ఎప్పుడు తెల్లవారుతుందా అని కాచుకొని ఉన్నారు.

క. అప్పుడు శిఖండి మరణము।
దప్పఁగ సడి కొండు ప్రతివిధానము సేయుం
జొప్పడమిఁ దలఁచి యొరులకుఁ।
జెప్పక వెస నరిగెఁ బురము చెంత యడవికిన్. 111

ప్రతిపదార్థం: అప్పుడు= అట్టి సమయంలో; శిఖండి= శిఖండి; మరణము తప్పఁగన్= చావు వినా; సడికిన్= నిందకు; ఒండు ప్రతివిధానము= మరొకమారు చేత; చేయన్= చేయటానికి; చొప్పడమిన్= వీలులేమి; తలఁచి= భావించి; ఒరులకున్+చెప్పక= ఇతరులకు ఎవ్వరికీ చెప్పకుండా; పురము చెంత+అడవికిన్= పట్టణ సమీపంలోని అరణ్యమునకు; వెసన్+అరిగెన్= శీఘ్రంగా వెళ్ళాడు.

తాత్పర్యం: అప్పుడు శిఖండి తనకు మరణం వినా నిందను పోగొట్టుకొనటానికి మరో మార్గం లేకుండటం గ్రహించి ఇతరు లెవ్వరికీ చెప్పకుండ గుట్టు చప్పుడుకాకుండా నగరం చెంతనున్న అరణ్యంలోనికి శీఘ్రంగా వెళ్ళాడు.

శిఖండి యక్షునివలనఁ బురుషత్వంబునొందిన వృత్తాంతము (సం.5-192-20)

వ. అవ్విపినంబు స్థూలకర్ణుం డను నొక్కయక్షునికి నివాసంబై యునికిం జేసి నిర్జనంబై యుండు; శిఖండియు నత్తెఱం గెఱుంగుం గావున నతని నుద్దేశించి యందుఁ జొచ్చి తత్ప్రదేశంబున మహనీయ సుందరంబగు తదీయ మందిరంబున కరిగి, యచ్చటఁ బ్రాణవియోగం బగు విధం బాచరింపం బూనిన. 112

ప్రతిపదార్థం: ఆ+విపినంబు= ఆ వనం; స్థూలకర్ణుండు అను ఒక్క యక్షునికిన్; నివాసంబు+ఐ; ఉనికిన్+చేసి= ఉండటం వలన; నిర్జనంబు+ఐ+ఉండున్= మనుషులు లేనిదై ఉంటుంది; శిఖండియున్; ఆ+తెఱంగు+ఎఱుంగున్= ఆ విషయం తెలిసిన వాడు; కావునన్; అతనిన్+ఉద్దేశించి= ఆ యక్షుడిని దృష్టిలో ఉంచుకొని; అందున్+ చొచ్చి= ఆ కాననంలో ప్రవేశించి; తద్+ప్రదేశంబునన్= ఆ అరణ్య భూమిలో; మహనీయ సుందరంబు+అగు= గొప్పది, అందమైనది అయిన; తదీయ మందిరంబునకున్= ఆ యక్షుని సౌధంలోనికి; అరిగి= వెళ్ళి; అచ్చటన్; ప్రాణ వియోగంబు+అగు విధంబు= ప్రాణాలతో ఎడబాటు కలిగే సంవిధానం; ఆచరింపన్+పూనినన్= చేయటానికి పూనుకొనగా.

తాత్పర్యం: ఆ వనం స్థూలకర్ణుడనే ఒకయక్షుడు కాపురముండే చోటు. కనుక అక్కడ మనుష్య సంచారం ఉండదు. శిఖండికి ఆ విషయం తెలుసు. కనుక యక్షుడిని ఉద్దేశించి శిఖండి ఆ కానలో ప్రవేశించాడు. మహనీయమూ, మనోహరమూ అయిన స్థూలకర్ణుడి మందిరానికి వెళ్ళి అక్కడ తన ప్రాణం తీసికొనే ప్రయత్నంలో శిఖండి ఉండగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఉ. యక్షుఁ డెఱింగి వచ్చి 'యిటు లాఅడి చావఁగ నేల చెప్పు మ
బ్జాక్షి! భవన్మనోరుజకు నౌషధ మే నొనరింతు' నన్న 'ఫా
లాక్షుఁడు దక్క నొర్లకును నా పని సేయఁగరాదు; నాదు చి
త్తక్షతి పుంస్త్వ మేను దగఁ దాల్పక మానదు గుహ్యకోత్తమా!' 113

ప్రతిపదార్థం: యక్షుఁడు= స్థూలకర్ణుడు; ఎఱింగి= శిఖండి ప్రయత్నం తెలిసికొని; వచ్చి= అక్కడి కేతెంచి; ఇటులు= ఈ ప్రకారం; ఆఅడి చావఁగన్+ఏల?= వ్యర్థంగా చనిపోవటమెందుకు?; అబ్జ+అక్షి!= తామర రేకుల వంటి కన్నులు గల కాంతా!; చెప్పుము= తెల్పుము; భవత్+మనః+రుజకున్= నీ మనోవ్యాధికి; ఔషధము= మందు; ఏన్= నేను; ఒనరింతున్= సమకూరుస్తాను; అన్నన్= అని గుహ్యకుడు పలుకగా; గుహ్యక+ఉత్తమా!= యక్షులలో శ్రేష్ఠుడా!; ఫాల+అక్షుఁడు+తక్కన్= నొసట కన్నుగల పరమేశ్వరుడికి తప్ప; ఒర్లకును= ఇతరులకు; ఆ+పని చేయఁగన్+రాదు= ఆ కార్యం సంఘటింప శక్యము కాదు; పుంస్త్వము= మగతనం; ఏను= నేను; తగన్=

చక్కగా; తాల్పక= ధరించక; నాదు చిత్తక్షతి= నా మనస్సునందలి గాయం; మానదు= తొలగదు.

తాత్పర్యం: శిఖండి ప్రాణాలు తీసికొనటానికి ప్రయత్నిస్తున్నాడని యక్షుడు తెలిసికొని అక్కడికి వచ్చి, 'ఓ కాంతా! ఈ విధంగా నీవు వ్యర్థంగా మరణించటానికి కారణమేమో చెప్పు. నీ మనోవ్యాధికి తగుమందు నే నిస్తాను' అని పలికాడు. అందుకు శిఖండి మహేశ్వరునకు తప్ప ఇతరులకు ఈ కార్యం సంఘటింప సాధ్యం కాదు. నాకు మగతనం లభిస్తేగాని నా మనసులోని గాయం మానదు.

క. అని తన వృత్తాంతం బా ।
తని కెఱిఁగించుటయు, నతఁడుఁ దనదగు చిత్తం
బునఁ గరుణ వుట్టి 'యెంతటి ।
పని యిది? యే నిత్తు సమయపరిపాలన తోన్. 114

ప్రతిపదార్థం: అని; తన వృత్తాంతంబు= తన సంగతి; ఆతనికిన్= ఆ స్థూలకర్ణుడికి; ఎఱిఁగించుటయున్= తెలుపగా; అతఁడు= ఆ యక్షుడు; తనది+అగు+చిత్తంబునన్= తన మనస్సులో; కరుణ+పుట్టి= దయ జనించి; ఇది+ఎంతటి పని?= ఇదేమి ఘన కార్యం? సమయ పరిపాలనతోన్= ఒడంబడికను పాటించే నియమంతో; నేను+ఇత్తున్= నా పుంస్త్వం నీకిస్తాను.

తాత్పర్యం: శిఖండి తన విషయమంతా యక్షుడికి నివేదించాడు. అతడు తన మనసులో దయ జనించగా 'ఇదెంత పని? నా మగతనం నీకిస్తాను. అందుకు గడువు పెడతాను.

క. నా పురుషత్వము గైకొని ।
వే పోయి దశార్ణపతికి వెలయించిన మీ
యాపదలు దొలఁగి చనఁ, బొడ ।
సూపుము పదినాళ్లయంత సూనృత మొప్పన్. 115

ప్రతిపదార్థం: నా పురుషత్వము= నా మగతనం; కైకొని= స్వీకరించి; వే పోయి= శీఘ్రంగా వెళ్ళి; దశార్ణపతికిన్= హేమవర్మకు; వెలయించినన్= నీ పురుషత్వం నిరూపిస్తే; మీ+ఆపదలు= మీకు వచ్చిన కష్టాలు; తొలఁగి చనన్= తీరిపోగా; సూనృతము+ఒప్పన్= సత్యం తప్పకుండా; పది నాళ్ళ అంత= పది దినాల వ్యవధి గడవగనే; పొడచూపుము= నాకు కనిపించుము.

తాత్పర్యం: శిఖండీ! నా మగతనం స్వీకరించి వెంటనే వెళ్ళి దశార్ణ విభునకు నేను పురుషుడనని రుజువుపరిచి మీ కష్టాలు తీరిన తర్వాత పది రోజులు గడవగనే మాట తప్పకుండా వచ్చి నాకు కనిపించు.

క. అంతవునంతకు నీదగు ।
కాంతారూపంబు నేను గైకొనియెద; ని
శ్చింతమున మగుడఁ జను' మని ।
యింతికిఁ బురుషత్వ మిచ్చె నెంతయు వేడ్కన్. 116

ప్రతిపదార్థం: అంత+అవునంతకున్= ఆ పది నాళ్ళ మితివరకు; నీదగు= నీదైన; కాంతా రూపంబున్= స్త్రీ రూపాన్ని; నేను= నేను; కైకొనియెదన్= గ్రహిస్తాను; నిశ్చింతమునన్= నిర్విచారంగా; మగుడన్+చనుము+అని= మరల ఇంటికి వెళ్ళుమని; ఇంతికిన్= శిఖండి నామంతో ఉన్న ద్రుపద పుత్రికి; ఎంతయున్+వేడ్కన్= మిక్కిలి ప్రీతితో; పురుషత్వము+ఇచ్చెన్= యక్షుడు తన పుంస్త్వము నిచ్చాడు.

తాత్పర్యం: నేటినుండి పది దినాల వరకు నేను నీ కాంతాస్వరూపాన్ని గైకొంటాను. నీవు నిర్విచారంగా నీ గృహానికి వెళ్ళు'మని యక్షుడు మిక్కిలి సంతోషంతో శిఖండికి తన మగతన మనుగ్రహించాడు.

తే. ఇచ్చి తాను భామాకృతి నెలమిఁ దాల్చి ।
వీడుకొల్ప శిఖండియు వీటి కేఁగు

దెంచి నిజమందిరంబు సొత్తెంచి తల్లి।
దండ్రులకు మ్రొక్కి నిలిచి ముదం బెలర్ప. 117

ప్రతిపదార్థం: ఇచ్చి= తన పురుషత్వ మొసగి; తాను= యక్షుడు; భామా+ఆకృతిన్= స్త్రీ రూపాన్ని; ఎలమిన్= సంతోషంతో; తాల్చి= ధరించి; వీడుకొల్పన్= సాగనంపగా; శిఖండియున్= శిఖండియూ; వీటికిన్= నగరానికి; ఏఁగుదెంచి= వచ్చి; నిజమందిరంబు+ చొత్తెంచి= తన భవనానికి చేరి; తల్లిదండ్రులకున్= మాతాపితలకు; ముదంబు+ఎలర్పన్= సంతోషం అతిశయించగా; మ్రొక్కి నిలిచి= నమస్కరించి నిలబడి.

తాత్పర్యం: యక్షుడు తన పురుషత్వ మొసగి తాను స్త్రీరూపం గైకొని అతనిని సాగనంపాడు. శిఖండి నగరం ప్రవేశించి తన మందిరానికి వచ్చి, అచ్చట జననీ జనకులకు ఆనంద మతిశయించగా నమస్కరించి నిలిచి.

క. తన తెఱఁ గంతయు నెఱిఁగిం।
చిన నద్భుత హర్షమగ్న చేతసులై త
జ్జననీ జనకులు బహువిధ।
వినుతులఁ గొనియాడి; రంత వేకువ యయ్యెన్. 118

ప్రతిపదార్థం:తన తెఱఁగు+అంతయున్= తన విషయమంతా; ఎఱిఁగించినన్= తెలుపగా; అద్భుత హర్షమగ్న చేతసులు+ఐ= ఆశ్చర్యంలో ఆనందంలో మునిగిన మనసులు కలవారై; తద్+జననీ జనకులు= ఆతడి తల్లిదండ్రులు; బహువిధ వినుతులన్= అనేక రీతులైన పొగడ్తలతో; కొనియాడిరి= తమ బిడ్డను మెచ్చుకొన్నారు; అంతన్= అంతట; వేకువ+అయ్యెన్= వేగుజామైనది.

తాత్పర్యం: శిఖండి జరిగిన వృత్తాంతమంతా తన తలిదండ్రులకు తెలిపాడు. వారు సంతోషాశ్చర్య మగ్న హృదయులై అనేక విధాల అతడిని ప్రశంసించారు. ఇంతలో వేకువ జామైనది.

వ. తదనంతరంబ సూర్యోదయం బగుటయుఁ గాలోచిత కరణీయం బులు నిర్వర్తించి, పాంచాల విభుండు సంబంధితో వలయు మాట లాడందగు వారలం బనిచి, రావించి సంభ్రమంబు లేక వేగిరపడక నాగరిక ప్రకారంబున శిఖండి పురుషత్వంబు దేటపఱిచి యతని మాట గీడ్పఱచి, సపరి వారంబుగా నద్దశార్ణపతికి విందువెట్టి కట్టనిచ్చి, యతని యను నయాలాపంబు గైకొని యనిచి పుచ్చిన, నతండు తన్నుందాన నిందించు కొనుచు నిజపురంబునకుం బోయె; నట్టియెడ నయ్యక్షవరుమందిరంబు చక్కటికిం గ్రీడార్థంబు గిన్నర విభుండు విమానారూఢుం డయి చని దాని యొప్పు గనుంగొని యగ్గించుచు నిల్చి యొక్కింత సేపునకుం జుట్లనున్న గుహ్యకులతో నిట్లనియె. 119

ప్రతిపదార్థం:తద్+అనంతరంబు+అ= అటు పిమ్మటనే; సూర్య+ఉదయంబు+ అగుటయున్= ప్రొద్దు పొడువగా; కాల+ఉచిత కరణీయంబులు= ప్రాతః కాలకృత్యాలు; నిర్వర్తించి= నెరవేర్చి; పాంచాల విభుండు= ద్రుపద మహారాజు; సంబంధితోన్= వియ్యంకుడితో; వలయు మాటలు= తగిన మాటలు; ఆడన్+తగువారలన్= పలుకగలవారిని; పనిచి= పంపి; రావించి= హేమ వర్మను రప్పించి; సంభ్రమంబు లేక= తొట్రుపాటు నొందక; వేగిరపడక= తొందరపడక; నాగరిక ప్రకారంబునన్= సభ్యతతో; శిఖండి పురుషత్వంబు= శిఖండి యొక్క మగతనం; తేటపఱిచి= స్పష్టమొనరించి; అతని మాట= శిఖండి పురుషుడు కాడు, ఆడుది అనినట్టి హేమవర్మ వాక్యం; కీడ్పఱచి= తప్పని నిరూపించి (అనుచిత మని తేల్చి); సపరివారంబుగాన్= పరిజనంతో కూడ; ఆ+దశార్ణపతికిన్= హేమవర్మకు; విందుపెట్టి= భోజనమిడి; కట్టన్+ ఇచ్చి= ధరించటానికి నూత్నవస్త్రాలొసగి; అతని+అనునయ+ఆలాపంబులు= హేమవర్మ యొక్క ప్రార్థనాపూర్వకాలైన వాక్యాలు; కైకొని= గ్రహించి; అనిచి పుచ్చినన్= సాగనంపగా; అతండు= హేమవర్మ; తన్నున్+తాన; నిందించు కొనుచున్= దూషించు కొంటూ; నిజపురంబునకున్ పోయెన్; అట్టి+ఎడన్;

ఆ యక్షవరుమందిరంబు చక్కటికిన్= ఆ స్థూలకర్ణుడి సౌధం దగ్గరకు; క్రీడా+అర్థంబు= వినోదం కొరకై; కిన్నర విభుండు= కుబేరుడు; విమాన+ఆరూఢుండు+అయి= విమానం ఎక్కినవాడై; చని= వెళ్ళి; దాని+ ఒప్పున్= స్థూలకర్ణుడి భవనము యొక్క అందాన్ని; కనుంగొని; అగ్గించుచున్= శ్లాఘిస్తూ; నిల్చి= ఆగి; ఒక్కింత సేపునకున్= కొంచెం సేపటికి; చుట్లన్+ఉన్న= తన చుట్టూ చేరిఉన్న; గుహ్యకులతోన్= యక్షులతో; ఇట్లు+అనియెన్= ఇట్లా అన్నాడు:

తాత్పర్యం: అంతట ప్రొద్దు పొడువగా ద్రుపదుడు కాలకృత్యాలు నిర్వర్తించి, వియ్యంకుడితో తగుమాట లాడగల వారిని పంపి అతడిని రప్పించి, ఏమాత్రం తొట్రుపాటు చెందక, తొందరపడక సభ్యంగా శిఖండి పురుషత్వం స్పష్టపరచి, వియ్యంకుడి మాట తప్పని తేల్చి, పరిజనంతో ఆయనకు విందొసగి, ధరించుటకు దుకూలాలిచ్చి దశార్ణపతి వేడికోలు మాటలు మన్నించి సాగనంపాడు. హేమవర్మ తాను శిఖండిపై మోపిన నిందకు తనను తాను దూషించుకొంటూ నిజపురికి వెళ్ళాడు. అట్టి సమయంలో స్థూలకర్ణుడి భవన సమీపానికి క్రీడార్థంగా విమానారూఢుడై కుబేరుడు వచ్చాడు. స్థూలకర్ణుడి సౌధ సౌందర్యానికి మెచ్చుతూ కుబేరుడు కొంచెంసేపు అచ్చట నిలిచి తన చుట్టునున్న యక్షులతో ఇట్లా అన్నాడు:

క. 'మన మిచట నిలిచియుండఁగ ।
మనమున శంకింప కిట్లు మసలిన వాఁ డీ
తని గర్వ మేల యిక్కడఁ ।
జనుదేరఁగనిచ్చు నెట్లు సైపఁగ వచ్చున్?' 120

ప్రతిపదార్థం: మనము= మనం; ఇచటన్= ఇక్కడ; నిలిచి+ఉండఁగన్= తనకొరకై వేచిఉండగా; మనమునన్= హృదయంలో; శంకింపక= జంకక; ఇట్లు మసలినవాఁడు= ఈ రీతిని స్థూలకర్ణుడు ఆలసిస్తున్నాడు; ఈతని గర్వము= ఇతడి పొగరు; ఇక్కడన్= ఇక్కడికి; ఏల చనుదేరఁగన్+ఇచ్చున్=

ఎందుకు రానిస్తుంది; ఎట్లు= ఏ విధంగా; సైపఁగన్+వచ్చున్?= ఇతడిని క్షమింపవచ్చును?

తాత్పర్యం: మనం ఇక్కడ తన కొరకు వేచియుండగా మదిలో జంకులేక తాను జాగు చేస్తున్నాడు. ఇతడి కింత పొగ రెందుకు? ఈ పొగరు అతడి నిక్కడి కెట్లా రానిస్తుంది? ఇతడి తప్పు సహించట మెట్లా?

వ. అని పలికి యలుక మొగంబున ముడివడ నున్నంతఁ గిన్నరు లా గుహ్యకు నరసి తద్వృత్తాంతం బంతయు నెఱింగించి 'దేవా! సిగ్గుపెంపున రానేరకున్నవాఁ' డని విన్నవించిన. 121

ప్రతిపదార్థం: అలుక= కోపం; మొగంబునన్; ముడి+పడన్= వ్యాపించగా; ఉన్న+అంతన్= ఉండగా; కిన్నరులు(కించిత్+ నరులు)= కొంచెం నరాకారం కలవారు (గుర్రం ముఖం కలవారు); ఆ గుహ్యకున్= యక్షుడైన స్థూలకర్ణుడిని; అరసి= విచారించి; తద్+వృత్తాంతంబు+అంతయున్= ఆతడి సమాచార మంతయూ; ఎఱింగించి= కుబేరుడికి తెలిపి; దేవా; సిగ్గుపెంపునన్= లజ్జాతిశయంవలన; రానేరక+ఉన్నవాఁడు= మీ సముఖమునకు రాజాలకున్నాడు; అని; విన్నవించినన్= మనవి చేయగా.

తాత్పర్యం: అని పలికి కుబేరుడు తన ముఖంలో క్రోధ మావరింపగా అక్కడ నిల్చిఉండగా, కిన్నరులు భవనంలోనికి వెళ్ళి స్థూలకర్ణుడి వృత్తాంతం తెలిసికొన్నారు. వారు అతడి సంగతినంతా కుబేరుడికి నివేదించి, ప్రభూ! 'స్థూలకర్ణుడు లజ్జాభరంతో మీ దగ్గరకు రాలేకున్నా' డని మనవి చేయగా.

ఆ. 'అయిన నేమి పిలువుఁ' డని పిలిపించిన ।
వచ్చి మ్రొక్కుటయును వనితయైన
యతనిఁ జూచి 'యింక నవుదాని కిట్టుల ।
యుండుఁగాక'! యని విభుండు పలికె. 122

ప్రతిపదార్థం: అయినన్+ఏమి= ఆడుది అయిన అవుగాక; పిలువుఁడు= వాడి నిక్కడికి పిలుచుక రండి; అని పిలిపించినన్= అని కుబేరుడు పిలిపించగా; వచ్చి= స్థూలకర్ణ డేతెంచి; మ్రొక్కుటయును= నమస్కరించగా; వనిత+ఐన= ఆడుదిగా మారిన; అతనిన్+చూచి= స్థూలకర్ణుడిని కనుగొని; ఇంకన్= మున్ముందు; అవుదానికిన్= జరుగనున్న కార్యానికి; ఇట్టుల+ ఉండున్+కాక!= ఇతడిట్లే ఆడుదిగా నుండుగాక!; అని= అంటూ; విభుండు= కుబేరుడు; పలికెన్= వచించాడు.

తాత్పర్యం: 'ఆడుది అయిన మాత్రాన నేమి? వాడిని పిలవండి' అని కుబేరుడు పిలిపించగా, స్థూలకర్ణుడు వచ్చి నమస్కరించాడు. ఆడుదిగా మారిన అతడిని చూచి యక్షరాజు 'జరుగబోయే పనికి అనుకూలంగా ఇత డిట్లే వనితగా ఉండుగాక!' అని పలికాడు.

స్థూలకర్ణునకుఁ గుబేరుని వలన స్త్రీత్వము గలుగుట (సం. 5-193-39)

వ. స్థూలకర్ణుండును దలరి దండప్రణామంబులు సేసియుండె; నప్పుడు గొలిచియున్న దొరలు ధనదునకుం గృప వుట్ట నల్లన తెలిపిన నట్లేని 'వీడు శిఖండి యాయువు గలంతకాలంబున గాంతాకృతియై యుండి, పదంపడి నిజరూపంబు దాల్చుంగాక!' యని యనుగ్రహించి యరిగిన. 123

ప్రతిపదార్థం: స్థూలకర్ణుండును; తలరి= దుఃఖపడి; దండప్రణామంబులు చేసి= సాగిలపడి నమస్కరించి; ఉండెన్= మౌనంగా ఉండిపోయాడు; అప్పుడు; కొలిచియున్న దొరలు= కుబేరుడిని సేవిస్తున్న నాయకులు; ధనదునకున్= కిన్నరేశ్వరునకు; కృప+ పుట్టన్= కరుణ కలిగేటట్లు; అల్లన= మెల్లగా; తెలిపినన్= చెప్పగా; అట్లు+ఏనిన్= అట్లయితే; వీఁడు= ఇతడు; శిఖండి+ ఆయువు+ కల+అంతకాలంబును= శిఖండికి ఆయుష్యమున్నంత వరకూ; కాంతా+ఆకృతి+ఐ= స్త్రీ రూపం కలవాడై; ఉండి; పదంపడి= ఆ తరువాత; నిజరూపంబున్= తాల్చున్+కాక= తన సహజస్వరూపాన్ని ధరించగలడు; అని; అనుగ్రహించి= శాపావసానమును ప్రసాదించి; అరిగినన్= అలకాపురికి వెళ్ళగా.

తాత్పర్యం: స్థూలకర్ణుడు దుఃఖపడి కుబేరుడికి సాగిలబడి నమస్కరించి మౌనంగా ఉండిపోయాడు. అప్పుడు కిన్నరేశ్వరుని కొలిచియున్న నాయకులు అతడికి కరుణ కలిగేటట్లు నెమ్మదిగా మంచి మాటలు చెప్పారు. అట్లయితే వీడు ఆ శిఖండి బ్రతికిఉన్నంతకాలం పడతిగానే ఉండి, ఆ పిదప నిజస్వరూపం గైకొనగలడు' అని శాపవిముక్తి ప్రసాదించి తన అలకాపురికి వెళ్ళిపోయాడు.

తే. గుహ్యకుండు విషాదంబు గూరియుండ।
నచ్చటికిఁ గొన్ని దినముల కరుగుదెంచెఁ
దల్లిదండ్రుల కెఱిఁగించి తగవు మెఱయ।
సమయనిష్ఠ వాటించి పాంచాలసుతుఁడు. 124

ప్రతిపదార్థం: గుహ్యకుండు= కుబేరుని అనుచరుడు; విషాదంబు+కూరి+ ఉండన్= దుఃఖభరితుడై ఉండగా; అచ్చటికిన్= ఆతడి నివాసానికి; కొన్ని దినములకున్= కొన్నాళ్ళకు; పాంచాల సుతుఁడు= ద్రుపదుడి పుత్రుడైన శిఖండి; తల్లిదండ్రులకున్= జననీ జనకులకు; ఎఱిఁగించి= తెలిపి; తగవు మెఱయన్= న్యాయం వెలయగా; సమయనిష్ఠ+పాటించి= ప్రతిజ్ఞ యొక్క నియమాన్ని ఆదరించి; అరుగుదెంచెన్= వచ్చాడు.

తాత్పర్యం: స్థూలకర్ణుడు కుబేరుడిశాపంతో చింతాక్రాంతుడై ఉన్నాడు. శిఖండి తన తల్లిదండ్రులకు చెప్పి న్యాయం తప్పక, ఏర్పరచుకొన్న నియమం ప్రకారం పదిరోజులు ముగియగానే అతడి మగతనం అతడికి తిరిగి ఇచ్చి వేయటం కోసం స్థూలకర్ణుడి గృహానికి వచ్చాడు.

క. వచ్చినఁ గనుఁగొని 'నీ దెసఁ।
బొచ్చెము లే; దిట్ల మగిడి పొః;మ్మిది విధి నీ

కిచ్చిన రూపని గుహ్యకుఁ।

డచ్చుపడం బలికి యెల్ల నతనికిఁ జెప్పెన్. **125**

ప్రతిపదార్థం: వచ్చినన్= శిఖండిరాగా; కనుఁగొని= చూచి; నీ దెసన్= నీ యెడ; పొచ్చెము లేదు= దోషం లేదు; ఇట్లు+అ= వచ్చినవాడవు వచ్చినట్లుగానే; మగిడి పొమ్ము= తిరిగి వెళ్లుము; ఇది; విధి= దైవం; నీకున్= నీకు; ఇచ్చిన రూపు= అనుగ్రహించిన రూపం; అని= అనుచు; గుహ్యకుఁడు= యక్షుడు; అచ్చుపడన్+పలికి= విస్పష్టంగా వచించి; ఎల్లన్= జరిగినదంతయూ; అతనికిన్= శిఖండికి; చెప్పెన్= తెలిపాడు.

తాత్పర్యం: సమయ నిష్ఠ పాటించి తన దగ్గరకు వచ్చిన శిఖండిని చూచి గుహ్యకుడు 'నీయెడ ఏ దోషం లేదు. వచ్చినవాడివి వచ్చినట్లుగానే ఇంటికి మరలిపొమ్ము. ఇది దైవం నీ కనుగ్రహించిన రూపం' అంటూ జరిగిన విషయం తేటతెల్లంగ అతడికి తెలిపాడు.

వ. చెప్పి వీడుకొలిపిన శిఖండి యత్యంత ప్రమోదంబునం దండ్రి కడకు వచ్చి యత్తెఱం గెఱింగించిన నాతండు ప్రీతుండయి దేవగురుద్విజపూజ నంబు లాచరించి ద్రోణాచార్యుపాల సవిశేషంబుగా శిష్యభావంబు ప్రతిష్ఠించె'. **126**

ప్రతిపదార్థం: చెప్పి= స్థూలకర్ణు డట్లా పలికి; వీడుకొలిపినన్= సాగనంపగా; శిఖండి; అత్యంత ప్రమోదంబునన్= మిక్కిలి హర్షంతో; తండ్రి కడకున్; వచ్చి; ఆ+తెఱంగు= అక్కడ జరిగిన సంగతి; ఎఱింగించినన్; ఆతండు= ద్రుపదుడు; ప్రీతుండు+ అయి= సంతోషించినవాడై; దేవగురు ద్విజ పూజనంబులు= దేవతలకు, గురువులకు, విప్రులకు పూజలు; ఆచరించి= చేసి; ద్రోణాచార్యుపాలన్= ద్రోణుడి దగ్గర; సవిశేషంబుగన్= అసాధారణంగా; శిష్యభావంబున్= శిష్యత్వమును; ప్రతిష్ఠించెన్= స్థిరంగా నెలకొల్పాడు.

తాత్పర్యం: స్థూలకర్ణు డట్లా తెలిపి సెలవొసంగగా, శిఖండి మిక్కిలి సంతోషంతో తన తండ్రి దగ్గరకు వచ్చి జరిగిన విషయమంతా తెల్పాడు. ద్రుపదుడు హర్షించి, దేవతలను గురువులను బ్రాహ్మణులను పూజించి, తన పుత్రుడైన శిఖండిని ద్రోణాచార్యులవారికి అసాధారణ శిష్యుణ్ణి కావించాడు.'

క. అని చెప్పి నారదుఁడు దా।

నును సత్యవతీ సుతుండునుం దమ యిచ్చం

జనిరి; శిఖండి చరిత్రము।

జనకర్ణ పరంపరం బ్రశస్తం బయ్యెన్. **127**

ప్రతిపదార్థం: అని చెప్పి= ఇట్లు తెలిపి; నారదుఁడున్= నారద మహర్షి; తానును= తానూ; సత్యవతీ సుతుండునున్= సత్యవతీ దేవి కుమారుడైన వ్యాసుడూ; తమ+ఇచ్చన్+చనిరి= తమ దారిని తాము వెళ్ళారు; శిఖండి చరిత్రము= శిఖండి కథ; జనకర్ణపరంపరన్= లోకులు ఒకరికొకరు చెప్పుకొంటూఉండగా; ప్రశస్తంబు+అయ్యెన్= వెల్లడైనది.

తాత్పర్యం: భీష్ముడికి నారదు డిట్లా చెప్పి, తానూ వ్యాసుడూ తమ దారిని తాము వెళ్ళారు. లోకులు ఒకరికొకరు చెప్పుకొనగా శిఖండి వృత్తాంతం వెల్లడి అయింది.

వ. ఇవ్విధంబునఁ గాశీపతికన్యక సిద్ధమూర్తి యయి నెగడె; నేను నంగనల నంగనాపూర్వుల నంగనాభిధానుల నంగనాకారులను వధియింపకుండ వ్రతంబు పూనినవాఁడం గావున నంగనాపూర్వుండగు శిఖండి నాకు భండనంబునం గోదండపాండిత్యంబు మెఱసినను జంపను నొంపనుఁ; గడంగితిన యేని నింతకంటె దుర్యశంబు గలదె? యెట్లయిన నగుదుంగాని భగ్నవ్రతుండ నగుట కోర్వ నిది నా తెఱంగు.' **128**

ప్రతిపదార్థం: ఈ+విధంబునన్; కాశీపతి కన్యక= కాశీరాజపుత్రి అంబ; సిద్ధమూర్తి+అయి+నెగడన్= తపస్సిద్ధి కలిగినదై విరాజిల్లింది; నేనున్;

అంగనలన్= స్త్రీలను; అంగనాపూర్వులన్= తొలుత ఆడువారిగా ఉన్నవారిని; అంగనా+అభిధానులన్= ఆడుపేరులు కలవారిని; అంగనా+ఆకారులను= ఆడువారి ఆకారమువంటి ఆకారం కలవారిని; వధియింపకుండన్= చంపకుండేటట్లు; వ్రతంబు పూనినవాఁడన్= నియమం వహించాను; కావునన్= కాబట్టి; అంగనాపూర్వుండు+అగు= ముందు ఆడుదిగాఉన్న; శిఖండి; నాకున్; భండనంబునన్= యుద్ధమునందు; కోదండ పాండిత్యంబు= ధనుర్విద్యాకౌశలం; మెఱసినను= ప్రకటించినను; చంపను= సంహరించటానికీ; నొంపను= బాధించుటకును; కడంగితిన+ఏనిన్= పూనుకొంటినేని; ఇంతకంటెన్; దుర్యశంబు+కలదె?= అపకీర్తి ఉన్నదా?; ఎట్లు+అయినన్+అగుదున్+కాని= నేనేమైపోతే పోతానుకాని; భగ్న వ్రతుండన్= నియమం చెరచుకొన్నవాడను; అగుటకున్+ఓర్వన్= కావటానికి సహించలేను; ఇది నా తెఱంగు= నా పద్ధతి యిది.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా కాశీరాజకుమారి అంబ తపశ్శక్తిచేత నన్ను సాధించేదిగా వెలసింది. నేను ఆడువారిని, మొదట ఆడువారిగా ఉండినవారిని, ఆడువారి పేరులు పెట్టుకొన్నవారిని, ఆడువారివంటి ఆకారం కలిగిన వారిని చంపనని నియమం వహించి ఉన్నాను. శిఖండి మొదట ఆడుదిగా ఉండి పురుషుడైనాడు గనుక అతడు యుద్ధంలో నామీద తన కోదండ పాండిత్యం ఎంత ప్రకటించినా అతడిని నేను వధించను, బాధించను. అట్లా చేస్తే అంతకన్న నాకు అపకీర్తి వేరే ఉండదు. నేనేమైపోతే పోతానుగాని వ్రతభంగం మాత్రం చేసుకోలేను. ఇది నా నిశ్చయం.

* * *